

Byplanlegging i profesjonsperspektiv:

Gjennombruddet for moderne byplanlegging i Norge 1820-1920

Henning Levold

Masteroppgave i historie.

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og
religionsvitenskap

UNIVERSITETET I BERGEN

Juni 2021

© Henning Levold

2021

<https://bora.uib.no/>

Abstract

The Norwegian research literature vary in its dating of the emergence of “modern urban planning” in Norway. Some authors argue a breakthrough for “modern planning” can be traced as far back as approximately 1880, whereas others date it as late as 1920. The research literature is also dominated by architects, both as historians and as the leading “planning profession” in the historical presentations.

This thesis aims to analyze the emergence of “modern urban planning” in Norway in the period 1820-1920. When did “modern urban planning” emerge in Norway, and which professions were the most prominent in the change? Analyzing the history of urban planning through other perspectives than the architects’, yields different answers to these questions than the research literature has previously provided. Apart from the architects, three other professions will be examined, as well as being used to examine the development of urban planning: the medical profession, the engineers, and the cultural heritage conservation “profession”.

To answer these questions, this thesis utilizes three levels of analysis: the legal system, the public sphere, and the municipal administration. On the legal level, the laws governing urban planning will be analyzed, focusing mainly on Kristiana’s (Oslo) building regulations of 1827, as well as the national building regulations of 1845 and 1896. On the level of the public sphere, the professions understanding of urban planning will be studied by using the professions journals. The municipal administration-level will be analyzed by comparing six different regulation plans in Bergen and Kristiania.

I argue substantial changes are seen on all three levels, and that the breakthrough of “modern urban planning” may be understood to have been a process spanning from 1876 to approximately 1910. Also, contrary to much of the existing research literature, I argue that both the medical professionals, as well as the engineers, were just as important “planning professions” as the architects in the emergence of “modern urban planning.”

English title: Urban planning in a professions’ perspective: The breakthrough of modern urban planning in Norway, 1820-1920.

Forord

Jeg vil takke mine medstudenter for to svært givende år som masterstudent. Tiden som masterstudent ville ikke vært den samme uten et strålende sosialt og faglig fellesskap. Selv om kaffe- og quizpausene kanskje kunne bli både for lange og for hyppige, ville jeg ikke vært dem foruten.

Videre vil jeg takke venner og familie for støtte og oppmuntring. Takk!

Den største takken må rettes til min veileder Arne Solli, for eminent, inspirerende og utrettelig veiledning gjennom hele prosjektet. Med et faglig engasjement uten sidestykke og smittende godt humør, har han med stødig hånd veiledet meg gjennom prosjektet fra idé til ferdig oppgave. Tusen takk!

Bergen, 1.juni 2021

Henning Levold

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Innledning.....	1
1.2	Perspektiver på moderne byplanlegging.....	2
1.2.1	Hva er «moderne byplanlegging»?	2
1.2.2	Når oppstod «moderne byplanlegging»?.....	6
1.2.3	Aktørene og profesjonene i «moderne byplanlegging»	8
1.3	Problemstillinger og avgrensning.....	9
1.4	Begreper og metode.....	10
1.4.1	«Profesjon» i 1800-talls kontekst.....	10
1.4.2	Profesjonskjennetegn	11
1.4.3	Profesjonsanalyse	12
1.4.4	Byplanlegging og profesjoner	13
1.5	Oppgavens struktur.....	14
2	Det legale systemet.....	17
2.1	Innledning.....	17
2.1.1	Bygningslovgivning 1827-1924.....	18
2.2	Kristianias bygningslov av 1827	19
2.2.1	Lovens innhold.....	20
2.3	Bygningsloven av 1845	22
2.3.1	Lovprosessen.....	22
2.3.2	Komiteens motiver	23
2.3.3	Lovens innhold.....	24
2.4	Lokale bygningslover på 1840-tallet	25
2.5	Sunnhetsloven av 1860.....	27
2.5.1	Lovens innhold.....	27
2.6	Bygningsloven av 1896	28
2.6.1	Saksgangen.....	28
2.6.2	Den første proposisjonen.....	29
2.6.3	Den andre proposisjonen – Teknikerne kommer	30
2.6.4	Tredje odelstingsproposisjon: Medisinerne	33
2.6.5	Endelig lov	35

2.7	Forskrifter om anbud og konkurranser – 1899	37
2.8	Lokale bygningslover på 1890-tallet	38
2.9	Konklusjon.....	38
3	Profesjonene og byplanlegging	43
3.1	Innledning	43
3.1.1	Kildematerialet	44
3.2	Profesjonene	44
3.2.1	Medisinerne	44
3.2.2	Ingeniørene.....	46
3.2.3	Arkitektene	50
3.2.4	Fortidsvern og kulturvern.....	52
3.2.5	Oppsummering	54
3.3	Byplanlegging i profesjonsforeningene.....	55
3.3.1	Byplanlegging i de medisinske tidsskriftene.....	55
3.3.2	Byplanlegging i de tekniske tidsskriftene	59
3.3.3	Arkitektene i tekniske tidsskrift	64
3.3.4	Byplanlegging i Foreningen til Norske Fortidsminners bevaring (FNFB)	65
3.4	Kampsaker og fellessaker.....	67
3.4.1	Ingeniørkommisjonen.....	67
3.4.2	Jurisdiksjon over bygningsvesenet.....	68
3.4.3	Jurisdiksjon av den offentlige hygiene.....	69
3.4.4	Jurisdiksjon av kulturvern	71
3.5	Sammenfatning.....	74
4	Byplanlegging i praksis: Forvaltningsnivået.....	77
4.1	Innledning	77
4.1.1	Hvilke reguleringsplaner?	77
4.1.2	Aktørene i byplanprosessen	79
4.2	Reguleringsplaner før 1900	80
4.2.1	Bybrannen 1855	80
4.2.2	Reguleringen av Sandviken – 1883-1888.	81
4.2.3	Regulering av Kristianias østre Bydele – 1888.....	85
4.2.4	Regulering av «de ydre Bydele» - 1889.....	87
4.3	Reguleringsplaner etter 1900.....	87

4.3.1	Kristianias reguleringsplan – 1912.....	87
4.3.2	Reguleringen av de østlige dele av Aarstad – 1915.	90
4.3.3	Bybrannen 1916	93
4.4	Komparativ analyse.....	94
5	Oppsummering og konklusjon	97
5.1	«Moderne byplanlegging».....	98
5.2	«Planleggingsprofesjonen».....	100
5.3	Veien videre.....	102
	Kilder og litteratur.....	105
	Vedlegg	114
	Figur 1: Reguleringsplan for Ladegaardsmarken, 1883.....	114
	Figur 2: Kaptein Finnes reguleringsplan for Sandviken, 1888	115
	Figur 3: Kristiania 1911	115
	Figur 4: Reguleringsplan for de Østlige dele av Aarstad, 1917	115

1 Innledning

1.1 Innledning

«Den nuværende periode i norsk byregulering begynner omkring 1906-1907. Forut for den gikk der en tid, hvor forståelsen for byregulering var minimal, særlig hos den som fagmessig var satt til å arbeide med den.»¹

Sverre Pedersen, professor i bygningskunst og byregulering.

Påstanden om nivået og tilstanden på norsk byregulering før 1906 kommer fra nestor innen norsk byplanlegging Sverre Pedersen, professor i bygningskunst og byregulering fra 1920. I en artikkel fra 2020 i tidsskriftet «Plan» etterlyser Frida Sandbæk og Ådne Djønnne en historisk framstilling av «byplanleggingsprofesjonen» og «moderne norsk byplanlegging». Djønnne og Sandbæk setter ca.1900 som begynnelsen for moderne norsk byplanlegging.² Andre, som arkitekt Sture Kvarv operer med 1920 og funksjonalismens gjennombrudd som et avgjørende vendepunkt innen norsk byplanlegging.³ Sivilingeniør Rolf Jensen hevder derimot i sin Ph.d.-avhandling at det i 1880-årene begynte et skifte til «mer bevisst byregulering»,⁴ og også Pedersen uttalte i en annen anledning at perioden ca. 1880 til 1930 var en overgangstid for byplanleggingen i Norge.⁵ Forskningslitteraturen daterer gjennombruddet for «moderne byplanlegging» ulikt, og etterlyser også forskning på fenomenet.

Både Kvarv og Sandbæk og Djønnne skriver som om det eksisterer – og også historisk har eksistert – én og bare én «byplanleggingsprofesjon». For Kvarv er dette arkitektprofesjonen. Kvarv medgår at også ingeniørene var delaktige i byplanleggingen, men det var arkitektene som dominerte til ca.1980, og er derfor mest sentral i hans framstilling.⁶ Dette er også en tendens i forskningslitteraturen om moderne byplanlegging som sådan, der arkitekter dominerer både som historikere og som hovedaktørene i historien om byplanlegging.

Åpner man derimot for andre perspektiver enn arkitektenes, kan vendepunktet «moderne byplanlegging» i Norge fortone seg annerledes. Flere profesjoner enn arkitektene var sentrale

¹ Sverre Pedersen, gjengitt i: Sandbæk og Djønnne, «Hvor er historien til byplanleggingsprofesjonen?», s.22.

² Sandbæk og Djønnne, «Hvor er historien til byplanleggingsprofesjonen?», s.20-22.

³ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, s.16-17.

⁴ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.179.

⁵ Pedersen, «Litt om byreguleringen», s. 63-66.

⁶ Kvarv, *Yrkesroller og fagideologiske brytninger*, s.21-22.

aktører i vendingen, og endringsprosessen kan dateres tidligere enn hevdet fra arkitekthold og i internasjonal forskningslitteratur.

1.2 Perspektiver på moderne byplanlegging

1.2.1 Hva er «moderne byplanlegging»?

Nøyaktig hva «moderne byplanlegging» er, kan være vanskelig å få tak på og ulike deler av forskningslitteraturen forstår begrepet ulikt. Vendingen til «moderne byplanlegging» blir av f.eks. historikeren Anthony Sutcliffe (Storbritannia), arkitektteoretiker Françoise Choay (Frankrike), og arkitekturhistoriker Leonardo Benevolo (Italia), forstått i sammenheng med de omfattende endringene som fant sted fra slutten av 1700-tallet, og som fortsatte inn på 1800- og 1900-tallet.⁷ Industrialisering og urbanisering førte med seg at byer raskt ble større, både hva folketall og utstrekning angikk. Byenes indre dynamikk og politiske orden endret seg også drastisk. Det er en viss konsensus i litteraturen om at moderne byplanlegging ble til som en konsekvens av disse samfunnsomveltningene. Likevel spriker litteraturen i sin beskrivelse av hva som skilte «moderne byplanlegging» fra det som nødvendigvis må betegnes som «førmoderne byplanlegging», hvorvidt dette var et tydelig brudd eller en lengre prosess, når overgangen til «moderne byplanlegging» fant sted, samt hvilke aktører som var sentrale i endringen.

Arkitekt og arkitekturhistoriker Leonardo Benevolo forstår «moderne byplanlegging» som en drastisk mentalitetsendring. Mens en til alle tider hadde vært offer for dårlige omstendigheter, muligens også verre enn de den «moderne byen» førte med seg, var måten en forholdt seg til disse forholdene på ny. I motsetning til tidligere hadde en nå håp om forandring og tiltro til at en bedre framtid var mulig. For Benevolo er det denne mentalitetsendringen den «moderne byplanleggingen» springer ut fra.⁸

Benevolo mener denne mentalitetsendringen, og med det også moderne byplanlegging, delte seg i to retninger: den utopistiske- og den reformistiske retningen. Disse to retningene hadde sin rot i henholdsvis sosialismen og konservatismen. Av utopistiske tenkere viser Benevolo til visjonære som Robert Owen (1771-1858), Charles Fourier (1772-1837) og Etienne Cabet

⁷ Sutcliffe, «Introduction»; Choay, *The Modern City*; Benevolo, *The Origins of Modern Town Planning*.

⁸ Benevolo, *The Origins of Modern Town Planning*, s.30-36.

(1788-1856). Felles for samtlige var at de ville bygge nye samfunn fra bunnen av, for å løse de problemene den industrielle revolusjon hadde ført med seg. De fikk dog lite gjennomslag, men var ifølge Benevolo viktig for å legge grunnlaget for en idétradisjon. Den reformistiske retningen la til grunn at de nye problemene byene stod ovenfor var svært sammensatte og hadde en hel rekke ulike årsaker. Med dette måtte også løsningene være varierte. De tidligste uttrykkene for den reformistiske retningen innen moderne byplanlegging var sanitærlovgivning.⁹

I Rolf H. Jensens doktorgradsavhandling *Moderne norsk byplanlegging blir til*, er Benevolos forståelse av «moderne byplanlegging» lagt til grunn. Jensen peker på at industrialiseringen og urbaniseringen, med de kulturelle endringer det førte med seg, gjorde at forutsetningene for en helhetlig byplansdiskusjon ble endret, og planleggingen i Norge kom på etterskudd.¹⁰ Dog benytter ikke Jensen en like markant definisjon av moderne byplanlegging som Benevolo. Der Benevolo mener moderne byplanlegging har sitt utgangspunkt i den mentale forandringen, definerer aldri Jensen fenomenet like spesifikt. Snarere beskriver Jensen en utvikling innen byplanleggingen i møtet med de nye utfordringene industrialiseringen førte med seg, og det later til at det er akkurat dette Jensen mener *er* moderne byplanlegging. På 1800-tallet ble den norske byplanleggingen ifølge Jensen fragmentert i tre deler, henholdsvis helsereformsarbeid, bygningskunst og vei- og gateregulering. Det var ut av vei- og gatereguleringen byplanleggingen ble videreutviklet.¹¹ Vesentlig for den moderne byplanleggingen var også bruken av reguleringskonkurranser, brudd med rutenettet som reguleringsideal, samt at byplanleggingen måtte være langt mer helhetlig. Flere hensyn enn tidligere ble integrert i en helhetlig planlegging, som hygiene, økonomi, befolkningsforhold og næringsutvikling.¹²

Også arkitekturhistoriker og -teoretiker Françoise Choay anser framveksten av moderne byplanlegging som en mentalitetsendring. Sentralt i Choays forståelse er det at byens innbyggere nå befant seg i en romlig (*spatial*) tilværelse uten den meningsrikdommen byen hadde hatt før den industrielle revolusjon. Byen hadde ifølge Choay blitt «monosemantisk»

⁹ Benevolo, *The Origins of Modern Town Planning*, s.82-95.

¹⁰ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.23-51.

¹¹ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.23-51.

¹² Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.319-330.

(*monosemantical*). Byens romlige organisering hadde bare rot i de økonomiske årsakene for tilflytting og den høye befolkningstettheten, nemlig industrikapitalistisk produksjon.¹³

Denne monosemantikken ga ifølge Choay grobunn for et nytt forhold til byen. Byens innbyggere opplevde nå byen som noe fremmed, noe de stod utenfor og kunne iaktta som tilskuere. Dette, i kombinasjon med at en hadde begynt å granske ens materielle og spirituelle produksjon med en «viss objektivitet», ga grunnlaget for en kritisk undersøkelse av byen. At byen som fenomen ble kritisk undersøkt åpnet for en ny planlegging. Denne planleggingen baserte seg på en analyse av objektet – byen – der byen gjennom analysen var blitt skilt fra sin kontekst. Med denne nye måten å forstå fenomenet «by» på vokste ifølge Choay *kritisk planlegging* fram som ideretning.¹⁴

I motsetning til Benevolos todeling, operer Choay med tre retninger innen den kritiske planleggingen: den regulatoriske, den progressive og den kulturalistiske. Den regulatoriske retningen kjennetegnes ved at den hadde sin rot i naturvitenskapen og ved at den anså byen som et objekt både i teori og i praksis. Trafikk og hygiene var den regulatoriske retningens viktigste virkeområder, og Baron Georges Haussmanns transformasjon av Paris mellom 1853 og 1870 er et kroneksempel på denne typen byplanlegging.¹⁵

Den progressive retningen var svært lik Benevolos utopister. Cabet, Fourier og Owen blir også av Choay plassert i denne kategorien. Retningen hadde sitt utspring i arven etter opplysningstiden, med fornuften som høyeste ideal. Dette, kombinert med troen på en universell menneskelig natur, ledet til den konklusjon at det vitenskapelig og a-priori kunne avgjøres hvilke omstendigheter som var best for mennesket. Å planlegge perfekte, standardiserte byer skulle dermed i teorien være mulig.¹⁶

Den kulturalistiske retningen hevder Choay oppstod først mot slutten av 1800-tallet, betydelig senere enn de to andre. John Ruskin (1819-1900) og William Morris (1834-1896) var viktige teoretikere, men det var med Camillo Sitte (1843-1903) retningen fikk størst gjennomslag. Den kulturalistiske retningen var retrospektiv i sitt vesen. Det var de før-industrielle byene som var idealet, med sin koherens og meningsriksom som stod i sterk kontrast til de moderne byenes kaos. For Sitte var den estetiske dimensjonen det viktigste ved planleggingen, både i

¹³ Choay, *The Modern City*, s.7-9.

¹⁴ Choay, *The Modern City*, s.8-9.

¹⁵ Choay, *The Modern City*, s.16-19.

¹⁶ Choay, *The Modern City*, s.31-99.

form av tiltalende byrom, men også i form av fysisk og psykososialt velvære. Til tross for dens nostalgi vil ikke Choay betegne den kulturalistiske retningen som reaksjonær. Målet var ikke noen konservativ utopi, men snarer å utvikle et menneske som ikke var fremmedgjort. Der den progressive modellen opererte med et rasjonelt menneske, skulle mennesket for kulturalistene snarere bli et komplett menneske. For dette var kunst, kultur og estetikk svært viktige element i byplanleggingen.¹⁷

Arkitekt Dag Kittang viderefører i *Trebyen Trondheim – modernisering og vern* Choays forståelse av moderne byplanlegging. Selv om Kittang kort diskuterer Jensens kategorisering av de retninger som vokste fram, mener han en slik diotomi gir et for lite nyansert bilde av de ulike retningene som vokste fram innen den moderne byplanleggingen. Choays kategorier gir et mer nyansert bilde, mener Kittang, og «oversetter» Choays kategorisering til norsk kontekst.¹⁸

Vei- og gateregulering, samt murtvang mener Kittang var de fremste eksemplene på regulatorisk planlegging i Norge. Det Kittang kaller den «rasjonalistiske linjen» – ekvivalenten til Choays progressive kategori – fikk innflytelse først på 1900-tallet i Norge. Med Owen og Fourier som forbilder utviklet retningen seg til funksjonalismen, og ble først da innflytelsesrik. I Norge tok dette først og fremst form av store blokkområder og drabantbyer i etterkrigstiden. Den kulturalistiske retningen gjorde seg i Norge gjeldende gjennom vernetanken. Fortidsminneforeningen ble grunnlagt i 1844 som Europas eldste, og må sees som et uttrykk for denne retningen. Riksantikvarembetet fikk sin forløper i 1860 og tidlig på 1900-tallet kom «lov om fredning og bevaring av fortidslevninger» etterfulgt av «Lov om bygningsfredning» i 1920.¹⁹

Arkitekt Hans-Jacob Roald peker på at nye byplanideer fra utlandet fikk innflytelse også i Norge, som et vesentlig skille. Spesielt var Camillo Sittes tanker om asymmetri og regulering tilpasset landskapet vesentlig. Med dette brøt man med *rutenettet* som den hegemoniske reguleringsformen. Sitte-inspirerte planer inkorporerte de tre mest sentrale elementene for moderne byplanlegging: det funksjonelle, det estetiske og det sunne. Også bruken av reguleringskonkurranser er i Roalds forståelse et sentralt trekk ved moderne byplanlegging.²⁰

¹⁷ Choay, *The Modern City*, s.102-106.

¹⁸ Kittang, *Trebyen Trondheim*, s.45-49.

¹⁹ Kittang, *Trebyen Trondheim*, s.45-64.

²⁰ Roald, *Byplanen*, s.94-101.

Mens de overnevnte arkitektene forstår nye tanker og ideer som en sentral del av moderne byplanlegging, er historikere mer opptatt av økonomiske og politiske forklaringer. Historiker Anthony Sutcliffes peker på at liberalismens *laissez-faire* holdningen impliserte at en i teorien trygt kunne overlate utviklingen av byer til det frie markedet. I praksis viste derimot ikke markedet seg skikket til å regulere de massive konfliktene som oppstod, med de nye sterke økonomiske kreftene i de industrialiserte byene. Offentlige myndigheter måtte involvere seg, og det er produktet av disse interaksjonene mellom private og offentlige krefter Sutcliffe forstår som moderne by- og regionplanlegging.²¹ Med dette forstår Sutcliffe framveksten av moderne byplanlegging som et resultat av politiske og økonomiske endringer, heller enn mentalitetsendringer.

I historiker Jan Eivind Myhres bidrag i *Norsk byhistorie* er de overordnede prosessene som industrialisering, urbanisering og liberalisering de sentrale prosessene som påvirker og former byene.²² Likevel førte ikke disse endringene til de samme problemene som den utenlandske litteraturen forklarer framveksten av moderne byplanlegging med. Myhre hevder helsetilstanden i Norge var bedre enn i de fleste andre land, tilgangen til mat og rent vann bedre, og trangboddheten mindre. Myhre diskuterer i liten grad byplanlegging, og benytter ikke begrepet «moderne byplanlegging». Snarere peker han på at byene i Norge var mindre regulert enn i mange andre land. Til tross for at Kristiania fikk sin egen bygningslov allerede i 1827, som etablerte en reguleringskommisjon ledet av en stadskonduktør, samt bestemmelser om murtvang og gatebredde, hevder Myhre Kristiania kanskje var Europas minst regulerte hovedstad. Heller enn nye, omfattende problemer som måtte løses, er det bybranner Myhre peker på som den viktigste impulsen til regulering på 1800-tallet.²³

1.2.2 Når oppstod «moderne byplanlegging»?

Både den internasjonale og den norske forskningslitteraturen spriker noe i spørsmålet om når «moderne byplanlegging» oppstod. Det er dog gjennomgående at den internasjonale litteraturen mener framveksten skjedde tidligere enn i den norske. Eksempelvis daterer Benevolo framveksten til den første halvdel av 1800-tallet. En prosess der en «logical body of experience» som identifiserte hvordan de nye byene og bysamfunnene fungerte og hvordan

²¹ Sutcliffe, «Introduction», s.1-3.

²² Myhre, «Tre generasjoners rivende byvekst», s.254-272.

²³ Myhre, «Striden om den gode byen, 1850-1940», s.358-367.

de kunne endres, vokste fram. Denne prosessen mener Benevolo fant sted fra Waterloo i 1815 og kumulerte i februarrevolusjonen i 1848.²⁴

Jensen hevder Norge stod overfor de samme problemene og mulighetene som i Storbritannia og på kontinentet. Utviklingen var dog «faseforskjøvet» i Norge, og den moderne byplanleggingen oppstod senere her. Jensen periodiserer den foregående perioden innen byplanlegging – «fyrstetiden» - fra ca. 1550-1820. I Norge ble denne perioden avsluttet i 1838 med Lindstows regulering av Karl Johansgate og slottet. Perioden 1854-1908 betegner Jensen som en «demringstid» for den moderne byplanleggingen i Norge.²⁵ I 1880-årene begynte et skifte mot «mer bevisst byregulering», mens man i 1909 benyttet reguleringskonkurranser i Norge for første gang. For Jensen markerer reguleringskonkurranser et tydelig skille i framveksten av den «moderne byplanleggingen».²⁶

For at mentalitetsendringen Choay forstår som moderne byplanlegging skulle finne sted, måtte den «industrielle orden» etableres. Dette skjedde gradvis, og til ulik tid fra land til land. Storbritannia var ifølge Choay først ute, der den industrielle orden – og samtidig moderne byplanlegging – vokste fram fra slutten av 1700-tallet, før prosessen var fullendt på 1870-tallet.²⁷

Også Sutcliffe daterer overgangene fra «før-moderne» til «moderne» byplanlegging ulikt fra land til land. Storbritannia var først ute tidlig på 1800-tallet, mens et gjennombrudd for offentlig intervensjon, og med det mer omfattende planlegging, først kom på 1890-tallet. Andre industrialiserte land som Tyskland, USA og Frankrike gjennomgikk i løpet av 1800-tallet en tilsvarende utvikling. I Sutcliffes framstilling er framveksten av moderne byplanlegging dog en lang prosess, med røtter tilbake til midten av 1700-tallet. Først ved første verdenskrigs utbrudd mener Sutcliffe endringen var fullbyrdet.²⁸

Roald peker på at reguleringsplanen for Sandviken i Bergen i 1911 markerer et gjennombrudd for den moderne byplanleggingen. Sandviksplanens var inspirert av Sitte, med gater som

²⁴ Benevolo, *The Origins of Modern Town Planning*, s.30-36.

²⁵ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.9-22 og 39-51.

²⁶ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.179 og 319-320.

²⁷ Choay, *The Modern City*, s.7-11.

²⁸ Sutcliffe, «Introduction», s.1-9.

krummet seg etter terrenget, og brøt med rutenettreguleringen som fram til da hadde vær det hegemoniske reguleringsidealet.²⁹

1.2.3 Aktørene og profesjonene i «moderne byplanlegging»

Hvem som var de mest fremtredende aktørene i framveksten av moderne byplanlegging er heller ikke entydig i litteraturen. I Jensens framstilling er både ingeniørene og arkitektene toneangivende for byplanleggingen før århundreskiftet. I perioden 1905-1920 mener Jensen en ny profesjon er i emningen – «byreguleringseksperter», rekruttert fra både ingeniører og arkitekter. Denne profesjonen forsøkte å samle de ulike hensyn den moderne byplanleggingen måtte ta, og foren den i en helhetlig planlegging.³⁰

I Roalds framstilling er det arkitektene som er den mest sentrale profesjonen. Tanker fra utlandet, eksempelvis av arkitekter som Camillo Sitte, var viktige årsaker for endringer også i Norge. Lokale arkitektforeninger ble etablert i løpet av 1900-tallets første tiår, og fra 1910 ble det mulig å ta en arkitektutdannelse ved Norges Tekniske Høgskole. I tillegg peker Roald på at stadsconductøren i Bergen fra 1899 ble sikret fast lønn og en profesjonell kommunal administrasjon ble etablert. I 1906 fikk Bergen sin først stadsarkitekt, og arkitektene hadde med dette inntatt sentrale posisjoner i Byens forvaltning.³¹

Dag Kittang viderefører Choays kategorisering av moderne byplanlegging og knytter hver retning til ulike aktører. Kittang forstår disse retningene som tre diskurser som representerer ulike forståelsesformer av byen. Disse forståelsesformene har kjempet om hegemoni i forståelsen av by og byplanlegging, og har hatt ulik grad av innvirkning til ulike tider. Ulike profesjoner har utviklet ulike forståelsesrammer, og kan derfor sees som «bærere» av ulike forståelser av byplanlegging. Den regulatoriske retningen er hevdet av ingeniører, økonomer og jurister, den rasjonalistiske av eiendomsutvikleren. Den kulturalistiske retningen er det kulturminneforvaltere og kulturarbeidere som er bærere av. Arkitektene plasserer Kittang i samtlige retninger.³²

En slik kategorisering i tre ideretninger som Choay og Kittang benytter kan være nyttig for å forstå de ulike forståelsene og løsningene som kjempet om hegemoni. At de ulike retningene

²⁹ Roald, *Byplanen*, s.94-101.

³⁰ Jensen, *Modern norsk byplanlegging*, s.179.

³¹ Rolad, *Byplanen*, s. 82-87.

³² Kittang, *Trebyen Trondheim*, s.62-64.

ble løftet fram av ulike profesjoner kan også være en formålstjenlig måte å forstå byplanlegging som en arena for profesjonskamp. Samtidig må ikke rammeverket denne kategoriseringen skaper overdrives. Kategoriene er ahistoriske, ingen av aktørene denne oppgaven omhandler ville selv ha sagt at de tilhørte den ene eller andre retningen. Selv om kategoriene kan være til hjelp for å forstå og strukturere en historisk analyse, står de også i fare for å tilslore. Det er ikke åpenbart at de skillene en slik kategorisering skaper i realiteten var så skarpe at tre kategorier alene kan beskrive samtlige løsninger en så for seg for den moderne byen.

1.3 Problemstillinger og avgrensning

Forskningslitteraturen skiller seg i synet på når «moderne byplanlegging» oppstod, hva som kjennetegnet fenomenet, hvor rask prosessen var og hvilke profesjoner som var de drivende aktørene i framveksten av «moderne byplanlegging». Denne masteroppgaven vil ha som mål å undersøke *hvorvidt man kan se en tydelig startfase for «moderne byplanlegging» i det første tiåret av 1900-tallet. Var endringen så markant at det er formålstjenlig å benytte begrepet «moderne byplanlegging» og hvilken eller hvilke profesjoner var de viktigste aktørene i prosessen?*

Undersøkelsen vil avgrensnes til perioden ca. 1820-1920. Avgrensningen er dannet med utgangspunkt i at Kristianias bygningslov ble vedtatt i 1827 som landets første bygningslov. I 1910 ble Norske arkitekters forbund etablert, etter at arkitektene hadde organisert seg sammen med ingeniørene i 60 år. Skismaet mellom ingeniørene og arkitektene hadde i årene etter vesentlig betydning på reguleringsplanene som ble produsert, mens det etter bybrannen i Bergen i 1916 for første gang utlyst en internasjonal plankonkurranse i Norge. Dette danner grunnlaget for den øvre tidsavgrensningen.

Opgaven vil primært undersøke fire profesjoners delaktighet i framveksten av moderne byplanlegging: ingeniørene, arkitektene, medisinere og verneinteresserte. Arkitektene står sentralt i forskningslitteraturen, mens ingeniørene blir fremhevet som en sentral profesjon av Jensen. Benevolo peker på at sanitærlovgivning i Storbritannia var det tidligste uttrykket for den reformistiske retningen innen moderne byplanlegging. Med dette må medisinernes rolle også i Norge undersøkes. Kittang peker på at vernetanken gjennom Fortidsminneforeningen og riksantikvarembetet, var det fremste uttrykket for den kulturalistiske retningen i Norge.

Fortidsminneforeningen hadde medlemmer fra flere profesjoner, som arkeologer, kunsthistorikere og arkitekter.

1.4 Begreper og metode

1.4.1 «Profesjon» i 1800-talls kontekst

Et fellestrekk i den norske litteraturen er at den moderne byplanleggingen ble forvaltet av, og vokste fram samtidig som en «byplanleggingsprofesjon». Hvilken profesjon som var den sentrale «byplanleggingsprofesjonen» varierer dog i litteraturen. Rune Slagstad og Jan Messel mener «profesjonene har gitt form til det moderne Norge»,³³ mens Jan Eivind Myhre peker på at 1800-tallet uten tvil må sees som «profesjonenes oppbygningsfase», der en rekke yrker og virksomheter utviklet seg til å bli profesjoner.³⁴ I oppgavens periode gjennomgikk både byplanleggingen og profesjonene endringsprosesser.

Hvor grensen mellom et «yrke» og en «profesjon», samt mellom en profesjon og en annen går, er ikke åpenbart. Hvordan man skal definere og studere profesjoner har opptatt mange samfunnsvitere, og spesielt innen fagene sosiologi og organisasjonsvitenskap er profesjonslitteraturen omfattende og mangslungen. Modeller fra samfunnsvitenskapen har blitt benyttet av historikere, men det er ikke nødvendigvis åpenbart i hvilken grad slike modeller er de beste analyseverktøyene for å undersøke profesjoner historisk.

Profesjons sosiolog Ulf Torgersen definerer «profesjon» ikke som en egenskap ved en utdanning, en organisasjon eller et yrke, men som en relasjon mellom en yrkesgruppe og en utdanningstype. En profesjon kjennetegnes dermed ved «1) en bestemt langvarig formell utdanning erverves av 2) personer som stort sett er orientert mot oppnåelsen av bestemte 3) yrker som ifølge sosiale normer ikke kan fylles av andre personer enn de med denne utdannelsen.»³⁵ Det er gjerne «den medisinske profesjon» som benyttes som eksempel på den profesjonen som i høyest grad oppfyller denne definisjonen. De som tar en utdanning i medisin er gjerne orientert mot å arbeide som leger, og en kan kun arbeide som lege om en

³³ Slagstad og Messel, *Profesjonshistorier*, s.9.

³⁴ Myhre, «Profesjon og Organisasjon».

³⁵ Torgersen, *Profesjons sosiologi*, s.10.

har denne utdannelsen. En utvikling i retning av et tilsvarende forhold mellom utdanning og yrkesutøvelse vil med andre ord utgjøre «profesjonalisering».³⁶

Torgersens definisjon er blitt benyttet, dog gjerne noe modifisert, av historikere. Eksempelvis lener Edgeir Benum seg til Torgersen når han definerer en profesjon som «en gruppe som i kraft av en felles, langvarig og spesialisert utdanning har monopol på utøvelsen av visse funksjoner i samfunnet.»³⁷ Også han påpeker at profesjonalisering må sies å være «sterkere» eller «svakere» avhengig av hvorvidt relasjonen mellom utdanningen og yrket er sterk, og hvor sterkt monopolen på funksjoner er.

Jan Eivind Myhre er mindre opptatt av en konkret definisjon, og benytter heller «profesjonskjennetegn» for å beskrive profesjoner. Myhre skriver at eksplisitt teoretisering om profesjoner og profesjonalisering ikke nødvendigvis er en mangel ved de historiske framstillingene av profesjoner. Viktigere er det å vise hvordan profesjoner vokste fram i en historisk kontekst og hvordan «profesjonskjennetegnene kom fram i denne prosessen.» Av vesentlige profesjonskjennetegn nevner Myhre eksempelvis høyere utdanning som ga adgang til monopoliserte arbeidsoppgaver.³⁸

1.4.2 Profesjonskjennetegn

Torgersens og Myhres forståelser av profesjonsbegrepet har mange likhetstrekk. For begge er høyere utdanning, samt monopolisering av stillinger svært vesentlig. Samtidig vil Myhres forståelse basert på «profesjonskjennetegn» kunne være et nyttigere analytisk verktøy. Som påpekt av blant annet Gunnar Farestveit kan bruken av abstrakte modeller være nyttige, men tar for gitt at det finnes en «idealprofesjon», som andre profesjoner utvikler seg til å ligne på. En slik modell er ahistorisk og kan ikke ta opp i seg den historiske konteksten profesjoner utviklet seg i, og gjør med det slike modeller problematisk som analytiske verktøy.³⁹ Myhres forståelse, med vekt på «profesjonskjennetegn», snarere enn en mer rigid modell, åpner for en forståelse av profesjonsbegrepet der profesjoner kan tenkes å utvikle seg ulikt og i ulike kontekster.

³⁶ Torgersen, *Profesjons sosiologi*, s.9-11.

³⁷ Benum, *Sentraladministrasjonens historie*, s.45.

³⁸ Myhre, «Profesjon og Organisasjon».

³⁹ Farestveit, *Profesjoner og profesjonslitteratur*, s.2-3.

Med dette vil det være mer formålstjenlig å snakke om grader av profesjonalisering, snarere enn å insistere på et skarpt skille mellom hva som utgjør en profesjon og hva som utgjør et yrke. Med tanke på oppgavens avgrensning fra 1820 til ca.1920, altså i det Myhre kaller «profesjonenes oppbygningsfase», vil dette være gunstig. Flere av profesjonene oppgaven omhandler gjennomgikk i denne perioden en omfattende profesjonaliseringsprosess.

Av sentrale profesjonskjennetegn er allerede høyere utdanning fra universitet eller høyskole nevnt. Som påpekt av Myhre fører også høyere utdanning med seg akademisering og vitenskapeliggjøring av fagområdene. Profesjoner har med andre ord en sterk tilknytning til vitenskapelige fag og teoretisk kunnskap.⁴⁰ Dette står i kontrast til praktisk kunnskap som praktiske utøvere av et fag, eksempelvis håndverkere, hadde. Videre må også fremveksten av egne profesjonsforeninger sees som et viktig profesjonstegn. Profesjonsforeninger etablerte gjerne tilhørende tidsskrift, der en vesentlig del av innholdet ofte var av vitenskapelig art. Til sist kan det også være verdt å merke at yrkesgruppers selvforståelse, og også samfunnets forståelse av yrkesgruppen, kan være vesentlig for å avgjøre om gruppen må forstås som et yrke eller en profesjon.

1.4.3 Profesjonsanalyse

Selv om samfunnsvitenskapens modeller ikke fullt ut er egnet for å analysere profesjoner i en historisk kontekst, er deler av det begrepsapparatet slike modeller benytter nyttig. Det er også noen av de sammenhengene disse modellene påpeker.

En fruktbar måte å analysere profesjoner på, er i lys av relasjoner til oppgaver i samfunnet og andre profesjoner. Eksempelvis forstår Terrence Johnson bestemte yrker ikke som profesjoner, men profesjonalisering som et middel for å kontrollere et yrke eller en oppgave. Det er altså profesjonaliseringen som gjør at enkelte profesjoner vinner «eierskap» til en arbeidsoppgave. Viktig for dette, ifølge Johnson, er hvordan profesjoner organiserer seg, og hvilke strategier de benytter for å ivareta sine interesser: såkalte *yrkesstrategier*. Én slik strategi kan være å bygge profesjonsorganisasjoner med relativt eksklusive opptakskrav.⁴¹ Med dette kan en bygge en relativt homogen medlemsmasse med felles interesser.⁴² Det

⁴⁰ Myhre, «Profesjon og Organisasjon».

⁴¹ Johnson, *Professions and Power*, s. 22-27.

⁴² Eksempelvis påpeker Benum på at opprettelsen av Norges Ingeniører- og arkitektforening i 1874 var å regne som en «rensing av standen», der en kun gav medlemskap til sivilt utdannede ingeniører og arkitekter fra høyskoler og tekniske skoler. Se; Benum, ««Dannelse», «Tillid» og Autoritet», s.127-128.

Johnson kaller «yksesstrategier» beror på at profesjonene er organisert nok til å benytte seg av disse. Dermed vil profesjonenes organisering i egne profesjonsforeninger være av stor interesse å analysere.

I forlengelsen av fokuset på hvordan profesjoner oppnår eierskap til arbeidsoppgaver, kan profesjonsteoriens begrep *jurisdiksjon* være et nyttig analyseverktøy. Begrepet betegner sammenhengen mellom en profesjon og hvilke arbeidsoppgaver det er en profesjonen har autoritet til å utføre. Med jurisdiksjon forstås ikke kun de legale rammene rundt hva som er en profesjons felt. Snarere benyttes begrepet i en videre forstand, der en kan vinne jurisdiksjon også gjennom sosiale eller kulturelle forståelser av at en profesjon har autoritet til å utføre de gitte oppgavene. Det er jurisdiksjonen som avgjør hvilken profesjon det er som «eier» en arbeidsoppgave.⁴³

Hvor sterk jurisdiksjonell kontroll over et arbeid en profesjon har, avgjør hvor anerkjent denne profesjonens eierskap til en arbeidsoppgave er, ifølge Andrew Abbot. Noen arbeidsoppgaver er totalt kontrollert av enkelte profesjoner – eksempelvis legenes rett til å skrive ut reseptbelagt medisin – mens jurisdiksjonen rundt andre oppgaver er mer tvetydig. I slike tilfeller vil ofte relevante profesjoner søke å vinne jurisdiksjon. Dette kan primært gjøres på tre arenaer: gjennom det legale systemet, offentligheten og arbeidsplassen.⁴⁴

1.4.4 Byplanlegging og profesjoner

«[...] å utarbeide planer for utbygging eller ombygging av en by eller et byområde. Planleggingen skjer med tanke på aktuelle situasjoner så vel som på utvikling i framtiden. Ofte har byer grodd fram uten at det har foreligget en samlet byplan. Som oftest er det likevel blitt truffet bestemmelser og tiltak som kan regnes som byplanlegging.»⁴⁵

Slik definerer Store norske leksikon «byplanlegging». Definisjonen kan tjene som en arbeidsdefinisjon for denne oppgaven. Definisjonens siste del - som åpner for at også enkelttiltak kan falle inn under «byplanlegging» - vil være nyttig for å studere byplanlegging i oppgavens periode. Som påpekt av Rolf Jensen var byplanleggingen på 1800-tallet fraksjonert i en rekke mindre tiltak, som vei og gateregulering, infrastruktur som vann og kloakk,

⁴³ Abbott, *The System of Professions*, s.59-61.

⁴⁴ Abbott, *The System of Professions*, s.59-66.

⁴⁵ SNL, s.v. «byplanlegging» av Peter Butenschøn, 30.05.2021 <https://snl.no/byplanlegging>

helsereformarbeid, boligbygging, brannsikring, bygningskunst og arkitektur.⁴⁶ En definisjon av byplanlegging som åpner for at også enkelttiltak som dette innebefattes, uten at de inngår i en helhetlig byplan, vil være en svært nyttig arbeidsdefinisjon for å studere byplanlegging historisk.

Byplanleggingen på 1800-tallet kan forstås som en rekke nye problemer som måtte løses, uten at en hadde verken en dominerende profesjon eller institusjoner for dette. Nye institusjoner, som bygnings- og reguleringskommisjonene, samt stadskonduktørembetet, kom i løpet av perioden til, men det var ikke åpenbart hvordan disse skulle organiseres og hvilke profesjoner det var som skulle komme til å dominere disse. Skal en tro Abbots modell vil en kunne se hvordan ulike profesjoner forsøkte å vinne jurisdiksjon over disse nye arbeidsoppgavene og institusjonene. Selv om Abbots modell ikke vil være fullkommen som et analyseverktøy, kan likevel hans grove inndeling av tre måter å søke jurisdiksjon på være nyttig. Disse tre måtene vil, dog i modifisert form, danne grunnlaget for oppgavens tre analysenivå.

Å studere fremveksten av moderne byplanlegging gjennom profesjonene har flere analytiske fordeler. En slik analyse vil kunne bidra til å belyse profesjonenes utvikling – profesjonalisering – i relasjon til byplanlegging, og avdekke eventuelle kamper om jurisdiksjon. I så måte kan analysen forklare profesjonenes rolle i byplanleggingen. Samtidig kan også profesjonsperspektivet bidra til å forklare utviklingen av selve byplanleggingen. Profesjonene og profesjonaliseringen var selv en vesentlig del av «det moderne», og profesjonsperspektivet kan synliggjøre utviklingen fram mot vendepunktet «moderne byplanlegging». Gjennom profesjonsperspektivet vil analysen dermed kunne avdekke de mest sentrale endringene i byplanleggingen. Profesjonenes relasjon til byplanlegging vil dermed både bli forklart, men samtidig ha en operasjonell funksjon for å forklare byplanleggingen.

1.5 Oppgavens struktur

For å undersøke profesjonenes rolle i framveksten av den moderne byplanleggingen vil tre analysenivå, fordelt på tre kapitler, benyttes. Tema for kapittel to er det legale systemet.

Lovverket som la rammene for byplanleggingen vil undersøkes. Hovedvekten av analysen vil bli lagt på de to generelle bygningslovene av 1845 og 1896. I tillegg vil Kristianias bygningslov av 1827, samt lokale bygningslover som ble vedtatt på 1840-tallet analyseres.

⁴⁶ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.23-51.

Det vil også sunnhetsloven av 1860, samt forskrifter for anbud og offentlige anskaffelser fra 1899. Kapittelet vil undersøke hvorvidt man i lovverket kan se endringer som dannet rammene for at moderne byplanlegging kunne oppstå, samt hvilke profesjoner som søkte å påvirke lovverket og på denne måten vinne jurisdiksjon over arbeidsoppgaver knyttet til byplanlegging.

Kapittel tre tar utgangspunkt i Abbotts nivå «offentligheten». De aktuelle profesjonene vil undersøkes og det vil diskuteres hvordan profesjonene så sin rolle i byplanleggingen, samt hvordan de gjennom profesjonsforeninger mobiliserte for å nå sine mål knyttet til byplanlegging. Undersøkelsen vil være tredelt, der den første delen vil skissere likheter og ulikheter i profesjonenes utvikling i perioden. Del to vil undersøke hvordan profesjonene så på byplanlegging, samt sin rolle i byplanleggingen. Den siste delen vil diskutere de arbeidsoppgavene knyttet til byplanleggingen der det var kontakt mellom profesjonene i form av konflikt og samarbeid.

Kapittel fire vil undersøke forvaltningsnivået ved hjelp av en komparativ undersøkelse av konkrete reguleringsplaner i Kristiania og Bergen. Kapittelets hovedvekt vil ligge på en komparativ analyse av to reguleringsplaner for hver by, én fra 1880-tallet og én fra 1910-tallet i hver bys tilfelle. I tillegg vil to reguleringsplaner fra Bergen undersøkes kortere ved hjelp av den eksisterende forskningslitteraturen. En slik komparativ analyse vil kunne avdekke likheter og ulikheter både over tid og geografi.

2 Det legale systemet

2.1 Innledning

Det legale systemet innebærer lovverket som regulerte byplanleggingen i perioden.

Rammene for forvaltningen ble i all hovedsak satt av bygningslovene som ble til i perioden 1827-1896. Foruten bygningslovene, la også annet lovverk føringer for byplanleggingen. En analyse av lovverket, og prosessen rundt utformingen av det i et profesjonsperspektiv, vil kunne avdekke hvilke profesjoner det var som søkte innflytelse gjennom det legale systemet, og hvilke som fikk det. Med profesjonene som en vesentlig del av «det moderne» vil profesjonsperspektivet kunne framheve endringer i lovverket som er sentrale for å identifisere gjennombruddet for «moderne byplanlegging».

Forskningslitteraturen beskjeftiger seg svært lite med bygningslovene i perioden, og Rolf Jensen påpeker at de «burde vært mer inngående studert.»⁴⁷ Fokuset i deler av litteraturen ligger snarere på bygningsloven av 1924, og peker på denne som et vesentlig skille.

Eksempelvis forstår Roald 1924-loven som en lov som ga «betydelig styrking av byens muligheter», og peker på at byplanleggingen ble betydelig styrket ved at loven slo fast at alle byer skulle utarbeide helhetlige generalplaner.⁴⁸

Analysen rundt lovverket vil i all hovedsak dreie seg rundt tre sentrale punkt. For det første vil det være vesentlig å kartlegge hvem som hadde og hvem som søkte innflytelse. Komiteer ble nedsatt for å utarbeide lovforslag og avgi betenkinger, mens organisasjoner, offentlige instanser og enkeltmennesker kom med innspill. Var representanter for profesjonene vesentlige aktører som forsøkte å påvirke utformingen av lovene? For det andre vil det være sentralt å undersøke hvordan de som søkte innflytelse argumenterte. I hvilken grad var argumentasjonen basert på profesjonenes stilling eller kompetanse? Til sist vil det være vesentlig å undersøke hvilke lover som til slutt ble vedtatt. Fikk de aktørene som søkte innflytelse gjennomslag, og ble lovverket slik de ønsket?

⁴⁷ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.165.

⁴⁸ Roald, *Byplanen*, s.125.

Delkapitlene fra 3.2 til 3.5 vil omhandle lovutformingen i perioden 1827 til ca. 1860, mens 3.6 og 3.7 tar for seg lovene som kom til i perioden 1890-1900. I delkapittel 3.8 vil kapittelets funn oppsummeres og analyseres. Hovedfokuset vil ligge på de nasjonale lovene av 1845 og 1896. Både fordi det var disse lovene som hadde størst virkeområde, men også fordi lovene og prosessene rundt disse var mest omfattende og derfor er best egnet for å «fange opp» en eventuell profesjonskamp. Samtidig later det til at en kan se en tydelig sammenheng mellom de lokale og de landsomfattende lovene. Kristianias bygningslov fra 1827 la grunnlaget for flere senere bygningslover, og også denne vil bli undersøkt. Foruten bygningslovene fikk også andre lover innflytelse på byplanleggingen. Sunnhetsloven av 1860 og forskriftene om offentlige anbud fra 1899 fikk innvirkning på byplanleggingen, og vil derfor analyseres.

2.1.1 Bygningslovgivning 1827-1924

Norges første bygningslov ble til i 1827. Dette var en lokal lov som kun skulle gjelde Kristiania, mens Bergen fulgte etter og fikk sin første lokale lov i 1830. På 1840-tallet ble flere bygningslover vedtatt. Kristiania og Bergen fikk nye lover i henholdsvis 1842 og 1848, mens Trondheim fikk sin første lokale lov i 1845. I 1845 ble også landets første nasjonale bygningslov vedtatt. Denne loven etablerte bestemmelser som skulle gjelde alle landets byer, med unntak av de tre største som var underlagt sine lokale bygningslover. Den første allmenne bygningsloven gjennomgikk flere forandringer, både i 1860 og -69, før man på 1890-tallet igjen utformet nye lover. Den nasjonale bygningsloven ble erstattet i 1896, mens Kristiania og Bergen fikk nye lokale lover i 1899. Trondheim fikk en ny lokal lov i 1906. I 1924 ble en ny nasjonal bygningslov vedtatt som også skulle gjelde Kristiania, Bergen og Trondheim.⁴⁹

Ved hjelp av Vilhelm Haffners register, samt Stortingets hovedregistre kan man følge lovprosessene fra begynnelse til endelig lov. Denne inngangen til kildematerialet gir muligheten til å undersøke ikke bare den endelige loven, men også prosessen i form av framsatte proposisjoner som ofte ble ledsaget av såkalte «erklæringer» og «betenkninger», samt «motiver» for hver foreslått paragraf. Dette gir en utmerket mulighet til å studere hvilke deler av lovverket profesjonene forsøkte å påvirke, hvordan de forsøkte å vinne innflytelse og hvordan de argumenterte.

⁴⁹ Hagerup, *Byplanlovgivning i Norge*.

2.2 Kristianias bygningslov av 1827

Regjeringen nedsatte i 1826 en kommisjon for å utarbeide et utkast til Kristianias bygningslov. Kommisjonens arbeid la grunnlaget for proposisjonen til «Lov om Bygningsvæsenet i Christiania» som ble framsatt for odelstinget i 1827. Proposisjonen ble behandlet av en ny komité nedsatt av Odelstinget, som innstilte et revidert lovutkast samme år. Det reviderte utkastet ble innstilt med enkelte, men ikke store endringer. Lovutkastet ble vedtatt i både Odelstinget⁵⁰ og Lagtinget,⁵¹ også der uten betydelige endringer, og loven ble sanksjonert samme år.

Proposisjonen utarbeidet av den regjeringsnedsatte kommisjonen var med andre ord førende for det som ble endelig lov. Kommisjonen bestod Generalmajor Benoni Aubert, justitarius J.C Berg og kjøpmann J. Young. Berg og Young later ikke til å ha noen tilknytning til oppgavens aktuelle profesjoner, men dette var tilfellet for Aubert. Aubert var utdannet ingeniøroffiser og direktør for den militære landoppmålingen. I tillegg var han en av fire grunnleggere, samt formann i bestyrelsen, av Tegneskolen - på dette tidspunktet det eneste stedet i Norge en kunne få arkitektutdannelse.⁵² Tegneskolen vil bli diskutert videre i neste kapittel. For nå vil det være tilstrekkelig å bemerke at det vil være rimelig å se Generalmajor Aubert som en del av både militæringeniørprofesjonen og en av byggerne av den kommende arkitektprofesjonen.

I proposisjonen kan en lese at kommisjonen hadde lagt fem hensyn til grunn i arbeidet med utkastet: å forebygge brann, sikre fri og effektiv ferdsel i gater og på fortau, sikre at bygninger var forsvarlig konstruert, sikre at bygninger ikke stred imot sunnhetshensyn, samt påse at «Bygningsmaaden ikke fornærmer Publicums æsthetiske Sands.»⁵³

En må kunne anta at Aubert utøvde betydelig innflytelse på utformingen av loven. Han utgjorde naturligvis en tredjedel av kommisjonen, men var også den av kommisjonens medlemmer med mest teknisk kyndighet i kraft av sin profesjon. Når en videre ser hvilke hensyn det er kommisjonen har hatt for øyet i utarbeidelsen av loven, synes det klart at det var en ingeniør som var best skikket til å utforme lover som best ivaretok disse.

⁵⁰ St.forhandlinger 1827. Nr.5, s.10-11.

⁵¹ St.forhandlinger 1827. Nr.5, s.833.

⁵² Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, s.93-94 og 109-111.

⁵³ St.forhandlinger 1827. Nr.3, s.488.

2.2.1 Lovens innhold

Den endelige loven bestod av 65 paragrafer. Svært mange av disse paragrafene beskjeftiget seg med rent tekniske bestemmelser som bredden og vinkler på gater, høyde på bygninger, bygging av piper og lignende. En rekke av disse paragrafene dannet også grunnlaget for vesentlige institusjoner og reguleringspraksiser, som ble viktige også i senere bygningslover.

§1 slo fast at Kristiania skulle ha en bygningskommisjon bestående av politimesteren, branndirektøren og stadskonduktøren. Ingen bygning måtte oppføres uten at bygningskommisjonen ble underrettet og ga sin godkjennelse. §5 slo fast at også en reguleringskommisjon skulle opprettes, bestående av bygningskommisjonens medlemmer, magistraten og syv medlemmer av formannskapet. Reguleringskommisjonen skulle fatte beslutninger angående anleggelse og utvidelser av gater og plasser.⁵⁴ Med dette fikk man for første gang faste kommunale organ for bygningsutforming og byregulering. Mens bygningskommisjonen skulle bestå av det en anså som sakkyndige, var reguleringskommisjonens sammensetning langt mer politisk. I reguleringskommisjonen var de sakkyndige i et klart mindretall i forhold til de folkevalgte fra formannskapet.

Lovens §58 sikret opprettelsen av stadskonduktørstillingen. I paragrafen het det at til stillingen som stadskonduktør skulle «en i Mathematik og Architectur kyndig Mand beskikkes».⁵⁵ Stadskonduktørembetet var dog ikke nytt. Allerede i 1713 ble embetet opprettet, men ble ikke bekledd og arbeidsoppgavene ble den gang overdratt byens brannmester.⁵⁶ Stadskonduktøren skulle ifølge §3 ha ansvaret for at det ved bygningsarbeider ikke ble foretatt noe som brøt med bygningslovens bestemmelser. Ifølge §53 skulle stadskonduktøren også være ansvarlig for å samle inn kart eller gjøre oppmålinger av eiendommer som ikke var kartlagt, mens §57 slo fast at han skulle utarbeide et generalkart for hele byen.⁵⁷

Stadskonduktørembetet later med dette til å ha vært et embete for arkitekter fram til århundreskiftet. Christian Grosch, utdannet arkitekt, ble Kristianias første stadskonduktør. I 1865 overtok Georg Bull, også han arkitekt, embetet og gestaltet dette fram til 1904. Etter

⁵⁴ St.forhandlinger 1827. nr.5, s.15-17.

⁵⁵ St.forhandlinger, 1827. Nr.3, s.535.

⁵⁶ Brochmann, *Stadskonduktøren*, s.137-138.

⁵⁷ St.forhandlinger, 1827, Nr.3, s.515-537.

dette ble Stadskonduktørens ansvar, roller og funksjoner overtatt av de nye embetene som bygnings sjef, oppmålingssjef og reguleringssjef.⁵⁸

Bergen fikk sin første stadskonduktør med byens lokale bygningslov av 1830. De neste 90 årene hadde byen fire stadskonduktører: Jacob Christian Jersin (1830-1848), Ole Petter Riis Höegh (1848-1870), Conrad von der Lippe (1870-1900) og Richard Tønnesen (1900-1919). Jersin, Höegh og von der Lippe var alle utdannede arkitekter.⁵⁹ Tønnesen var utdannet ved Kristianias tekniske skole og den tekniske skole i Dresden, men hadde arbeidet både som privatpraktiserende arkitekt og som Bergens stadsarkitekt.⁶⁰ Samtidig er det ikke åpenbart hvor stor forskjellen på arkitekt- og ingeniørprofesjonen var tidlig i perioden. Dette vil diskuteres ytterligere i neste kapittel

Rutenettet som reguleringspraksis ble stadfestet i lovens §4. Paragrafen bestemte at gatene skulle være rette så langt det lot seg gjøre, og mellom 18 og 24 alen brede. Gatene skulle også være åpne i begge ender.⁶¹ Rutenettet hadde dype røtter som reguleringsideal, og var blitt benyttet i antikken, renessansen og i tidlig moderne tid.⁶² Også i Norge var rutenettstradisjonen gammel.⁶³ De senere bygningslovene videreførte bestemmelsen om kvartaler oppdelt med rette gater, og rutenettet forble den hegemoniske reguleringsmåten fram til omtrent 1910.

Estetiske hensyn var et av regjeringskomisjonens hovedmotiv, og en kan se at også odelstingets komité var opptatt av dette. En av paragrafene som ble endret etter odelstingskomiteens behandling var §22. Paragrafen inneholdt bestemmelser vedrørende bygging av «qvist» mot gaten og mansardtak. I komiteens utkast fikk loven et tillegg som også forbød byggingen av spisse tak. Dette begrunnet komiteen både med brannsikkerhet og at de bidro til å gjøre gatene mørkere og skumlere, men også av estetiske hensyn. Spisse tak ga bygningene et «stygt og smagløst Udseende» ifølge komiteen.⁶⁴ Estetiske hensyn var også grunnen til at §32, omhandlende pilarer mellom vinduer, porter og dører ble endret for at

⁵⁸Oslo kommune, *Bygningskontrollen, byplankontoret, oppmålingsvesenet*, s.16-17.

⁵⁹ Roald, *Byplanen*, s.43-46.

⁶⁰ Norsk kunstnerleksikon, s.v. «Richard Tønnesen». 09.04.2021. https://nkl.snl.no/Richard_Tønnesen

⁶¹ St.forhandlinger, 1827, Nr.3, s.516.

⁶² Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.9-22.

⁶³ Eksempelvis Cicignons plan for Trondheim (1681) og Kvadraturen i Kristiansand (1641) og Kristiania (1624).

⁶⁴ St.forhandlinger, 1827. Nr. 3, s.505.

«smuke indrettede Boutiquer», som bidro til en gates «prydelse», kunne anlegges.⁶⁵ Dette viser tydelig at også estetikk var et framtreddende hensyn i utformingen av loven.

2.3 Bygningsloven av 1845

Landets første generelle bygningslov ble vedtatt i 1845, og skulle gjelde alle landets byer med unntak av Trondheim, Kristiania og Bergen. Loven ble tydelig basert på Kristianias bygningslov fra 1827, og må sees som en videreføring og utvidelse av Kristiania-lovens virkeområde.

2.3.1 Lovprosessen

Allerede i 1821 finner man i Stortingets hovedregister en kongelig proposisjon om forslag til lov om bygningsvesenet i kjøpstedene. Noe faktisk lovforslag ble ikke framsatt, og protokollene viser at proposisjonen ble utsatt uten å ha blitt behandlet.⁶⁶ I mellomtiden fikk både Kristiania og Bergen sine lokale lover, før det i 1839 igjen ble fremmet et forslag om en landsomfattende lov. Det var Capitain Holst som fremmet et kort lovforslag, kun bestående av ni paragrafer. Forslaget ble vedtatt oversendt næringskomiteen for videre behandling.⁶⁷ Holst fremmet nok et forslag i 1842, men nevnte komité utalte i sin innstilling til Odelstinget at noe lovforslag enda ikke burde behandles, all den tid kommunene loven ville gjelde for ikke hadde fått muligheten til å uttale seg om saken.⁶⁸

Representant Holst har i stortingsforhandlingene tittelen «Capitain». En kunne tenke seg at Holst, likt som Aubert i 1827, var utdannet militæringeniør, men dette ser ikke ut til å være tilfellet. Snarere er det etter all sannsynlighet snakk om Peder Christian Holst, som ifølge Tallak Lindstøls oversikt over stortingsrepresentanter var artillerikaptein.⁶⁹

Samtidig som næringskomiteen hadde behandlet Holsts forslag til en allmenn bygningslov, hadde også byfogden i Sarpsborg fremmet forslag om en allmenn bygningslov. Komiteen var på samme tid blitt bedt om å behandle proposisjoner til bygningslover i Trondheim, Egersund og Bergen. Haffners register viser i tillegg at en annen kommisjon ble nedsatt i 1841 for å

⁶⁵ St.forhandlinger, 1827. Nr.3, s.512.

⁶⁶ Cappelen, *Hovedregister til Storthings-forhandlinger 1814/70*, s. 99-100.

⁶⁷ St. forhandlinger, 1839. Nr.1, s. 188-191.

⁶⁸ St.forhandlinger, 1842. Nr.9, s. 913-915.

⁶⁹ Lindstøl, *Stortinget og Statsraadet*, s.402.

utarbeide et forslag til bygningslov for Stavanger, uten at noen proposisjon ble framsatt.⁷⁰ Arbeidet med de lokale lovene hadde alle tatt utgangspunkt i Kristianias lov fra 1827, ifølge næringskomiteen. På 1830-tallet var det blitt vedtatt kongelige resolusjoner for Lillehammer, Vadsø og Sarpsborg, og også disse resolusjonene var gjentakelser eller modifikasjoner av loven fra 1827. Å vedta en allmenn lov mente komiteen ville frita den fra dette «tidsspisende arbeidet»,⁷¹ og stortingsrepresentant Daa tok til orde for at å bringe i stand en allmenn bygningslov var langt bedre bruk av alles tid enn å «lidt etter lidt bringe istand et snes» bygningslover for hvert enkelt kjøpsted.⁷² Det later til at behovet for bygningslovgivning var svært stort.

Først i 1845 innstilte næringskomiteen sitt lovforslag til Odelstinget. Også det var basert på Kristianias bygningslov fra 1827. Kristianias lov hadde allerede vært behandlet av andre kommisjoner i anledning arbeidet med lokale lover, og i tillegg hadde loven etter den ble vedtatt i 1827, blitt sendt til en rekke kjøpstedskommuner for å innhente erklæringer. Med tanke på at loven med hell allerede hadde vært anvendt i praksis, samt blitt «omhyggelig bearbejdede» av flere kommisjoner, dannet den et godt grunnlag for den allmenne loven.⁷³ Komiteens forslag ble i Odelstinget vedtatt, kun med små endringer. Lagtinget sendt forslaget tilbake til Odelstinget med små bemerkninger, og etter nok en kort behandling i Odelstinget ble loven sanksjonert samme år.⁷⁴

2.3.2 Komiteens motiver

I komiteens innstilling kan man lese at den hadde lagt tre sentrale hensyn til grunn for utarbeidelsen av loven. I arbeidet med lovforslaget hadde man hatt «Eiendomssikkerheden, Sundhedsfordringerne og Kulturtilstanden for Øie». Hva eiendomssikkerhet angår var det først og fremst tiltak for å unngå brann komiteen siktet til. Slike tiltak var svært viktige for at ikke eiendommer og verdier skulle gå tapt, og forsømmelse av slike hensyn vanskeliggjør «de Forbedringer Almensikkerheden paakræver». Om nevnte sundhedsfordringer skrev komiteen derimot at «[...] forsaavidt en Bygningslov omfatter dem indskrænkes til de fornødne hensyn, som de urenligheder, en eller anden Bedrift medfører eller som forefindes i ethvert huus».⁷⁵

⁷⁰ Haffner, *Instillinger og betenkninger*, s.147.

⁷¹ St.forhandlinger, 1845. Nr.8, s.145-146.

⁷² St.forhandlinger, 1845. Nr.8, s.140.

⁷³ St.forhandlinger, 1845. Nr.8, s.145-146.

⁷⁴ Cappelen, *Hovedregister til Storthings-forhandlinger 1814/70*, s. 99-100.

⁷⁵ St.forhandlinger, 1845. Nr.8, s.146-147.

Brannsikkerhet var ikke et nytt hensyn å ta i regulering av byer. Eksempelvis var «brannallmenninger» benyttet for å sikre Bergen mot brann så tidlig som i 1476.⁷⁶ Eiendomssikkerheten synes å være langt høyere prioritert som et felt som måtte reguleres av en bygningslov enn sunnhet. Man forstod på denne tiden sunnhet mer som et personlig anliggende, enn som en del av byplanleggingen.⁷⁷ Dette vil bli videre diskutert i neste kapittel. Nevnte «Kulturtilstand» ble ikke viet mer oppmerksomhet i komiteens innledning, og nøyaktig hva som mentes med dette er uklart. Disse tre motivene for utarbeidelse for den nye loven var relativt like som for Kristianias lov av 1827, noe også lovens innhold ble.

2.3.3 Lovens innhold

En granskning av næringskomiteens forslag, som i all hovedsak også ble endelig lov, samt komiteens «motiver» for hver enkelt lov, viser med all tydelighet at det var brannsikkerhet som hadde høyeste prioritet. Av lovens 53 paragrafer er svært mange begrunnet med hensyn til å sikre byen mot brann. Dette gjaldt bestemmelser for tillatt lengde på kvartaler og husrekker, tillatt høyde på bygninger, gatebredder og hva som måtte påses ved anleggelse av ildsteder og piper. Enkelte paragrafer ble begrunnet med hensyn til «sundhed». Eksempelvis inneholdt §21 bestemmelser om at oppbevaringsrom for gjødsel ikke måtte anlegges under trapper eller ut mot åpen gate eller plass.⁷⁸ Langt færre paragrafer ble dog begrunnet med dette enn hva tilfellet var for brannsikkerhet, og det er tydelig at brannsikkerheten var den høyeste prioritet i utformingen av loven.

Henvisninger til «kulturtilstand» eller lignende var fraværende også i lovforslagets motiver. «Kulturtilstanden» kan vise til estetiske hensyn, men innstillingen inneholdt heller ikke mange henvisninger til dette. Den eneste oppmerksomhet dette ble viet var i motivene for paragraf elleve der det ble vist til at hus i middelalderens hanseatiske byggestil, med høye og spisse tak nok erkjennes «at være stygge og smagløse». Paragrafen slo fast at slike tak ikke skulle bygges, med mindre bygningskommisjonen ga dispensasjon.⁷⁹ Foruten denne, var ingen andre paragrafer begrunnet med estetiske hensyn, og det later til at estetikk var lavere prioritert enn i loven fra 1827.

⁷⁶ Ersland, «Frå mellomalderallmenning til brannallmenning», s.62-63.

⁷⁷ Moseng, *Ansvar for undersåttenes helse*, s. 307-308.

⁷⁸ St.forhandlinger, 1845. Nr.8, s.147-155.

⁷⁹ St.forhandlinger, 1845. Nr.8, s.148 og 151.

Den allmenne bygningsloven gikk lengre enn Kristianias første bygningslov i å vedta rutenettet som reguleringspraksis. Lovens første paragraf slo fast at ingen kvartaler måtte være større enn 10000 kvadratalen, og ingen av kvartalenes sider lengre enn 150 alen. Kvartalenes sider skulle være adskilt med rette gater som var minst 20 alen brede og åpne i begge sider.⁸⁰ Med dette ble rutenettet lovfestet som reguleringspraksis også nasjonalt.

De to kommisjonene fra Kristianias lov ble videreført. §3 Slo fast at enhver by skulle ha en bygningskommisjon og en reguleringskommisjon. Bygningskommisjonen skulle bestå av byens politimester, branndirektøren, samt et bygningskyndig medlem eller stadskonduktøren hvis byen hadde dette. Reguleringskommisjonen skulle bestå av bygningskommisjonens medlemmer og i tillegg magistraten, samt et antall medlemmer av byens formannskap. Antallet overlot loven til formannskapet selv å avgjøre.⁸¹

2.4 Lokale bygningslover på 1840-tallet

Omtrent samtidig som den allmenne bygningsloven ble behandlet, fikk landets tre største byer lokale bygningslover. Kristiania fikk sin nye bygningslov i 1842, Bergen i 1848, mens Trondheim fikk sin første bygningslov i 1845. Disse byene skulle være underlagt sine lokale lover heller enn den allmenne. Likevel ble de lokale lovene relativt like den nasjonale.

Også de lokale lovene ser ut til å ha vært basert på Kristianias lov fra 1827. Komiteen skrev i sin innstilling til Kristianias nye lov at hensikten ikke var å «indføre et nyt System af Regler», og at de fleste av bestemmelsene i lovutkastet «kun er ordlydende Gjentakelser» av de lovene forslaget skulle erstatte.⁸² Det samme var tilfellet for Bergen, der komiteen behandlet departementets proposisjon fra 1845. Justis- og Politidepartementet skrev at lovforslaget ikke inneholdt noen «egentlig gjennemgribende Forandringer» fra Bergens gjeldende bygningslov. Snarere var det i all hovedsak snakk om tilføyelser til Bergens bygningslov av 1830 som gjorde bestemmelsene «mere detaillerede og tildeels skjærpede.»⁸³ Odelstingets komite – for øvrig den samme komiteen som behandlet både den generelle bygningsloven og Trondheims lokale lov i 1845 – innstilte sitt forslag i 1848. Også komiteen påpekte at store deler av dens

⁸⁰ St.forhandlinger, 1845, Nr.11, s.151.

⁸¹ St.forhandlinger 1845. Nr.8, s.151.

⁸² St.forhandlinger, 1842. Nr 7, s.267.

⁸³ Ot.prop. nr.88 (1845).

lovforslag var gjentakelser av Bergens tidligere lov, samt den generelle bygningsloven som ble vedtatt kun tre år tidligere.⁸⁴

Trondheim var i en mer spesiell situasjon. Byen hadde ingen tidligere bygningslov, men etter bybrannen i 1841 ble en provisorisk anordning gjort gjeldende med forskrifter for bygningsvesenet. Justis- og politidepartementets proposisjon var ifølge departementet selv en videreføring av denne anordningen. Spesielt interessant er det å merke at det i departementets proposisjon, og med det sannsynligvis også i anordningen, var en annen sammensetning av bygningskommisjonen enn i de øvrige lovforslagene. Bygningslovene for Bergen og Kristiania slo fast at bygningskommisjonen skulle bestå av politimesteren, branddirektøren og stadskonduktøren, eventuelt «et bygningskyndigt medlem» hvis byen ikke hadde stadskonduktør.⁸⁵ I proposisjonen for Trondheims lov ble det foreslått at kommisjonen foruten politimesteren og branddirektøren, skulle bestå av en arkitekt eller muremester som skulle velges av magistraten og formennene.⁸⁶

I komiteens innstilling til odelstinget ble denne paragrafen endret til at bygningskomiteen skulle bestå av politimesteren, branddirektøren, samt stadskonduktøren eller en bygningskyndig mann. Komiteen kommenterte ikke endringen i sin redegjørelse for innstillingen. Under forhandlingene ble det på Odelstinget vedtatt å utelate stadskonduktøren fra paragrafen, slik at «en bygningskyndig mann» sto igjen.⁸⁷ Lovforslaget for Trondheim ble behandlet av samme odelstingskomite som behandlet lovene for Kristiania og Bergen, og Trondheim later til å ha fått en relativt lik lov som de to andre byene.

Det foregående kan på ingen måte sies å være en komplett og utfyllende analyse av de lokale bygningslovene som kom til på 1840-tallet. Like fullt viser denne gjennomgangen at bygningsloven for Kristiania av 1827 var svært innflytelsesrik på den videre utviklingen av lovverket. Det var Kristianias bygningslov som lå til grunn for den generelle loven av 1845 og Kristianias nye lokale lov i 1842. Den generelle bygningsloven dannet også, sammen med Bergens bygningslov fra 1830, grunnlaget for Bergens nye lov. Med dette må en se bygningslovene som ble vedtatt på 1840-tallet som en videreførelse og utvidelse av virkeområdet av bygningsloven fra 1827. Gjennomgående for samtlige av de behandlede proposisjonene, komiteinnstillingene og stortingsforhandlingene var at de ikke tok sikte på å

⁸⁴ St.forhandlinger, 1848. Nr.6, s.257-268.

⁸⁵ Ot.prop. nr.88 (1845), s.4 og St.forhandlinger, 1848. Nr.6, s.279.

⁸⁶ Ot.prop. nr.77 (1845).

⁸⁷ St.forhandlinger, 1845. Nr.9, s.81-85.

innføre gjennomgripende endringer, men snarere å utvide de tidligere lovenes virkeområder og revidere, klargjøre og presisere de bestemmelsene som allerede eksisterte.

2.5 Sunnhetsloven av 1860

Selv om sunnhetsloven av 1860 ikke var en bygningslov fikk den ringvirkninger for byplanleggingen. Loven slo fast at sunnhetskommisjoner skulle etableres i alle kjøp- og ladsteder med formannskap. Sunnhetskommisjonene fikk innflytelse over byplanleggingen, og ble også viktige i forbindelse med bygningsloven av 1896.

Arbeidet med sunnhetsloven begynte i 1858, da regjeringen utnevnte en kommisjon for å utarbeide lovforslaget. Kommisjonen bestod av høyesterettsassessor Mozfeldt, politimester Morgenstjerne, medisinprofessorene Conradi og Faye, stadsingeniør og premierlieutnant Herzberg og Expeditionschef Kierulf. Samme år hadde Kristiania vært utsatt for en større bybrann, og i den anledning skulle den lokale bygningsloven revideres. Kommisjonen som arbeidet med sunnhetsloven utarbeidet også et forslag til bestemmelser den mente burde inkluderes i bygningsloven. Dog ble kun tre av de 16 foreslåtte paragrafene vedtatt innlemmet i bygningsloven. Likt som med de tidligere bygningslovene var det svært begrenset hvor mye plass sunnhetsloven ble viet. Like fullt later det til å ha vært behov for sunnhetslovgivning, og kommisjonens forslag til en egen sunnhetslov ble innstilt i 1859.⁸⁸

2.5.1 Lovens innhold

Lovens §1 slo fast at det i alle kjøpsteder, samt i alle ladsteder med «særskilt formandskab» skulle finnes en sunnhetskommisjon. Kommisjonen skulle bestå av byens embedslege som formann, byens ingeniør hvis dette fantes, magistraten og tre andre medlemmer valgt fra byens formannskap. §3 slo fast at kommisjonen skulle ha «sin Oppmerksomhed henvendt» på en hel rekke felter som kunne påvirke stedets «sundhedsforhold», som vann og avløp, oppbevaring av gjødsel, drikkevannskvaliteten og boligernes tilgang på luft og lys.⁸⁹

I landkommuner skulle sunnhetskommisjonen, ifølge §8, bestå av kommunens embetslege, samt et valgfritt antall medlemmer av kommunerepresentasjonen. Landsens kommisjoners virkeområde var mindre spesifikt formulert. I landkommuner skulle kommisjonene ha sin

⁸⁸ Ot.prop. Nr.34 (1859).

⁸⁹ St.forhandlinger 1859/60. Nr.8, s.374-375.

oppmerksomhet rettet mot de omstendighetene som kunne fremme «Sundhedstilstanden» og fjerne «Sygelighed og Udbredelse af Sygdom». §4 slo fast at det var Sunnhetskommisjonenes plikt å fremme forslag til forskrifter omhandlende Sunnhetsvesenet i både kjøpsted- og landkommunene.⁹⁰

Aina Schiøtz peker på Sunnhetsloven som et viktig virkemiddel for å fremme legestandens posisjon.⁹¹ Gjennom store deler av 1800-tallet hadde representanter for profesjonen hevdet at det var legene, og bare legene, som hadde den nødvendige kompetansen for å lede den helsepolitiske utviklingen. Ikke bare det, legene hevdet basert på sin kunnskap om hygiene de var skikket til å ta befolkningen og nasjonen opp på et høyere kulturelt og sivilisatorisk nivå. Schiøtz peker videre på at Sunnhetsloven var en «rammelov» som satte premissene for nye forskrifter og bestemmelser i takt med samfunnsutviklingen. Loven fikk i 1890-årene flere tilleggsbestemmelser, men også i kraft av andre lover fikk sunnhetskommisjonene større innflytelse.⁹² En av disse lovene var bygningsloven av 1896 der en tydelig kan se at legestanden forsøkte å utvide sin jurisdiksjon ytterligere.

2.6 Bygningsloven av 1896

Både den generelle bygningsloven av 1845 og de lokale bygningslovene som kom til på 1840-tallet må sees som videreføringer av Kristianias lov fra 1827. Med den nye generelle bygningsloven av 1896 kan man for første gang se et visst brudd. I tillegg viser lovprosessen tydelige tegn på at profesjonene søkte innflytelse og at dette førte til profesjonskamp, spesielt mellom ingeniørene og arkitektene på den ene siden og medisinere på den andre.

2.6.1 Saksgangen

Ifølge Haffner nedsatte Odelstinget i 1889 en komité for å gjennomgå et forslag til ny allmenn bygningslov utarbeidet av Arbeidsdepartementet.⁹³ Året etter ble lovforslaget innstilt for Odelstinget, men behandlingen ble utsatt og forslaget sendt tilbake til departementet. Nye forslag ble innstilt både i 1893 og i 1894, men igjen utsatt. I 1895 ble nok en ny proposisjon, som var «hva lovtekst angår en gjentakelse av proposisjonen fra i fjor»,⁹⁴ innstilt. Også

⁹⁰ St.forhandlinger 1859/60. Nr.8, s.374-375.

⁹¹ Schiøtz, «Hvordan gikk det med Sunnhetsloven av 1860?», s.337-338.

⁹² Schiøtz, «Hvordan gikk det med Sunnhetsloven av 1860?», s.332-337.

⁹³ Haffner, Instillinger og betenkninger, s.406.

⁹⁴ Ot.prop. nr.11 (1895).

behandlingen av denne ble utsatt før samme proposisjon ble innstilt, behandlet og vedtatt året etter. Syv år og fem odelstingsproposisjoner etter det første forslaget ble den nye bygningsloven vedtatt.

Komiteen Odelstinget nedsatte bestod av Expeditionschef Olsen, statens bygningsinspektør arkitekt Adolf Schirmer, ingeniør Kielland, Carl Adolph Dahl – stadsingeniør i Trondheim – samt byggmestrene Bærem og Suhrke.⁹⁵ Mens arkitektprofesjonen kun ble representert med ett medlem i kommisjonen hadde ingeniørene to. Både verneinteressene og medisinerne uteble helt.

Mellom hver proposisjon ble erklæringer og betenknings fra ulike aktører innhentet. Det første forslaget ble sendt til «landets overøvrigheder» - amtmennene – som skulle innhente erklæringer fra kommunenes bygningskommisjoner.⁹⁶ I 1893 ble erklæringer fra landets kjøp- og ladsteders kommunebestyrelser innhentet. I tillegg ble Polyteknisk Forening og Ingeniør- og Arkitektforeningen i Kristiania bedt om å uttale seg.⁹⁷ I proposisjonen fra 1894 kan man lese at direktøren for det civile Medicinalvæsen henvendte seg til Justisdepartementet med ønsker om endringer i lovforslaget av sanitære hensyn. Medisinaldirektøren hadde sendt forrige lovutkast til samtlige byers og en del landkommuners sundhetskommisjoner for å innhente deres betenknings.⁹⁸

2.6.2 Den første proposisjonen

Saksgangens første proposisjon, Odelstingsproposisjon nr.10 av 1891, ble innledet med en redegjørelse av Arbeidsdepartementet om nødvendigheten av en ny lov. Departementet pekte på at landets byer hadde gjennomgått omfattende endringer de 45 årene bygningsloven fra 1845 hadde virket, og den var nå utdatert og ufullstendig. Loven fra 1845 inneholdt også uklarheter som hadde ledet til ulike fortolkninger og rettsaker, samt at enkelte bestemmelser var unødvendige og gjorde at dispensasjoner ofte måtte gis. Endringer i bygningsloven i 1860 hadde gitt byene mulighet til å skjerpe byggeforskriftene sine, men de færreste byene hadde benyttet seg av dette. Arbeidsdepartementet mente tiden var inne for en bygningslov mer i overenstemmelse med «Tidens Krav.» Loven skulle ta sikte på å innføre passende

⁹⁵ Innstilling V, (1896).

⁹⁶ Ot.prop. nr.10 (1891).

⁹⁷ Ot.prop. nr.1 (1893), s.1.

⁹⁸ OT.prop nr.29 (1894), s.1-2.

bestemmelser for å sikre store verdier, så vel som menneskeliv, samt å sikre en i «sanitær Henseende [...] hensigtsmessig bebyggelse».⁹⁹

Det kan se ut til at proposisjonen etterspurte teknisk kompetanse i byplanleggingssaker. Loven fra 1845 var ikke lenger tilpasset de nye forutsetningene byene måtte forholde seg til, og var ikke i overenstemmelse med «tidens krav». Forutsetningene byene nå stod ovenfor stilte altså andre «krav», og det later til at teknisk kunnskap var en helt sentral del av etterlevelsen av disse kravene. I lovforslagets motiver angående §1 ble mye vekt lagt på å sikre denne tekniske kompetansen i bygnings- og reguleringskommisjonen. Kommisjonene skulle nå ha to bygningskyndige medlemmer, i motsetning til kun ett i 1845-loven. I tillegg skulle stadsingeniøren, i de byer der en hadde dette, inngå i begge kommisjonene for å sikre «saa megen teknisk Kyndighed som muligt.»¹⁰⁰

Komiteen argumenterte også for at det ikke måtte åpnes for at mer enn to formannskapsmedlemmer ble valgt inn i reguleringskommisjonen. Det ville ikke være fordelaktig hvis formannskapet fikk for stor innflytelse over kommisjonens avgjørelser.¹⁰¹ Dette må sees som et tydelig uttrykk for at en ønsket å overlate mer makt over byplanleggingen hos de teknisk kompetente kommisjonsmedlemmene, heller enn de folkevalgte. Denne «etterspørselen» etter teknisk kyndighet fortoner seg enda tydeligere med tanke på at departementet før neste proposisjon ble innstilt, innhentet erklæringer fra to tekniske profesjonsforeninger.

2.6.3 Den andre proposisjonen – Teknikerne kommer

I 1893 ble en ny odelstingsproposisjon framsatt. I departementets innledning kan en lese at fornyede erklæringer fra kjøp- og ladstedenes kommunalbestyrelser var blitt innhentet, og at også Polyteknisk Forening og Ingeniør- og Arkitektforeningen i Kristiania var blitt bedt om å uttale seg. På bakgrunn av dette hadde departementets nye lovutkast fått noen «[...]til dels ganske væsentlige forandringer».¹⁰² Departementet innhentet på eget initiativ disse betenkningene. Dette står i kontrast til hvordan medisinerne i neste proposisjon selv måtte ta initiativ for å komme med sine innspill.

⁹⁹ Ot.prop. nr.10 (1891), s.4.

¹⁰⁰ Ot.prop. nr.10 (1891), s.8.

¹⁰¹ Ot.prop. nr.10 (1891), s.8-9.

¹⁰² Ot.prop. nr.1 (1893), s.1.

For uttalelsene fra Polyteknisk Forening og Ingeniør- og Arkitektforeningen i Kristiania ble det vist til Teknisk Ugeblad: nr. 49-52 for 1892 og nr.1 for 1893. Disse utgavene skal ha blitt lagt ved proposisjonen. I de aktuelle utgavene av Teknisk Ugeblad ble det berettet om hvordan de to foreningene i fellesskap nedsatte en komité for å forfatte en bemerkning på departementets oppfordring. Komiteen bestod av to arkitekter og to ingeniører – én arkitekt og én ingeniør fra hver forening.¹⁰³ Komiteen skrev at den ikke hadde fått tid nok til å komme med de bemerkninger som behøvdes, og sågar at selve lovutkastet bar preg av å være utformet i hast.¹⁰⁴ Videre mente foreningenes komité at det var beklagelig med en lov som la for sterke bånd på utviklingen av «den smule arkitektur» som en mente man ofte fant i mindre byer.¹⁰⁵ Komiteen avga innvendinger til en rekke av lovutkastets paragrafer. De flest av innsigelsene var korte og av teknisk art.

§1 og §3 ble derimot diskutert mer omfattende av de to foreningene. §1 bestemte sammensetningen av bygnings- og reguleringskommisjonene, mens §3 i lovforslaget slo fast at det på de steder der en stadskonduktør ikke var ansatt, skulle ansettes en bygningskyndig mann som bygningsinspektør. Foreningenes komité var positiv til forbedringer bygget på teknisk innsikt. Samtidig var den bekymret for at det på mindre steder ikke ville finnes mange nok bygningskyndige, og fryktet at man i fravær av dette ville se seg nødt til å ansette håndverkere til slike stillinger. Visst var håndverkerne praktisk dyktig, men de manglet den teoretiske innsikten til å forvalte loven. Enda verre var det at det også kunne tenkes at stillingen som bygningsinspektør tilfalt en jurist «uden spor af teknisk forståelse».¹⁰⁶ Komiteen var av den oppfatning at loven ikke burde kunne åpne for at et slikt embete kunne bekles av noen uten kvalifikasjonene til å «dømme teknologisk.» Noe konkret alternativ ble ikke fremmet, men komiteen antydte at om mindre steder behøvde en bygningsinspektør ville det vært bedre om nabobyens inspektør kunne påkalles.¹⁰⁷ Teknikerne hevdet med dette svært tydelig jurisdiksjon over disse arbeidsoppgavene. Det var deres kunnskap som måtte til for å kunne «dømme teknisk».

Komiteen synes å mene at ingeniørene og arkitektene hadde kompetanse til å vurdere spørsmål av hygienisk art. §55, som omhandlet bestemmelser angående plassering av lokumer, staller og oppbevaringssteder for gjødsel, ble viet mye oppmerksomhet.

¹⁰³ TU, «Om bygningsloven», s.206.

¹⁰⁴ TU, «Om bygningsloven», s.212.

¹⁰⁵ TU, «Om bygningsloven», s.206.

¹⁰⁶ TU, «Om bygningsloven», s.206.

¹⁰⁷ TU, «Om bygningsloven», s.206-207.

Departementet hadde i sitt skriv til foreningene spesielt etterspurt innspill til denne paragrafen. Komiteen erklærte seg enig i lovutkastets bestemmelse om at staller og oppbevaringsrom for gjødsel ikke måtte anlegges under beboelsesrom, trappeganger eller lignende. Samtidig mente den bestemmelsen for lokumer var som foreldet å regne, all den tid teknologiske fremskritt var blitt gjort på dette feltet - den «tekniske hygiene» var blitt langt bedre. Bestemmelser omkring sanitære forhold som dette var av stor, men paragrafen i sin nåværende form kunne komiteen ikke gå god for.¹⁰⁸

I Teknisk Ugeblad nr.52 fra 1892 finner en et referat fra et møte i de to foreningene, der komiteens bemerkninger ble videre drøftet etter at deres bemerkninger var sendt til departementet. Diskusjonen dreide seg i all hovedsak om beboelse av kjellerrom, samt sunnhets- og bygningskommisjonenes rolle i å avgjøre dette. Flere av talerne uttalte at det var beklagelig at man av bygningskommisjonen, og enda oftere av sunnhetskommisjonen, kunne bli nektet å benytte kjellerrom til beboelse, til tross for at det fantes tilfeller der dette var forsvarlig. Selv om isolasjon, luft og lys var tilstrekkelig ivaretatt hjalp det ikke i møtet med sunnhetskommisjonenes kategoriske forbud. En av komiteens medlemmer, ingeniør Weisser, mente derimot at sunnhetskommisjonen absolutt burde kunne vurdere slike tilfeller.¹⁰⁹

Komiteens andre ingeniør, Wessel, tok til orde for å utelate så mange som mulig av bestemmelsene i loven som overlot avgjørelser til bygnings- og sunnhetskommisjonenes skjønn. Arkitekt Due mente det måtte være mulig å utforme bestemmelser angående innredning av kjellerrom som gjorde at en ikke kunne tvile på sunnhetskommisjonenes avgjørelser. Det at sunnhetskommisjonen kunne forkaste det som var blitt bestemt av den teknisk kyndige bygningskommisjonen, mente Due var så uhensiktsmessig at det absolutt måtte ut av loven. Overrettsadvokat Bruun sa seg fult ut enig med arkitekt Due og påpekte også det han anså som en annen svakhet ved sunnhetskommisjonene: de var slik satt sammen at det som regel var «den enkelte såkaldte sagkyndige, der førte det hele regime[...]»¹¹⁰

Framtredende i teknikernes argumentasjon var «teknisk kyndighet», og det ble åpenbart ansett som svært viktig at stillinger som bygningsinspektør, samt i bygnings- og reguleringskommisjonen tilfalt «teknisk kyndige». Den nødvendige tekniske kompetansen var teoretisk, og stod i kontrast til for eksempel håndverkeres praktiske kunnskap, som ikke var

¹⁰⁸ TU, «Om bygningsloven», s.207-208.

¹⁰⁹ TU, «Om bygningsloven», s.219-220.

¹¹⁰ TU, «Om bygningsloven», s.219-220.

tilstrekkelig for denne typen stillinger. Enda verre var det med jurister som overhodet ikke hadde den nødvendige innsikten. Med dette gjorde man tydelig krav på jurisdiksjonen over arbeidsoppgaver basert på sin teknisk-vitenskapelige kompetanse og kunnskap. Samtidig later det til at grensene for denne tekniske kompetansen, og med det hvilken jurisdiksjon man kunne hevde, skapte debatt innad i foreningene. Mens enkelte tok til orde for at sunnhetskommisjonens skjønnsvurderinger var legitime, avfeide andre sunnhetskommisjonenes medlemmer som bare *såkalt* sakkyndige, og at deres skjønnsvurderinger stod tilbake for de teknisk kyndige bygningskommisjonenes. Det er nærliggende å tolke disse uenighetene som uklare grenser mellom hvilke områder de ulike profesjonene «eide». Enkelte teknikere mente deres profesjons kunnskap var mer egnet for å vurdere og utforme lovbestemmelser enn medisinerne, også om sanitære og hygieniske hensyn.

2.6.4 Tredje odelstingsproposisjon: Medisinerne

Den tredje odelstingsproposisjon ble innstilt i mai 1894. I proposisjonens introduksjon kan en lese at Justisdepartementet mottok en henvendelse fra direktøren for det *Civile Medicinalvæsenet*, med anmodninger om at det var ønskelig med endringer i lovutkastet fra foregående år, basert på sanitære hensyn. Arbeidsdepartementet ba Justisdepartementet om å innhente Medisinaldirektørens konkrete forslag. Med dette mottok Arbeidsdepartementet to skrivelser fra direktøren, samt to nummer av *Tidsskrift for den norske Lægeforening* – nr. 2 for 1893 og nr.1 for 1894 – der forslagene til bygningsloven var blitt omtalt.

Medisinaldirektøren hadde også oversendt lovforslaget til sunnhetskommisjonene i alle landets byer, samt interesserte landkommuner. De innkomne erklæringene fra sunnhetskommisjonene lå ved medisinaldirektørens skrivelse til departementet – noen i sin helhet og noen kun i form av utdrag.¹¹¹ Skrivelsene fra medisinaldirektøren er ikke å finne som bilag til proposisjonen, og har ikke vært mulig å oppdrive.

De aktuelle årgangene av *Tidsskrift for den norske Lægeforening* inneholder tre artikler som omhandler bygningsloven, en for hver av proposisjonene fra henholdsvis 1891, -93 og -94. Samtlige var skrevet av Axel Holst, i samtiden en markant skikkelse innen medisinerprofesjonen. I 1893 ble han professor i hygiene og bakteriologi ved Universitetet i

¹¹¹ Ot.prop 29 (1894), s.1-2.

Kristiania, og ble senere også president i Den Norske Lægeforening.¹¹² Holsts rolle i medisinprofesjonen vil bli videre diskutert i neste kapittel.

Den første artikkelen kommenterte lovutkast fra 1891. At proposisjonen ble utsatt var ifølge Holst en god ting, all den tid dette ga håp om at også sanitære hensyn kunne bli revurdert og tatt mer hensyn til i lovforslaget. Hvis bestemmelser om dette uteble kunne det bli lenge til neste gang man fikk anledning til å ta seg av slike problemer. I lovforslaget slo §1 fast at samtlige kjøp- og ladsteder skulle ha en bygnings- og en reguleringskommisjon. Dette var Holst enig i, men mente samtidig sunnhetskommisjonens ordfører måtte få en plass i disse kommisjonene. Videre burde det bli ført nøyere tilsyn med bebyggelsen i landets strandsteder, samt i landkommunene. Om ikke ved tilsvarende kommisjoner også der, så i hvert fall ved at nye bygninger, før de ble påbegynt, ble meldt til Sunnhetskommisjonens ordfører. Slik ville en kunne utbedre mange sanitære mangler før bygningene stod ferdig.¹¹³

I den neste artikkelen, om lovutkastet av 1893, gikk Holst enda lenger. Han foreslo at §1 skulle endres slik at det i hvert formannsskapsdistrikt på landet skulle utnevnes et bygningsutvalg, bestående av sunnhetskommisjonens ordfører som formann, samt to av kommunebestyrelsen valgte menn. Dette utvalget skulle gjennomgå bygningsplaner før de ble iverksatt. I et slikt utvalg ville sunnhetskommisjonens ordfører «formentlig gjennomgaaende [være] den mest kompetente.»¹¹⁴ Samtidig ville det være fordelaktig at dette utvalget kun bestod av to andre medlemmer all den tid avstandene på landet var store, og et større utvalg ville gjort behandlingen for sen og ineffektiv. Holst tok også til orde for at på landet skulle kommunens sunnhetskommisjoner kunne «affatte bygningsregler, der har at tage hensyn til, hvad sundhedsvæsenet og ildsfarlighed kræver.»¹¹⁵

Videre var kjellerleiligheter et gjennomgangstema i de tre artiklene. Selv om det beste, ifølge Holst, naturligvis ville vært å forby kjellerboliger totalt, innså han at når dette ikke kom til å bli en realitet måtte en i alle fall stille strenge krav til boligens utforming når det gjaldt lys, varme og fukt. Holst tok i artikkelen fra 1891 til orde for skjerpelser av noen av lovens paragrafer, som at større vinduer og «lysgraver» måtte sikres.¹¹⁶ Om utkastet fra 1894 skrev han at dette var betydelig forbedret. Kravene til utgraving av grunnen foran kjellermuren,

¹¹² SBL, «Axel Holst.» 04.11.2020. https://nbl.snl.no/Axel_Holst.

¹¹³ Holst, «Angaaende udfærdigelse af en lov om bygningsvæsenet», s.76-77.

¹¹⁴ Holst, «To udkast til nye bygningslove», s.9.

¹¹⁵ Holst, «To udkast til nye bygningslove», s.8.

¹¹⁶ Holst, «Angaaende udfærdigelse af en lov om bygningsvæsenet», s.77-79.

samt hvor mye av kjellerens høyde som kunne være under bakken var blitt skjerpet. Samtidig var det ikke nok, og ytterligere skjerpelser hadde vært på sin plass, spesielt med tanke på omkringliggende bebyggelse som ikke måtte hindre lysinnslipp til kjellerleiligheter.¹¹⁷

I proposisjonen fra 1894 var enkelte nye forbedringer skjedd. Holst bemerket fornøyd at det nye forslaget medførte at kjellerleiligheter skulle isoleres mot fuktighet på alle kanter. Likevel stilte han nok en gang spørsmålstegn ved at kjellerleiligheter i det hele tatt skulle tillates. Det som må sees som en uenighet innad i profesjonen kom her til syne. Holst viste til at til og med medisinaldirektøren uttalte i sine betenkninger at så lenge enkelte krav ble oppfylt, ville det ikke være noen «væsentlige betenkelighet»¹¹⁸ ved bruken av kjellerleiligheter. Dette stod i sterk kontrast til Holsts ønske om å forby kjellerleiligheter totalt. Samtidig var Holst svært skuffet over at bestemmelsene om kjellerleilighetenes vindusflater var blitt dårligere med det nye utkastet. Mens det i forrige utkast krevdes vindusflater som var en tiendedel av rommenes gulvflate, var dette med det nye utkastet endret til en femtendedel. «Dette er den bagvendte verden; en saadan bestemmelse savner enhver begrundelse [...]», ifølge Holst. Forslaget til ny bygningslov for Trondheim gikk enda lengre, bemerket han, og krevde kun en syttendedel. Hvorfor ikke bare en tyvendedel, polemiserte han, da vil en få den samme bestemmelse som sunnhetkommisjonen i Kristiania hadde fått gjennomført for staller! Bestemmelsen om kjellerleilighetene ville uten noen endring utgjøre et mørkt punkt i det Holst mente i det store og hele var et meget godt lovforslag.¹¹⁹

2.6.5 Endelig lov

Den siste proposisjonen ble innstilt i 1895, og det var i all hovedsak det innstilte forslaget som også ble ferdig lov. Av lovforslagets 92 paragrafer ble 81 vedtatt enstemmig i Odelstinget. De fleste av paragrafene som ble endret, fikk bare mindre endringer eller presisjoner, mens noen få skapte større debatt.

§34 angående beboelse av kjellerleiligheter ble møysommelig diskutert i Odelstinget.

Komiteens innstilling inneholdt bestemmelser om lys og ventilasjon som måtte oppfylles for at kjellere skulle kunne benyttes som beboelsesrom. Flere representanter tok til orde for at man burde forby kjellerleiligheter av sunnhetshensyn. Motparten argumenterte med at de

¹¹⁷ Holst, «To udkast til nye bygningslove», s.10-12.

¹¹⁸ Holst, «Angaaende udfærdigelse[sic] af en lov om bygningsvæsenet», s.276.

¹¹⁹ Holst, «Angaaende udfærdigelse[sic] af en lov om bygningsvæsenet», s.276-278.

sakkyndige i sunnhetskommisjonene kom til å ha oppsyn med dette og ville fatte fornuftige beslutninger. Videre ble det henvist til at den sakkyndige medisinaldirektøren hadde gått god for komiteens innstilling, og medisinaldirektøren «pleier ikke at være slapp i sine fordringer, naar det gjælder Sundhedsforskrifter.»¹²⁰ Komiteens forslag til lovparagraf ble vedtatt med 20 stemmer mot, og kjellerleiligheter ble dermed tillatt i den endelige loven.¹²¹

I §1 ble det slått fast at sunnhetskommisjonens ordfører skulle ha en plass i bygnings- og reguleringskommisjonene. Dette var en endring som kom til etter de innsendte betenkningene fra medisinaldirektøren og Holst. Noen endring som åpnet for det av Holst foreslåtte bygningsutvalget i landkommuner, med sunnhetskommisjonens ordfører som formann, ble ikke gjort. Foruten sunnhetskommisjonens ordfører skulle bygningskommisjonen bestå av politimesteren, branninspektøren, to bygningskyndige menn, samt stadsingeniøren og stadskonduktøren hvis byen hadde dette. Reguleringskommisjonene skulle bestå av bygningskommisjonens medlemmer, magistraten og så mange medlemmer av formannskapet som formannskapet selv bestemte.¹²² Mens kommisjonene etter bygningsloven av 1845 skulle ha ett teknisk kyndig medlem, ble dette med den nye loven endret til to. I tillegg skulle ikke lenger stadskonduktøren eller stadsingeniøren erstatte det bygningskyndige medlemmet, men fikk komitéplasser i tillegg til disse. Både medisinerne og teknikerne fikk med dette flere plasser i kommisjonen.

Samtidig ble bestemmelsen om at formannskapet selv valgte hvor mange formenn som skulle sitte i reguleringskommisjonen, videreført. Dette stred mot den første proposisjonen, der det var blitt foreslått en sammensetning av reguleringskommisjonene der de sakkyndige skulle være i flertall kontra de folkevalgte. Med den endelige loven forble reguleringskommisjonen kontrollert av formannskapet.

Rutenettet ble videreført i §7, dog mindre rigid. Paragrafen slo fast at ingen kvartaler eller sammenhengende klynge av hus burde oppta større plass enn 4000m². Kvartalene skulle adskilles med åpne plasser eller, så langt det lot seg gjøre, med rette gater.¹²³ Dette var en endring fra «må» og «skal» i loven fra 1845, til «burde» og «så langt det lot seg gjøre». I motivene for paragrafen er dette begrunnet med at bestemmelsen fra 1845-loven førte til at

¹²⁰ St.forhandlinger 1896, nr.8, s.814.

¹²¹ St.forhandlinger 1896, nr.8, s.810-814.

¹²² St.forhandlinger 1896, nr.8, s.760.

¹²³ St.forhandlinger 1896, nr.8, «Love», s.40

såpass mange dispensasjoner fra rutenettbestemmelsen ble gitt, at man så seg nødt til å mykne opp bestemmelsen.¹²⁴

I §6 ble det bestemt at når reguleringsplaner ble utarbeidet av reguleringskommisjonen skulle disse innstilles for kommunebestyrelsen først etter at de berørte grunneierne hadde fått mulighet til å gjøre seg kjent med planen.¹²⁵ Som det vil bli vist i kapittel fire, førte dette med seg at planarbeidet også måtte ta hensyn til berørte privatpersoner. Dette kan sees som en viss demokratisering av reguleringsprosessen, der det ikke lenger var de folkevalgte og byråkratiet som alene fattet beslutningene.

2.7 Forskrifter om anbud og konkurranser – 1899

I 1899 ble en rekke forskrifter angående bruken av om «Bortsættelse af Leverancer og Arbeider for Statens Regning» vedtatt. Forskriftene er ikke spesielt rettet mot byplanlegging, men må kunne sies å ha dannet grunnlaget for bruken av reguleringskonkurranser i forbindelse med byplanleggingen fra ca. 1910.

Arbeidet med forskriften begynte allerede i 1891 da en femmannskomite ble nedsatt for å utarbeide et forslag til forskrift. Av de fem medlemmene var én ingeniør den eneste representanten for noen av de aktuelle profesjonene. I tillegg ble erklæringer innhentet, og kanaldirektøren, veidirektøren, havnedirektøren, samt jernbanestyrelsen var i all hovedsak positive. Noen representanter fra bygningsvesenet eller tilsvarende er ikke å finne i erklæringene.¹²⁶

Bestemmelsene skulle sikre at staten fikk de beste varer og tjenester til den gunstigste prisen. Forskriftene slo også fast at man skulle benytte norske varer og tjenester så langt det lot seg gjøre. I tillegg formaliserte forskriftene en rekke bestemmelser angående ansvarsfordelingen mellom det offentlige og private kontraktører.¹²⁷

Noen utdypende analyse av forskriftenes spesifikke paragrafer vil ikke være nødvendig. Det vil være tilstrekkelig å påpeke at både komiteen og de fleste av de spurte instansene var

¹²⁴ Innstilling V, (1896), s.9.

¹²⁵ St.forhandlinger, 1896, nr.8, s.767.

¹²⁶ Departements Tidende 1900, «Om Bortsættelse af Leverancer og Arbeider», s.323-325.

¹²⁷ Departements Tidende 1900, «Om Bortsættelse af Leverancer og Arbeider», s.354.

«velvillig til Spøragsmaalet om udvidet Anvendelse af Konkurrancesystemet».¹²⁸ Selv om forskriftene ikke direkte berørte byplanleggingen, peker de tydelig på at «anbudslogikken» slo gjennom. Utlysningen av konkurranser var blitt formalisert, og kom til å bli vanligere for det offentlige. Dette må sies å ha åpnet for bruken av reguleringskonkurranser, som vil bli videre diskutert i kapittel fire.

2.8 Lokale bygningslover på 1890-tallet

Både Kristiania og Bergen fikk i 1899 nye lokale bygningslover. Lovene later i all hovedsak til å være relativt lik den allmenne bygningsloven, med en viss oppmykning i kravet om rutenett og grunneiernes rett til å uttale seg om reguleringsplaner. Mest framtreddende er endringene i reguleringskommisjonen. Stadskonduktørens oppgaver var i Kristiania blitt delt opp og embetene som reguleringssjef og bygningssjef var blitt opprettet. Begge disse skulle inngå i reguleringskommisjonen, sammen med stadsingeniøren, stadsfysikusen, magistraten, samt fem av kommunebestyrelsens medlemmer.¹²⁹ I Bergens lokale lov skulle reguleringskommisjonen bestå av et medlem av magistraten, stadskonduktøren, politimesteren, stadsingeniøren, stadsfysikusen og inntil seks medlemmer av kommunestyret.¹³⁰ I Bergen ble ikke stadskonduktørembetet oppdelt i flere stillinger.

2.9 Konklusjon

Denne undersøkelsen av lovverket har vist at man allerede i 1827 kan se vesentlige bestemmelser i lovverket som dannet rammene for byplanleggingen gjennom hele perioden. Bygningslovene på 1840-tallet var i høy grad videreføringer av Kristianias lov, og en må kunne si at 1827-loven dannet grunnlaget for bygningslovene helt fram til 1896. Loven etablerte sentrale institusjoner som bygnings- og reguleringskommisjonen som faste kommunale organ, samt blåste liv i og formaliserte stadskonduktørembetet. De to kommisjonene ble videreført både i den generelle bygningsloven av 1845 og videre i 1896. Også stadskonduktørembetet ble senere videreført i de største byene. I så måte markerer 1827-loven starten på en utvikling innen norsk byplanlegging, der man fikk faste kommunale forvaltningsorgan som skulle planlegge etter et formalisert lovverk.

¹²⁸ Departements Tidende 1900, «Om Bortsættelse af Leverancer og Arbeider», s.307.

¹²⁹ St.forhandlinger 1898/99, nr.8, «Love», s.79-80.

¹³⁰ St.forhandlinger 1898/99, nr.8, «Love», s.13-14.

Kristianias første bygningslov slo kategorisk fast at rutenettet skulle være den rådende reguleringsformen. Dette ble videreført både i den allmenne- og de lokale bygningslovene på 1840-tallet. Den allmenne bygningsloven fra 1896 markerer her et tydelig skille. Også 1896-loven holdt fast ved rutenettet, dog langt mindre kategorisk enn i tidligere lover. Dette åpnet for at man kunne regulere «friere», og kombinert med at nye tanker om hva som utgjorde ideell regulering vant fram, endret reguleringsplanene seg vesentlig. Forskriftene om bruk av anbud og konkurranser åpnet i tillegg for at reguleringskonkurranser kunne benyttes. Dette vil bli videre diskutert i de to neste kapitlene.

Analysen av lovverket har vist at profesjonenes eierskap til byplanleggingen endret seg i perioden. Kommisjonen som utarbeidet Kristianias bygningslov bestod av en jurist, en kjøpmann og militæringenjør Benoni d'Aubert. Aubert var en markant skikkelse for både militæringenjørprofesjonen og også for etableringen av arkitektprofesjonen, og må ha utøvd betydelig innflytelse på utformingen av loven. Med tanke på at 1827-loven la grunnlaget for lovene på 1840-tallet, kan militæringenjørprofesjonen sies å ha hatt betydelige innflytelse på det gjeldende lovverket helt fram til 1896.

Teknisk kompetanse ble ilagt mye vekt. Dette ser en ved at stadskonduktørembetet i 1827-loven skulle gestaltes av en mann kyndig i «Mathematik og Architectur», mens 1845-loven sikret «et teknisk kyndig medlem» plass i bygings- og reguleringskommisjonene. Viktigheten av teknisk kyndighet ble enda tydeligere med 1896-loven, der det ble argumentert med at man måtte sikre «teknisk kompetanse» for å oppfylle «tidens krav», og som et resultat fikk flere teknikere enn tidligere plass i de to kommisjonene. Det var teknisk kompetanse som ble ansett som den kompetansen som behøvdes for å forvalte bygningslovene.

Teknikernes hegemoni kommer også til uttrykk gjennom utformingen av 1896-loven. I komiteen som utarbeidet forslaget til loven ble to ingeniører og en arkitekt utnevnt, mens både medisinerne og verneinteressene uteble. Da erklæringer skulle innhentes ble de tekniske foreningene spesifikt spurt om å avgi sine betenknings. Dette må sees som et tydelig uttrykk for at teknikerne i høy grad hadde jurisdiksjon over byplanleggingen. Det var deres kompetanse som ble ansett som den nødvendige, og dermed innhentet. Medisinerne på sin side, måtte selv ta initiativ for å fremme sine forslag gjennom at medisinaldirektøren kontaktet departementet.

I siste halvdel av århundret ble teknikernes jurisdiksjon utfordret. Sunnhetsloven av 1860 ga medisinerne en viss innflytelse over byplanleggingen, eksempelvis i vurderingen av kjellerleiligheter. Med sunnhetskommisjonene fikk medisinerne en institusjon med innflytelse over byplanleggingen, ved siden av de teknisk rettede bygnings- og reguleringskommisjonene. Kommisjonene ble et stridstema i utformingen av bygningsloven av 1896. Ingeniørene og arkitektene mente seg skikket til å fatte avgjørelser også angående hygiene, og avskrev sunnhetskommisjonens ordfører som kun «såkalt sakkyndig».

Striden om kjellerleiligheter må sees som et tydelig uttrykk for strid om jurisdiksjon over hygiene som fagfelt. Begge profesjonene mente sin kompetanse var den som behøvdes for å vurdere slike saker. Ingeniørene og arkitektene uttalte seg villig om saken med argumentasjon om «teknisk hygiene». Kunnskap om tekniske hygiene var den nødvendige kunnskapen, og den var det ingeniørene og arkitektene som hadde, ikke medisinerne. Medisinerne på sin side mente derimot at det var deres kompetanse som var best egnet for å løse slike problemer.

I den endelige loven vant medisinerne en delvis seier. Kjellerleiligheter ble til slutt tillatt, men med oppsyn av sunnhetskommisjonene. Medisinerne vant i tillegg en plass i bygnings- og reguleringskommisjonen.

Striden om kjellerleilighetene framhever samtidig et annet vesentlig moment: medisinerne maktet ikke mobilisere like enhetlig og effektivt som teknikerne. Mens teknikerne gjennom sine profesjonsforeninger nedsatte en komité for å diskutere saken internt, for så å avgi en samlet erklæring, var ikke dette tilfellet for medisinerne. Holst og medisinaldirektøren hadde åpenbart ulike syn på kjellerleilighetene, og med dette framstod medisinerne langt mindre samlet i sitt forsøk på å vinne jurisdiksjon. Samtidig er det påfallende at mens teknikerne benyttet foreningene sine for å mobilisere, var Axel Holst alene med å uttale seg gjennom Tidsskriftet. Foruten medisinaldirektøren og Holst, ble ikke andre forsøk på å påvirke bygningsloven gjort av medisinerne. Medisinerne vant en plass i bygnings- og reguleringskommisjonene, men teknikerne later til å ha beholdt sitt hegemoni.

Selv om både teknikerne og medisinerne fikk flere posisjoner i kommisjonene med den nye loven, forble reguleringskommisjonen under politisk kontroll. I utformingen av 1896-loven ble det av den odelstingsnedsatte komiteen foreslått å sikre de sakkyndige i reguleringskommisjonen flertall, ved å begrense antallet formannskapsmedlemmer som skulle

ha plass i kommisjonen. Dette ble dog ikke vedtatt. Reguleringskommisjonen forble en kommisjon med overvekt av folkevalgte, og i så måte under formannskapetets kontroll.

3 Profesjonene og byplanlegging

3.1 Innledning

Dannelsen av profesjonsforeninger er, som diskutert innledningsvis, et vesentlig profesjonskjennetegn. Profesjonsforeningene var en effektiv måte å organisere seg på, og mobilisere gjennom for å oppnå sine mål. Det følgende kapittelet vil baseres på det nivået Abbott kaller «offentligheten», der profesjoner kan vinne jurisdiksjon ved å bygge et «image» av at man har den riktige kompetansen for å utføre gitte arbeidsoppgaver. En forutsetning for dette er at profesjoner organiserer seg og kan bygge offentlig tillit som en ensartet gruppe.¹³¹

Kapittelet vil inneholde en komparativ undersøkelse av hvordan profesjonene organiserte seg i foreninger og hvordan de gjennom foreningene arbeidet for innflytelse over byplanleggingen. For å belyse dette vil det være avgjørende å undersøke hvordan profesjonene selv så sin rolle i byplanleggingen – hvilken jurisdiksjon hver profesjon hevdet. Viser debattene i fagtidsskriftene og profesjonsforeningene kamp om jurisdiksjonen over ulike arbeidsoppgaver og posisjoner knyttet til byplanleggingen?

For å undersøke dette vil kapittelet være tredelt. I forskningslitteraturen har de enkelte profesjonene egne, men ulike og separate historiefremstillinger. Det vil derfor være nødvendig å etablere en komparativ base for å kunne analysere profesjonenes relasjon til byplanlegging. Kapittelets første del vil derfor undersøke hvordan hver av profesjonene utviklet seg i perioden. Undersøkelsen vil primært fokusere på tre sentrale profesjonskjennetegn: utdanning, etableringen av profesjonsforeninger og etableringen av tidsskrift.

Kapittelets andre del vil benytte profesjonenes tidsskrift til å undersøke hvordan profesjonenes forståelse av byplanlegging og sin rolle i byplanleggingen, utviklet seg i løpet av perioden. Kan man se endringer i forståelsen av byplanlegging og hvordan profesjonene så sin rolle i den? I kapittelets siste del vil de områdene av byplanleggingen der det var «kontakt» mellom profesjonene analyseres. Denne delen vil undersøke hvilke områder og arbeidsoppgaver det var kamp om jurisdiksjonen, men også samarbeid om.

¹³¹ Abbott, *The System of Professions*, s.62.

3.1.1 Kildematerialet

Analysen vil primært baseres på profesjonsforeningenes tidsskrift som kildemateriale. Fagtidsskrifter er svært godt egnet for å danne et godt bilde av hva det var som opptok profesjonene, hvordan de diskuterte innad blant sine profesjonskolleger, og også hvordan de posisjonerte seg i forhold til andre profesjoner. Avisdebatter ville vært et alternativt kildegrunnlag for denne undersøkelsen. Aviser ville dog ikke gitt det samme helhetsinntrykket. Det ville vært mer tilfeldig hvilke debatter det ville vært mulig å identifisere, og den helhetlige utviklingen tidsskriftene kan gi, ville uteblitt.

Tidsskrift som kilder har også problemer. De aktuelle tidsskriftene utkom i lange serier, og å lese alt ville ikke vært mulig. Gode register har dermed vært en forutsetning for undersøkelsen. Selv om samtlige av de undersøkte tidsskriftseriene har hatt gode register kan det ikke garanteres at relevante artikler har blitt forbigått. Feil i registrene kan ha skjedd og artikler kan ha blitt sortert i kategorier eller blitt gitt titler som ikke har gitt et godt bilde av artiklenes innhold. Antallet artikler har dog vært såpass stort, at dette ikke vil ha påvirket helhetsinntrykket.

Norsk Teknisk Tidsskrift og *Den Norske Ingeniør- og Arkitektforenings Organ* har ikke vært mulig å undersøke grunnet koronasituasjonen. NTT var et tidsskrift av mer spesiell karakter enn øvrige tidsskrift, med lengre avhandlinger og en smalere målgruppe, mens NIAFs Organ utkom i kun fem årganger. Fraværet av disse har dermed etter alt å dømme ikke vært kritisk for analysens utsagnskraft.

3.2 Profesjonene

3.2.1 Medisinerne

Medisinerne blir, som vist i innledningskapittelet, gjerne regnet som «idealprofesjonen», med sin nesten totale jurisdiksjon over sine arbeidsfelt. Dette var tilfellet allerede tidlig på 1800-tallet. Ved inngang til denne oppgavens periode var medisinerens profesjonaliseringsprosess kommet lengre enn hos de øvrige profesjonene. Medisinsk embetseksamen ble innført ved Københavns universitet i 1788, og gav uteksaminerte medisinerne autorisasjon til å behandle

«innvortes» sykdommer. I 1794 kom en kvakksalverforordning som videre innskrenket retten til å behandle syke for andre enn universitetsutdannede leger.¹³² Medisinerne viste med dette tidlig tydelige profesjonskjenntegn, med høyere utdanning som ga adgang til å utføre monopoliserte arbeidsoppgaver.

Per Haave peker også på at medisinerstanden på et tidlig tidspunkt ble samlet. Det eksisterte et skille mellom leger, som kunne utøve innvortes behandling, og kirurger – bartskjærene og de militære feltskjærene – som stod for den utvortes behandlingen. Mens legene var universitetsutdannet, var kirurgi som et håndverk å regne. I 1812 ble det bestemt at medisnutdanningen ved Det Kongelige Frederiks Universitet (Universitetet i Oslo) som Europas første, skulle innebefatte både medisin og kirurgi.¹³³ Ved inngangen til denne masteroppgavens tidsavgrensning var medisinerne med dette en samlet stand med sterk jurisdiksjon over tydelige definerte arbeidsoppgaver.

Til tross for dette organiserte ikke medisinerstanden seg på nasjonalt nivå før opprettelsen av Den Norske Lægeforening i 1886. Før dette eksisterte det kun mindre lokale organisasjoner. Likevel publiserte profesjonen en rekke tidsskrift allerede fra 1820-tallet. Tidsskriftet *Eyr* var det første, og ble utgitt i Kristiania mellom 1826 og 1837. I 1840 dannet Lægeforeningen i Christiania *Norsk Magazin for Lægevidenskab*. Dette ble publisert i nesten hundre år, før det ble en del av tidsskriftet *Nordisk Medicin*, et samarbeid mellom legeforeninger i de nordiske landene. Fra 1881 ble *Tidsskrift for praktisk Medicin* utgitt. Den Norske Lægeforening overtok redaksjonsansvaret i 1889, og tidsskriftet endret navn til *Tidsskrift for den norske lægeforening*. I tillegg ble *Medicinsk Revue* utgitt fra 1884 til 1939 av det Medicinske Selskap i Bergen.¹³⁴

Organiseringen i lokale foreninger later til å ha gitt medisinerne muligheten til å fremme sine felles interesser. I 1859 ble et referat fra et møte i det medicinske Selskab i Christiania trykt i NMFL, der legestandens representasjon på Stortinget ble diskutert. Mens geistligheten, militæretatene, handelsstanden og bondestanden hadde hatt sine representanter på Stortinget, var dette ytterst sjeldent for legestanden. Kun seks leger hadde siden 1814 blitt valgt inn, og da ganske sikkert av andre grunner enn deres medisinske kyndighet. Legene hadde nyttig spesialkunnskap, og at flere leger ble valgt inn ville være fordelaktig for legevitenskapen,

¹³² Haave, «Legene», s.279-280.

¹³³ Haave, «Medisinens kirurgisering».

¹³⁴ Nylenna og Larsen, «Medisinsk publisering i Norge».

medisinalvesenet og for legestandens egne interesser. Det hersket enighet om ønskeligheten av dette, samtidig som man ikke ønsket at foreningen som sådan skulle ta noen skritt i politisk retning.¹³⁵ Dette må sees som et tydelig uttrykk for at medisinerne så seg selv som en samlet profesjon med felles interesser som kunne fremmes gjennom profesjonsforeningene.

3.2.2 Ingeniørene

Ingeniørprofesjonen var lenge delt i to – militært utdannede og sivilt utdannede ingeniører. I tillegg var skillet mellom sivile ingeniører, arkitekter og teknikere ved periodens inngang liten. Mot slutten av perioden utkrystalliserte ingeniørene seg som en tydeligere profesjon, med de viktigste profesjonstegnene.

3.2.2.1 Militæringenjører

Ved periodens start fantes det få muligheter for teknisk utdannelse i Norge. Bergseminaret, tilknyttet gruvedriften på Kongsberg, underviste i perioden 1757 til 1813 i tekniske disipliner og utdannet såkalte «bergingenjører». Ingeniørene med mest innflytelse over samfunnet og byplanleggingen tidlig i perioden var dog militært utdannet. Den frie Mathematiske Skole – den dag i dag Krigsskolen¹³⁶ – ble etablert i Kristiania i 1750, og utdannet militæringenjører skikket i både tekniske fag og tegning.¹³⁷

Benoni d'Aubert var en sentral skikkelse knyttet til Krigsskolen. Han var opprinnelig dansk og utdannet ingeniøroffiser fra den danske armé. Aubert tjenestegjorde i den norske ingeniørbrigaden og ledet blant annet arbeidet med landoppmåling og kartlegging av store deler av landet og kysten.¹³⁸ Fra 1821 til 1823 var han også sjef for Krigsskolen.¹³⁹ Som vist i foregående kapittel var Aubert også delaktig i utformingen av Kristianias første bygningslov, og er i så måte et godt eksempel på militæringenjørenes innflytelse i perioden.

Ingeniørutdanningen ved Krigsskolen var rettet mot landmåling og fortifikasjonsbygging, men militæringenjørene tok også på seg sivile oppdrag. Ifølge Elisabeth Seip var de sentrale aktører i byggingen av landet fra slutten av 1700-tallet og befestet en rekke sentrale posisjoner

¹³⁵ NMFL, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Christiania i 1859», s.504-506 og 518.

¹³⁶ Skolen har gått under seks forskjellige navn. For enkelhets skyld vil «Krigsskolen» bli benyttet. For oversikt over navneendringer, se: Hosar, *Kunnskap, dannelse og krigens krav*, s.20-200.

¹³⁷ Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, s.65.

¹³⁸ Norsk biografisk leksikon, s.v. «Benoni Aubert». 12.11.2020. https://nbl.snl.no/Benoni_Aubert

¹³⁹ Hosar, *Kunnskap, dannelse og krigens krav*, s.96-100.

i det sivile samfunn helt fram til 1840-årene.¹⁴⁰ Edgeir Benum hevder derimot at de militære ingeniørenes innflytelse varte betydelig lengre enn som så. Dette kom til uttrykk gjennom striden om ingeniørkommisjonen, som vil bli undersøkt i siste delkapittel.

3.2.2.3 Sivile ingeniører

Bergseminaret på Kongsberg hadde kunnet tilby teknisk utdanning fra midten av 1700-tallet, og først hundre år senere kom en ny sivil ingeniørutdanning til. Polyteknisk Forening ble grunnlagt i 1852 og foreningen argumenterte for at landet trengte en sivil teknisk utdanning. To år senere ble Horten Tekniske Skole opprettet. Pål Nygaard skriver at det allikevel er vanlig å regne grunnleggelsen av Trondhjems Tekniske Lærestanstalt i 1870 som den første ordentlige sivile tekniske skolen i Norge. Skolen i Horten var en ren maskiningeniørskole og hadde kun et toårig utdanningsløp. I Trondheim var utdanningen treårig og skolen kunne tilby flere linjer, med spesialisering i ingeniøryrkets ulike grener. Kristiania og Bergen fikk tekniske skoler i heholdsvi 1873 og 1875.¹⁴¹

Pål Nygaard kategoriserer perioden fra 1850 til 1930 som ingeniørprofesjonens «pionertid». Det var i dette tidsrommet ingeniørene organiserte seg, og gjennom formalisert utdanning fikk et definert kunnskapsgrunnlag som fungerte som kriterier for hvem som kunne kalle seg ingeniør. Dette skillet ble tydeligere med opprettelsen av Norges Tekniske Høyskole i Trondheim i 1910. Med opprettelsen av NTH ble det et tydelig skille mellom den høyere tekniske utdanningen NTH kunne tilby og de tekniske lærestanstaltenes – som samtidig endret navn til «mellomtekniske skoler» - lavere utdanning. Mens grensene mellom «tekniker» og «ingeniør» hadde vært uklare, var det nå NTH som kunne utdanne ingeniører, mens de mellomtekniske skolene utdannet teknikere. NTH fikk i tillegg en egen arkitektutdanning, og ingeniørene ble dermed også skilt fra arkitektene.¹⁴²

Ingeniørene ble med dette en egen profesjon, tydelig adskilt fra andre profesjoner. Samtidig må dette sees som en profesjonaliseringsprosess som strakte seg gjennom hele perioden. At ingeniørene, teknikerne og arkitektene skilte vei med opprettelsen av NTH synes mer som en virkning av profesjonenes samtidige profesjonaliseringsprosesser, heller enn at opprettelsen

¹⁴⁰ Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, s.60-65.

¹⁴¹ Nygaard, «Ingeniørene», s.177-178.

¹⁴² Nygaard, «Ingeniørene», s.180-185.

av NTH var årsaken i seg selv. Dette kom tydelig til uttrykk gjennom hvordan profesjonene organiserte seg.

3.2.2.4 Ingeniørenes organisering

Polyteknisk Forening (PF) ble etablert i 1852. Foreningen var ingen ren ingeniørforening, men snarere en forening for alle som var teknisk interessert. Kun to av foreningens seks grunnleggere var sivile ingeniører. Foruten disse to finner man en ingeniørløitnant, en marinekaptein, en lektor og en direktør. At foreningen var mangfoldig hva faglig bakgrunn angikk, blir enda tydeligere ved å undersøke listen over foreningens formenn. Av de 25 formennene foreningen hadde fram til 1909 er sju ført med ingeniør som tittel, hvorav to som bergingeniører. Sju er ført med militære titler, fire har tittelen professor, mens én er arkitekt. De seks øvrige har titler fra byråkratiet som veidirektør, kontorsjef og direktør.¹⁴³

Foreningens formålsparagraf slo fast at foreningen skulle arbeide for «utrbedelse av naturvidenskabelige og tekniske kundskaber». Dette skulle foreningen arbeide for på tre måter: ved å anskaffe bøker og tidsskrift, ved å holde ukentlige møter der det skulle holdes foredrag og diskusjoner, samt ved å gi ut et tidsskrift.¹⁴⁴ Dette ble tidsskriftet *Polyteknisk Tidsskrift* (PTT) som ble utgitt fra 1854 til 1882.

Norges Ingeniør- og arkitektforening (NIAF) ble grunnlagt i Kristiania i 1874. Mens Polyteknisk Forenings medlemsmasse bestod av både militære ingeniører, håndverkere, handelsmenn og andre tekniske interesserte, var opptakskravene i NIAF langt strengere. Kun sivilt utdannede ingeniører og arkitekter fra de tekniske høyskolene som kom til på 1870-tallet fikk medlemskap. Edgeir Benum mener dette må sees både som en samling av ingeniørene og arkitektene, men også som en «rensing av standen».¹⁴⁵

I 1878 etablerte foreningen sitt eget tidsskrift, *Den Norske Ingeniør- og Arkitektforenings Organ*. Kun fem årganger av tidsskriftet ble utgitt før det i 1883 ble slått sammen med Polyteknisk Tidsskrift og dannet *Norsk Teknisk Tidsskrift*. Tidsskriftet ble utgitt i samarbeid med Polyteknisk Forening. Norsk Teknisk Tidsskrift skulle være av mer spesiell karakter, med lengre avhandlinger og skulle fungere som et diskusjonsforum for foreningens medlemmer. Samtidig skulle de to foreningene i fellesskap også utgi et andre tidsskrift,

¹⁴³ Den Polytekniske Forening, *Jubilæumshefte*, s.7.

¹⁴⁴ Den Polytekniske Forening, *Jubilæumshefte*, s.4.

¹⁴⁵ Benum, ««Dannelse, «Tillid» og Autoritet»», s.126-129.

Teknisk Ugeblad (TU), som skulle formidle tekniske og vitenskapelige nyheter til et bredere publikum.¹⁴⁶ Norsk Teknisk Tidsskrift utkom fra 1883 til 1897, mens Teknisk Ugeblad fortsatte, og utkommer også den dag i dag.

At arkitektene og ingeniørene brøt med teknikerne i Polyteknisk Forening må sees som et tydelig ledd i profesjonsbyggingen. Å bryte med de øvrige teknikerne skapte klarere grenser for hvilket kunnskapsgrunnlag og utdanning som måtte til for å være ingeniør eller arkitekt. Samtidig synes hverken ingeniørene eller arkitektene å på dette tidspunktet være «ferdige» profesjoner. Ingeniørene og arkitektene dannet ikke egne profesjonsforeninger, men holdt sammen, og NIAF utga to tidsskrift i samarbeid med Polyteknisk Forening. I så måte var ikke bruddet fullstendig, verken med teknikerne eller mellom arkitektene og ingeniørene.

I 1894 ble en tekst publisert i TU, som viser at man stadig organiserte seg og mobiliserte som «teknikere». Redaksjonen tok til orde for at teknikere mer enn tidligere måtte «deltage i det offentlige liv og bringe sine dygtigste mænd frem til ledende stillinger så vel i det stats- som det kommunalpolitiske liv.» Man viste til utlandet der den tekniske utdanning i de «mest fremskredne kulturlande» stod høyest i kurs, og teknikere innehadde framtrede posisjoner. I land som sto lavere i sin tekniske utvikling, så man gjerne at det var den juridiske utdanningen som ble ansett som nyttig for høyere stillinger. Dette var tilfellet i Norge, og det var teknikerne selv som måtte løse dette ved å arbeide sammen for å få sine standfeller inn i ledende stillinger.¹⁴⁷ Dette peker i retning av at det mot slutten av århundret enda ga mening å danne en felles teknisk front mot eksempelvis juristene, snarere enn at konfliktlinjen gikk mellom jurister og ingeniører.

Et søk i Nasjonalbibliotekets avisarkiv viser at «ingeniørstand»/«ingeniørstanden» første gang ble benyttet i 1879. Fram til århundreskiftet ble begrepet brukt kun ti ganger, mens det benyttes 20 ganger det første tiåret av 1900-tallet. På 1910-tallet ser man en markant økning med 87 treff, og så mange som 132 fra 1920 til 1929.¹⁴⁸ Utsagnskraften til et slikt søk skal ikke overdrives. Søkemotoren i seg selv er ikke feilfri, og kan utelate treff. Likevel kan dette skissere ingeniørenes gjennombrudd som en egen stand som gjorde seg bemerket i offentligheten. Utviklingen i bruken av begrepet, sett i sammenheng med de øvrige utviklingstrekkene, peker i retning av at ingeniørstanden tok form de siste tiårene av 1800-

¹⁴⁶ Fasting, *Teknikk og Samfunn*, s.302-303.

¹⁴⁷ TU (1894), «Vælg teknikere», s.299.

¹⁴⁸ Følgende søkekriterier er benyttet:

https://www.nb.no/search?q=%22ingeni%C3%B8rstand*%22&mediatype=aviser&sort=dateasc

tallet. På begynnelsen av 1900-tallet og spesielt etter opprettelsen av NTH i 1910 må de sivile ingeniørene sees som en «ren» profesjon adskilt både fra militæringenjørene, andre teknikere og arkitektene.

3.2.3 Arkitektene

Skillet mellom arkitekter og ingeniører var i store deler av perioden liten. Også Rolf Jensen mener det først mot slutten av århundret utkrystalliserte seg to distinkte profesjoner med ulike interesser.¹⁴⁹ Elisabeth Seip peker på at det tidlig i perioden først og fremst var ingeniørffiserene som innehadde den nødvendige kompetansen for å utføre det man i dag tenker på som arkitektoppgaver. Bygningskunst, landmåling og tegning var på starten av 1800-tallet kun mulig å lære ved Krigsskolen, og var en del av ingeniørffiserenes utdanning. Den Kongelige Tegneskolen i Christiania kunne fra 1818 tilby utdanning innen tegning og bygningskunst, men fungerte mer som en tilleggsutdannelse for håndverkere eller militæringenjører. For å bli fullt ut arkitekt måtte man dra utenlands, noe også mange gjorde.¹⁵⁰ Med opprettelsen av de tekniske skolene på 1870-tallet ble det også her muligheter for en viss arkitektutdannelse, men først i 1890 fikk Trondheim Tekniske Lærestanstalt en egen arkitektlinje.¹⁵¹

Arkitektenes tette bånd til ingeniørene fortøner seg også tydelig med tanke på profesjonsforeningene. Arkitektene inngikk i Polyteknisk Forening sammen med andre teknikere fram til de sammen med ingeniørene brøt ut og etablerte NIAF i 1874. En egen arkitektforening – Yngre Arkitekters Forening (YAF)- ble først etablert i 1891, men mange arkitekter forble i NIAF. Kristiania Arkitektforening ble etablert i 1906 etter at NIAFs arkitektavdeling og YAF slo seg sammen, og med dette ble hovedstadens arkitekter samlet i samme forening. I 1911 ble landets første landsdekkende arkitektorganisasjon – Norske arkitekters forbund, den dag i dag Norske arkitekters landsforbund – etablert.¹⁵²

3.2.3.1 Arkitektens brudd med ingeniørene

Selv om ingeniørene og arkitektene organiserte seg sammen i både PF og NIAF ble skillet mellom gruppene tydelig de to siste tiårene av århundret. I 1882 kom et gryende anstrengt

¹⁴⁹ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.148.

¹⁵⁰ Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, s.112-115.

¹⁵¹ Dancke, *Norske arkitekter før 1914*, s. 6-7.

¹⁵² Skogheim, «Arkitektene», s.89-91.

forhold mellom arkitektene og ingeniørene til syne i PTT. Opprettelsen av en teknisk høyskole ble debattert, og det hersket uenighet om arkitektens plass i en slik institusjon. Arkitekt Schirmer tok til orde for at arkitektprofesjonen var av «dobbel natur», der teknisk kunnskap var viktig, men det kunstneriske aspektet viktigere. En kunne ikke basere en arkitektonisk utdanning på teknisk vitenskapelighet, og Schirmer ville heller at arkitektutdannelsen skulle legges til Tegneskolen der de vordende arkitektene kunne studere side om side med sine «nærmeste stands- og åndsfrænder», nemlig billedhuggerne og til dels malerne. Det er ingenting som tilsier at Schirmer så på byplanlegging som noe arkitektene burde være opptatt av. Utdanningen burde snarere fokusere på å tegne enkeltbygninger mest mulig estetisk.¹⁵³ Ingeniør Lekve repliserte med at de tekniske vitenskapene vitterlig var blitt mer betydelige også når det kom til arkitektens byggverk, og viste til Frankrike der ingeniørene og arkitektene var blitt fullstendig adskilt. Der var arkitektene alt for lite kyndig i matematikk.¹⁵⁴

Skillet mellom ingeniørene og arkitektene økte rundt århundreskiftet. I 1902 uttrykte en av NIAFs arkitekter sin frustrasjon over at den nye Yngre Arkitektforening hadde sendt et brev til departementet, med forslag om at alle arkitekter skulle la seg registrere, slik at en fikk klarhet i hvem som var arkitekt og ikke. YAF hadde dog sendt dette brevet uten å diskutere saken med sine «standfeller» i NIAF. Artikkelforfatteren i TU var for så vidt ikke uenig i målet, og innrømmet også at arkitektens stilling i NIAF var umulig, men oppfordret Yngre Arkitekter til samarbeid, snarere enn å gå «sine standfeller forbi.»¹⁵⁵ Arkitektens stilling hadde blitt «umulig» i NIAF, og arkitektens virkelige standfeller fantes i den nye arkitektforeningen.

Året etter var Yngre Arkitektforenings medlemmer til stede som gjester ved NIAFs arkitektavdelings første møte.¹⁵⁶ Etter flere forsøk på mindre samarbeid mellom foreningene ble det i et fellesmøte med de to foreningene i 1904 besluttet å danne en felles arkitektforening. Samtidig ble det presisert at det var ønskelig å bevare et godt forhold til ingeniørforeningen.¹⁵⁷ Kristiania Arkitektforening så som et resultat av dette, dagens lys i

¹⁵³ Schirmer, «Arkitektens stilling i den foreslåede plan for en teknisk höjskole».

¹⁵⁴ Lekve, «Arkitektens stilling i den foreslåede plan for en teknisk höjskole».

¹⁵⁵ TU, «Representation for de norske arkitekter.», s.55.

¹⁵⁶ TU, «N.I.A.F's arkitektafdeling», s.105.

¹⁵⁷ TU, «Arkitektens organisation», s.61-62.

1906. Over halvparten av medlemmene i NIAFS arkitektavdeling meldte seg samme år ut for å slutte seg til den nye foreningen.¹⁵⁸

To standspørsmål ser ut til å ha vært sentrale i de to foreningenes sammenslutning og med det bruddet med ingeniørene. Spørsmålet om arkitektenes stilling ved den nye høyskolen ble igjen diskutert. Enkelte mente utdanningen ved NTH burde være både teknisk og kunstnerisk rettet, mens andre tok til orde for at en teknisk høyskoleutdanning ikke var nok og måtte suppleres med et mer kunstnerisk studium.¹⁵⁹ I tillegg ble sertifisering for arkitekter et viktig tema. En artikkel i 1904 tok til orde for en beskyttet arkitektittel som kun kunne benyttes etter å ha bestått en «lovbefalt eksamen». Dette ville ha tre fordeler: «at lukke dørene for udygtigheden», heve arkitektstandens anseelse og vinne publikums tillit og statens anerkjennelse.¹⁶⁰ Dette må sees som et klart forsøk på å monopolisere arkitektenes arbeidsoppgaver, og i tillegg vinne jurisdiksjon i kraft av offentlig anerkjennelse.

Tilsvarende søk i Nasjonalbibliotekets avisarkiv som med ingeniørene, viser at «arkitektsand»-begrepet først ble brukt i 1879. Søket gir i tillegg kun tre treff på slutten av 1890-tallet, før de to første tiårene av det nye århundret gir henholdsvis 26 og 52 treff.¹⁶¹ Dette må sees i sammenheng med etableringen av en egen profesjonsforening for hele arkitektstanden, samt opprettelsen av en formalisert utdanning ved NTH. Først inne i det nye århundret utgjorde arkitektene for alvor en distinkt profesjon med samtlige profesjonskjennetegn. Dette var noe senere enn tilfellet var for ingeniørene.

3.2.4 Fortidsvern og kulturvern

Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring – i dag Fortidsminneforeningen – ble etablert i 1844. Foreningens «Love» slo fast at foreningen skulle ha som formål å «opspore, undersøge og vedlikeholde Norske Fortidsminnesmærker, især saadanne, som oplyse Folkets kunstfærdighed og kunstsands i fortiden [...]» Ved hjelp av avbildninger og beskrivelser skulle disse fortidsminnesmerkene gjøres kjent for allmennheten. For å oppnå dette ville foreningen understøtte reiser i landet og fremme utgivelser som kunne bidra til å nå dette

¹⁵⁸ TU, «Årberetning for N.I.A.F.s arkitektafdeling», 141-142.

¹⁵⁹ TU, «N.I.A.F's arkitektafdeling og Yngre arkitektforening», s.152-153.

¹⁶⁰ TU, «Arkitekternes lovbealede indregistrering», s.76-78.

¹⁶¹ Følgende søkekriterier er benyttet:

https://www.nb.no/search?q=%22arkitektstand*%22&mediatype=aviser&sort=dateasc

målet. Foruten å betale medlemskontingent var det ingen opptakskrav,¹⁶² og i så måte kan foreningen i liten grad betegnes som en profesjonsforening.

Foreningens stiftere og første bestyrelse var en sammensatt gruppe. Maler og professoren Johan Christian Dahl ble kreditert for å ha vært pågangsdriver for å opprette foreningen, mens historieprofessor Rudolf Keyser ble foreningens første formann. Foruten ham, bestod den første «direktionen» (styret) av malerne Joachim Frich og Adolph Tidemand, arkitekt Johan Nebelong og universitetssekretær Christian Holst.¹⁶³ Keyser fungerte som foreningens formann i to år, før riksarkivar Lange overtok stillingen i perioden 1846 til 1850. Fra 1851 og helt til 1899 var Nicolay Nicolaysen – utdannet jurist – foreningens formann, før arkitekt Schirmer overtok og satt som formann til 1911.¹⁶⁴ Overgangen fra Nicolaysen til arkitekt Schirmer var et resultat av en intern kamp mellom arkitektene og såkalte «museumsmenn». Foreningen forble til en viss grad splittet etter dette, og fungerte i mindre grad enn de øvrige profesjonenes organisasjoner som en samlet profesjonsforening.

Selv om foreningen ikke organiserte seg rundt et felles kunnskapsgrunnlag eller yrkesutøvelse, arbeidet den for å vinne jurisdiksjon over arbeidsoppgaver knyttet til fortidsvern. Dette kom tydelig til uttrykk i foreningens arbeid som ledet fram mot opprettelsen av riksantikvarembetet.

Fra 1856 mente foreningens direksjon at dens arbeid ikke kunne utføres til det fulle uten at arbeidet ble stilt under «Statens Beskyttelse». En behøvde både midler og mer myndighet for å drive effektivt bevaringsarbeid, og samme år sendte direksjonen en anmodning til Kirkedepartementet om å opprette en inspektørstilling over «Fædrelandets Fortidsmindemerker». Denne stillingen ønsket man opprettet direkte under departementet, og vedkommende skulle utnevnes av kongen. Inspektørens arbeidsoppgaver skulle i all hovedsak være å oppspore fortidslevninger av alle slag, samt å få de «merkeligste» av dem fredet. I tillegg skulle han være til stede der interessante funn ble gjort og der restaureringsprosjekter foregikk, samt selv ta initiativ til arkeologiske utgravinger. Videre skulle han føre tilsyn med «Antikvitetsamlingene» staten hadde. Til sist skulle han årlig gjennomføre reiser rundt i landet for å erverve fortidslevninger til rikets samlinger, og i tillegg rapportere til departementet om disse reisene. Direksjonen ønsket at departementet skulle bevilge penger til

¹⁶² FNFB Aarsberetning for 1845, «Love», s.13-14.

¹⁶³ Nicolaysen, *Norsk Fortidsminnemærkers bevaring*, s.4-5.

¹⁶⁴ Myklebust, «Historien 1844-1994», s.210-213.

lønn, samt 300 spesidaler til reisekostnader for inspektøren.¹⁶⁵ Opprettelsen av en slik stilling ville gitt FNFB betydelig jurisdiksjon over fortidsvernfeltet.

I 1859 kan man lese at forslaget, til foreningens skuffelse, ikke hadde blitt bifalt av Stortinget. Det ble derimot vedtatt å årlig bevilge 500 Spd. til foreningen for å lønne en mann som skulle beskjeftige seg med fortidslevninger. Foreningen skulle selv velge denne mannen, mens Kirkedepartementet måtte godkjenne ham. Dog uteble etableringen av en offisiell stilling og dekningen av reisekostnadene. Foreningens formann, Nicolay Nicolaysen, ble valgt til det som i forskningslitteraturen ofte omtales som landets første de facto riksantikvar,¹⁶⁶ og forble dette til 1904.¹⁶⁷ Et nytt forsøk ble gjort på å opprette embetet i 1864,¹⁶⁸ men heller ikke denne gangen fikk foreningen gjennomslag. Først i 1910 lyktes det FNFB å formelt få opprettet riksantikvarembetet.

3.2.5 Oppsummering

Med unntak av medisinene gjennomgikk samtlige av profesjonene en omfattende profesjonsbyggingsprosess i perioden. Medisinene hadde allerede ved periodens inngang de fleste av de mest sentrale profesjonskennetegnene. Medisinerstanden ble definert ved høyere utdanning som ga adgang til å utføre monopoliserte arbeidsoppgaver, og organiserte seg i tillegg i egne lokale profesjonsforeninger som ga ut tidsskrift. Den første nasjonale foreningen for medisiner ble opprettet først i 1886. Likevel kommer det fram av tidsskriftene at medisinene før dette så seg selv som en egen stand med særegne standsinteresser, som det kunne mobiliseres for gjennom de lokale foreningene.

Ingeniørene og arkitektene gjennomgikk derimot en lengre prosess før de tidlig på 1900-tallet fortonet seg som tydelige definerte profesjoner. Mens de militære ingeniørene hadde jurisdiksjon over vesentlige arbeidsoppgaver til 1860-tallet, organiserte de sivile ingeniørene seg med arkitektene og andre teknikere. Opprettelsen av tekniske skoler og etableringen av NIAF tidlig på 1870-tallet bidro til at både ingeniørene og arkitektene viste flere profesjonskennetegn, før opprettelsen av NTH i 1910 ble en milepæl for begge profesjonene. Ingeniørene later til å ha tatt form som en definert «stand» noe tidligere enn arkitektene, som dannet en samlet profesjonsforening med Kristiania Arkitektforening først i 1906. Med

¹⁶⁵ FNFB Aarsberetning 1856, «Aarsberetning for 1856», s.8-11.

¹⁶⁶ FNFB Aarsberetning 1859, «Aarsberetning for 1859», s.3-4.

¹⁶⁷ Myklebust, «Historien 1844-1994», s.143.

¹⁶⁸ FNFB Aarsberetning 1864, «Aarsberetning for 1864», s.40.

opprettelsen av Kristiania Arkitektforening fikk også arkitektene en samlende organisasjon man kunne benytte for å mobilisere for sine felles standsinteresser.

Mens medisinerne, ingeniørene og arkitektene viste tydelige profesjonskjennetegn på starten av det nye århundret, er ikke dette like tydelig i tilfellet med de verneinteresserte. FNFBs medlemmer hadde ulike utdanninger og yrker. Fra 1899 ble foreningen også splittet mellom arkitektene og «museumsmenn», hvilket vil bli utdypet i siste delkapittel. Foreningen arbeidet lenge for opprettelsen av et riksantikvarembete, og vant delvis fram i 1859, mens Riksantikvarembetet formelt ble opprettet i 1912. Dette ga naturligvis foreningen betydelig jurisdiksjon over vernefeltet. Samtidig var ikke embetet knyttet til en bestemt profesjon med et bestemt kunnskapsgrunnlag. Vernearbeiderne kan ikke omtales som en helhetlig stand, og viste færre profesjonskjennetegn enn medisinerne, ingeniørene og arkitektene.

3.3 Byplanlegging i profesjonsforeningene

3.3.1 Byplanlegging i de medisinske tidsskriftene

Eyr var det første medisinske tidsskriftet som ble utgitt, og utkom i kun elleve årganger mellom 1826 og 1837. Gjennom Eyr er det lite som tyder på at medisinerne så tidlig i perioden hadde noen interesse for byplanlegging.

I tidsskriftet ble de paragrafenene av bygningslovene for Kristiania fra 1827¹⁶⁹ og for Bergen fra 1830¹⁷⁰ som hadde relevans for sundhedspolitiet kort gjengitt, men uten noen videre diskusjon om saken. I tillegg ble det i Eyr rapportert om epidemier i Kristiania, og da en meslingepidemi i 1829 tok en rekke liv, kan en se den tidlige forståelsen av sunnhet og dens tilknytning til byplanlegging. Man kan lese at de døde først og fremst tilhørte den «lavere og fattigere Almueklasse», som av «Uvidenhed, Ligegyldighed eller Mangel paa Evne» ikke ga de syke den nødvendige hjelpen.¹⁷¹ Samme år finner man i Eyr en rekke regler for «sundhedens Vedligeholdelse og de Syges Pleie». Reglene var rettet mot hva hver enkelt kunne gjøre, som å begrense inntaket av brennevin og å vaske seg selv, klær og sengeklær jevnlig.¹⁷²

¹⁶⁹ Eyr, «1827. Juli 24.», s.382-383.

¹⁷⁰ Eyr, «Offentlige Foranstaltninger og Bekjendtgjørelser», s.171-172.

¹⁷¹ Eyr, «Epidemier i Christiania og Omegn», s. 274-275.

¹⁷² Eyr, «Almindelige Regler for Sundhedens Vedligeholdelse», s.344-347.

Dette fraværet av forståelsen av sunnhet som et samfunnsanliggende, står i sterk kontrast til de tankene som vokste fram mot slutten av perioden.¹⁷³ Tidlig i perioden var sunnhet et personlig ansvar, og ble man rammet av epidemier skyltes det ens egen uvitenhet, likegyldighet eller «mangel paa Evne». Botemiddelet mot epidemier og tiltakene for å bedre sunnhetstilstanden ble dermed opplysning, råd og regler, heller enn større, overordnende endringer som byutvikling, byregulering og byplanlegging.

3.3.1.1 Norsk Magazin for Lægevidenskaben (1840-1920)

En gjennomgang av Norsk Magazin for Lægevidenskabens (NMFL) utgivelser fra 1840 til 1920 viser at denne forståelsen fortsatte. Gjennom de første tretti årgangene er det lite tegn til at byplanlegging opptok medisinerne. Mellom 1846 og 1859 ble Medicinalvæsenets årlige beretning om rikets «Sundhedstilstand» trykt.¹⁷⁴ Beretningene var først og fremst nøktern statistikk over dødelighet og utbredelsen av smittsomme sykdommer. Også enkeltsykdommer ble mye diskutert og en finner et relativt stort antall artikler som omhandler sykdommer som kolera, spedalskhet (lepra), skarlagensfeber og meslinger. Disse artiklene var av medisinsk-vitenskapelig art, der en diskuterte sykdommens forløp, inkubasjonstid og smittsomhet.¹⁷⁵ Noe byplanleggingsperspektiv på de utfordringene slike sykdommer var, uteble stadig.

At medisinerne ikke anså sunnhet som en del av byplanlegging blir tydelig når en i 1852 kunne lese en kort artikkel om *Den hygieniske Congres i Bruxelles*. Kongressen skulle behandle tema som arbeiderboliger, offentlig bad, kloakk og latriner, vannforsyning og organisasjon av den offentlige hygiene. Ifølge artikkelen var det ingen tvil om at kongressens forhandlinger og resultater ville være «af uberegnelig velgjørende Virkninger», ikke bare for Belgia, men for hele den «civiliserede Verden». Likevel var det ingen nordmenn som hadde vært til stede,¹⁷⁶ til tross for at tidsskriftets lesere tidligere samme år var blitt invitert til å delta.¹⁷⁷ Dette vitner om lite engasjement for hygiene som et kollektivt ansvar blant norske medisinerne.

Først i 1876 kan man tydelig se tenkning rundt sunnhet og hygiene i relasjon til byplanlegging. En lengre artikkel om hygienevitenskapen av professor Lochmann ble trykt. Lochmann bedyret at hygiene var et svært sammensatt, «tverrfaglig», felt. Foruten medisinske

¹⁷³ Moseng, *Ansvar for undersåttenes helse*, s. 307-308.

¹⁷⁴ Thaulow, *Register til Norsk Magazin for Lægevidenskabens 1847-1870*, s.140.

¹⁷⁵ NMFL, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Christiania i 1847», s.121-125.

¹⁷⁶ NMFL, «Den hygieniske Congres i Bruxelles i 1852», s. 730-732.

¹⁷⁷ NMFL, «Videnskabelige Congresser i Bruxelles i 1852», s.526.

disipliner som fysiologi og epidemiologi, måtte man innen hygiene også ha kunnskap om biologi, fysikk, kjemi og også bygningskunst. Eksempelvis måtte en forstå hvordan bygningsmaterialer påvirket bygningens varme og fuktighet, og «Det vanskelige Ventilationsspøragsmaal» kunne bare løses ved «Samarbeide af Arkitekten og Lægen.»¹⁷⁸

Lochmann mente det i Europa startet en bevegelse i perioden 1840-50, som søkte å forbedre de arbeidende klassers levekår. Fokuset ble rettet mot å bedre ««folkets» vel», og et storartet arbeid tok til i alle europeiske byer. Rent vann, ren luft, fornuftig innretning av kloakksystemer og sunne boliger skulle sikres. Ifølge Lochmann fant omfattende forandringer sted, og det var første gang «Sundhedens Fordringer kom til sin Ret.» Mens det tidligere var militære hensyn, herskernes vilkårlighet eller tilfeldigheter som bestemte bebyggelsen, var ikke dette lenger tilfellet. Parker kom til, luften ble renere og de gamle trange gatene måtte vike for brede boulevarder. Sentralt i forandringen var blant annet «Den mere fuldkomne Teknik og Ingeniørvidenskab [som] overvandt alle Hindringer».¹⁷⁹

Lochmanns nye tanker må sees i sammenheng med den endrede forståelse av smitte som vant fram blant medisinere. Miasmeteorien ble på 1850-tallet utfordret, og en ny forståelse av hvordan kolera og andre sykdommer kunne spres gjennom vann og luft, vant fram. Lochmann var en av de første i Norge til å tilslutte seg den nye forståelsen.¹⁸⁰ Med dette ble sunnhet og hygiene ikke bare et personlig, men også et kollektivt anliggende. En kunne ikke arbeide mot smittsomme sykdommer på det personlige plan, uavhengig av de bymiljøene og levekårene sykdommene spredte seg i. Dermed ble byplanlegging et redskap i kampen mot smittsomme sykdommer, og hygiene ble et «tverrfaglig» felt. Medisinerne var én av flere profesjoner som kunne bidra, men også arkitektene og ingeniørene måtte gjennom byplanleggingen bedre hygien.

Det samme kollektive synet kom til uttrykk i en oversatt artikkel hentet fra et tysk medisinsk tidsskrift. Artikkelen diskuterte hvorvidt hygiene burde bli et eget spesialfag ved tyske medisinstudier, og bemerket, likt som Lochmann, at hygiene var et fagområde med tilknytning til andre disipliner enn kun medisin. Hygienens hovedoppgaver, hevdet artikkelen, ville vesentlig ligge i tre «klassers» hender, nemlig legene, arkitektene og embedsmennene.¹⁸¹

¹⁷⁸ Lochmann, «Forelæsninger over Hygienen», s.681-685.

¹⁷⁹ Lochmann, «Forelæsninger over Hygienen», s.872-874.

¹⁸⁰ Moseng, *Det offentlige helsevesen i Norge*, s.308-311.

¹⁸¹ NMFL, «Om Hygienen og dens Stilling til Universiteterne», s.454.

Lochmanns forståelse av hygienen som et kollektivt anliggende, og som en sentral del av byplanleggingen, må sees som en markant forståelsesendring. I tiårene etter Lochmanns foredrag kan man se tegn til at tilsvarende tanker gradvis fikk gjennomslag. I 1884 ble en bokanmeldelse av en fransk bok om hygiene som tok opp den samme tematikken som Lochmann, trykt.¹⁸² Mens ingen nordmenn var til stede på den hygieniske kongressen i 1852, ble det i både 1894 og 1898 rapportert fra hygieniske kongresser i henholdsvis Budapest¹⁸³ og Madrid. I sistnevnte tilfelle av Axel Holst.¹⁸⁴ Dette tyder på at forståelsen av hygienen som et kollektivt spørsmål ble mer utbredt blant medisinerne. Likevel uteble noen diskusjon angående bygningsloven av 1896 fra NMFL.

3.3.1.2 Tidsskrift for den norske lægeforeningen (1881 – 1920)

Tidsskrift for praktisk Medicin ble etablert i 1881. I 1889 tok den nyetablerte Den Norske Lægeforening over redaksjonsansvaret, og tidsskriftet endret navn til *Tidsskrift for den norske Lægeforening*. Tidsskriftet utkom dermed samtidig som Norsk Magazin for Lægevidenskab.

På 1880-tallet finner man i tidsskriftet enkelte artikler som videreførte Lochmanns forståelse av hygiene som et offentlig anliggende. Eksempelvis tok Dr. Holm i 1888 til orde for å bygge folkebad i Kristiania for å bedre den «ubemidlede» klasses hygiene,¹⁸⁵ mens sivilingeniør Weisser figurerte med en artikkel om bygningers isolasjon mot fukt og gasser i jorden.¹⁸⁶ Aina Schiøtz peker på at «badesaken» gjorde seg gjeldende mot slutten av 1800-tallet. Axel Holst var en av pådriverne for å opprette badeanstalter for offentlig bruk. Dette mente han ville bidra til å hindre spredningen av smittsomme sykdommer, og i tillegg fremme befolkningens «trang til renslighet».¹⁸⁷

På 1890-tallet kan en se en markant økning i artikler som beskjeftiget seg med offentlig hygiene, først og fremst ført i pennen av Axel Holst. Som vist i foregående kapittel var Holst den eneste fra Den Norske Lægeforening som søkte å påvirke bygningsloven av 1896. Holst later til å ha vært meget opptatt av arbeiderhygiene, og i 1891 skrev han en artikkel der han pekte på at fremskritt på hygienefronten var blitt gjort gjennom fabrikklovgivning, mens neste

¹⁸² Bugge, «Hygiene», s.566-582.

¹⁸³ Johannessen, «Indtryk fra den hygieniske Kongres i Budapest», s.1081-1090.

¹⁸⁴ Faye, «Lidt om den IX. Internationale kongres», s.678-682.

¹⁸⁵ Holm, «Folkebad», s.537-541.

¹⁸⁶ Weisser, «Bygningers isolering fra uddunstninger og fugtighed fra grunden», s.97-103.

¹⁸⁷ Schiøtz, *Det offentlige helsevesen i Norge*, s.258-261.

skritt var å sikre arbeidere bedre boliger. Fornuftige bygningslover og sundhetsvedtekter var nyttige verktøy for dette, og Holst henviste til Tyskland, England og Østerrike der en fant bestemmelser om drikkevann, kloakk og størrelsen på rom i leiligheter.¹⁸⁸

Samme år rapporterte Holst fra hygienekongressen i London. Kongressen var delt i ti seksjoner, hvorav en av disse handlet om bygningsvesenets forhold til hygien. Arbeiderboliger ble også her diskutert, og spesielt hvorvidt en burde bygge boliger etter ««block» systemet»» eller ««Cottage»-systemet». Førstnevnte var som blokker å regne, mens sistnevnte var hus med en liten hage. Kongressen var enig i at cottage-systemet var å foretrekke, da det ga mer lys og luft, samt hindret tettboddhet med sine sanitære og også moralske ulemper. Likevel måtte man av økonomiske årsaker ty til block-systemet all den tid arbeiderne måtte bo i byen og grunnen der var dyr.¹⁸⁹ Året etter tryktes Holsts prøveforelesning for hans doktorgrad om arbeiderhygiene i London.¹⁹⁰ Lochmanns foredrag markerer et vendepunkt for medisinerens forståelse av hygiene, og hans tanker ble videreført av Axel Holst. De var dog ikke de eneste som beskjefteget seg med hygienens plass i byplanleggingen, og hvem som søkte å vinne jurisdiksjon over dette feltet vil bli diskutert i siste delkapittel.

3.3.2 Byplanlegging i de tekniske tidsskriftene

3.3.2.1 Polyteknisk Tidsskrift (1854-1882)

En gjennomgang av Polyteknisk Tidsskrifts registre, viser at mangfoldet i tematikk foreningens medlemmer skrev om var svært stort, med artikler om kjemi, biologi, industri, jordbruk og fysikk.¹⁹¹ Dette gjenspeiler at foreningen ikke var noen helstøpt ingeniørforening, men snarere bestod av mange ulike teknikere og teknisk interesserte. Til tross for at medlemmenes interesser var svært varierte, kan en også finne artikler om tematikk knyttet til byplanlegging.

Av tematikk knyttet til byplanlegging, later det til at det spesielt var sunnhet som interesserte foreningens medlemmer i de tidligste utgivelsene av tidsskriftet. I 1854 finner man artikkelen «Om midlerne til at modvirke Vandets og Luftens Bedærvelse i store Stæder».

¹⁸⁸ Holst, «Lidt arbeiderhygiene», s. 322-327.

¹⁸⁹ Holst, «Den 7de kongres for hygiene og demografi i London», s.383-386.

¹⁹⁰ Holst, «Om arbeider-hygiene i England», s.225-240.

¹⁹¹ PTT, Register 1859.

Artikkelforfatteren tok til orde for å fjerne områder som kirkegårder fra byenes sentrum, sørge for tilstrekkelig luft og lys ved å anlegge brede gater, lave hus og romslige gårdsplasser. I tillegg er det av «høieste Vigtighed» å plante busker og trær i byenes sentrum.¹⁹² Den første årgangen inneholder også en artikkel med en undersøkelse av Kristianias drikkevann.¹⁹³

Sunnhetshensyn som drikkevann, luft og lys, kloakk og ventilasjon ble i tidsskriftartikler diskutert. En hentet også kunnskap fra andre land, og spesielt later man til å ha sett til Tyskland, Frankrike og England. Eksempelvis ble det i 1856 trykt en artikkelserie i tre deler om «sanitære Foranstaltninger i Englands Byer.» Selv om man påpekte at man med Norges «særegne lokale og klimatiske Forholde» ikke kunne anvende de samme tiltakene som i England, mente man likefullt det var verdifullt å hente erfaringer fra utlandet.¹⁹⁴ Dette peker i retning av at teknikerne til en viss grad forstod sunnhet som et fenomen som også var det offentliges ansvar, og som en kunne benytte anordninger og lovverk for å forbedre.

Foruten sunnhetshensyn, var også utbyggingen av infrastruktur og kommunikasjon en av foreningens prioriteter. En finner en rekke artikler om bygging av jernbane, veier og telegraf. At dette ble oppfattet som viktig blir svært tydelig når tidsskriftets redaksjon i 1862 oppsummerte de viktigste «Begivenheder og Fremskridt i Ingeniørvæsenet» dette året. De største fremskrittene ble ifølge artikkelen gjort innen bro-, jernbane-, havn- og fyrtårnsbygging, samt innen skipsbygging. Dette bidro til at utviklingen av «Industri og Kommunikationsvæsen i vort Land skrider langsomt fremad.»¹⁹⁵

Selv om tematikk knyttet til byplanlegging interesserte Polyteknisk Forenings medlemmer må ikke dette overdrives. Artikler knyttet til byplanlegging utgjorde et mindretall av det som ble diskutert, og inngikk i et tidsskrift med svært stor tematisk variasjon. I tillegg kan man spore lite helhetlig tenking rundt byplanlegging. Artikkelen som fantes tok gjerne for seg kun et enkelt tema med relevans for byplanlegging – ventilasjon, kloakk, vannforsyning, jernbanebygging – mens sammenhengen mellom slike tema uteble. Eksempelvis ble hverken bygningslover eller større reguleringsprosjekter diskutert. At det man anså som de største fremskrittene kom innen infrastruktur (f.eks. jernbane), kan peke i retning av at fokuset lå mer overordnet på landet som helhet, heller enn på byene.

¹⁹² PTT, «Om midlerne til at modvirke Vandets og Luftens Bedærvelse i store Stæder», s.158-159.

¹⁹³ PTT, «Undersøgelse af Christianias Drikkevand», s.337-340.

¹⁹⁴ PTT, «Om sanitære Foranstaltninger i Englands Byer.», s.161-162.

¹⁹⁵ PTT, «1862», s.161-163.

3.3.2.2 Teknisk Ugeblad (1883- 1920)

En undersøkelse av Teknisk Ugeblads registre viser at jernbane-, bro- og veibygging, samt utbygging av vannforsyning stadig var sentrale tema for foreningenes medlemmer. På same måte som i PTT finner man også artikler om rør, kloakk, ventilasjon, brannhensyn, oppvarming av bygninger og sunnhet. Noen helhetlig tenkning om byplanlegging er ikke å finne i de ni første årgangene av TU.

Utover 1890-tallet kan en se tegn til at byplanlegging som et mer helhetlig fenomen gradvis ble mer aktuelt. I 1892 ble – som diskutert i foregående kapittel – forslaget til ny bygningslov behandlet i foreningene.¹⁹⁶ Samme årgang inneholdt også en liten notis om regulering i Stockholm. Notisen bemerket kort at kommunen måtte kjøpe eiendommer for en betydelig sum for å gjennomføre gateregulering.¹⁹⁷

I 1895 ble en oversettelse av et lengre foredrag om regulering av «nutidens byer» fra Breslaus¹⁹⁸ Arkitekt- og Ingeniørforening trykt. Breslaus stadskonduktør tok i foredraget til orde for at Hausmanns regulering av Paris visst var svært vellykket, men som forbilde for andre byer hadde den sine ulemper. Han pekte på å sikre ferdsel i byene, sunnhet og estetikk som de viktigste hensyn som måtte ivaretas, og talte imot rutenettsidealet. Krumme gater burde ikke unngås, og gaters bredde burde varieres for ikke å skape en for ensformig by. Skulle en anlegge plasser burde harmoni verdsettes mer enn symmetri.¹⁹⁹ Tre år senere gjestet Stockholms regulerings sjef foreningene med et foredrag. Bilder av Stockholms reguleringsplan ble vist og spesielt gateregulering ble viet mye oppmerksomhet.²⁰⁰

I 1905 finner man et referat fra et foredrag av Kristianias regulerings sjef Ernst Bjerkens, som klart uttrykker en helhetlig tenkning rundt byplanlegging. Regulerings sjefen, som var utdannet sivilingeniør,²⁰¹ hevdet det var beklagelig at Kristianias regulering ofte ble utsatt for hard kritikk, og at alle og enhver anså seg selv sakkyndig på dette feltet. Så enkelt var det naturligvis ikke, alle den tid det med byregulering var så mange hensyn å ta. Ikke bare skulle

¹⁹⁶ TU, «Om bygningsloven», s.206.

¹⁹⁷ TU, «Hvad der i Stockholm ofres», s.64.

¹⁹⁸ Breslau lå i Tyskland i 1895, den dag i dag er dette Wrocław i Polen.

¹⁹⁹ TU, «Om regulering af nutidens byer», s.298.

²⁰⁰ TU, «Stockholms regulering», s.113-114.

²⁰¹ *Norsk kunstnerleksikon*, s.v. «Ernst Wilhelm Bjerknes,» av Truls Aslakby. 14.12.2020.
https://nkl.snl.no/Ernst_Wilhelm_Bjerknes

reguleringer «tilfredsstillende trafikens, grundeierens og de sanitære krav, men også fordringene til en økonomisk gjennomførelse og et smukt utseende.»²⁰²

Reguleringssjefen gikk samtidig hardt ut mot den rutenettsbaserte reguleringen bygningslovene her til lands la opp til: «Dette idéfattige system, der nu i århundreder har behersket verden, er nu efter en årelang og hidsig kamp slået fuldstændig af marken af et nyt system [...]». Systemet som skulle erstatte rutenettssystemet var ikke et system som sådan, men snarere en erkjennelse av at en måtte tilpasse reguleringen til terreng, eiendomsgrenser og andre «stedlige eiendommeligheder». Slik slapp man «lange rettlinjede gader bakke op og bakke ned, frembydende gadeperspektiver af usedvanlig hæslihed» og små stygge plasser. Samtidig kunne man også regulere langt billigere ved å legge veier rundt eiendomsgrensene, heller enn å ekspropriere grunn.²⁰³

Bjerknes viste til Tyskland der byene vedtok generalplaner som dannet grunnlaget for all regulering. Dette benyttet man ikke i Norge da det overhodet ikke var en del av «reguleringsvæsenets tradition at holde fast ved en vedtaget plan». Snarere, hevdet reguleringssjefen, «opptegnes de foreslåede reguleringer med en blyantslinje – det er det hele.» De kartene som i Norge ble tegnet ble heller ikke brukt, da de involverte juristene ville ha skrevne dokumenter å forholde seg til. Teknikere derimot behøvde kart, mente Bjerknes.²⁰⁴

Også i 1906 foredro reguleringssjefen på NIAFs møte. Igjen presiserte han rutenettets mangler. Kampen mellom tilhengerne av rutenettsideen og tilhengere av «den moderne opfatning» var for lengst blitt vunnet at sistnevnte, og det var kun i «sådanne afkroge af verden som her hos os» man enda regulerte etter et slikt teoretisk system.²⁰⁵ Så var også tilfellet for Kristianias reguleringsplaner fra både 1890 og 1899, som Bjerknes mente måtte endres for å tilfredsstillende fordringene til en «moderne reguleringsplan».²⁰⁶ Mye av skylden for at slike mangelfulle reguleringsplaner ble utformet la Bjerkens på systemet med reguleringskommisjonene. Reguleringskommisjonenes «tilfældige» medlemmer – altså de folkevalgte – manglet den tid som krevdes for å behandle saken, og heller ikke stadskonduktøren eller stadsingeniøren hadde noen rolle i behandlingen av planene utover sin posisjon i kommisjonen. Dermed ble planene forelagt representantskapet i «efter nutidens

²⁰² TU, «Reguleringsforholdene i Kristiania», s.148-149.

²⁰³ TU, «Reguleringsforholdene i Kristiania», s.148-149.

²⁰⁴ TU, «Reguleringsforholdene i Kristiania.», s.150.

²⁰⁵ TU, «Kristianias regulering II», s.105-106.

²⁰⁶ TU, «Kristianias regulering I», s.84.

krav yderst mangelfuldt bearbejdet stand». Dette systemet hadde man hatt siden bygningsloven i 1827, og selv om det var godt nok da Kristiania var en småby, oppfylte ikke dette systemet lengre «tidens krav».²⁰⁷ Bjerknes mente «tidens krav» krevde at teknisk kyndige fikk mer innflytelse over reguleringsplanene, heller enn de «tilfeldige» medlemmene av reguleringskommisjonene. Dette må sees som et tydelig uttrykk for at Bjerknes og ingeniørene forsøkte å vinne jurisdiksjon over reguleringsarbeidet.

Året etter, i 1907, fortalte Stavangers stadsingeniør Saxegaard om et reguleringsprosjekt i Stavanger, der området Lervig var blitt regulert etter praktiske hensyn, heller enn rutenettets teori.²⁰⁸ Saxegaard pekte på både manglende kartmateriale, manglende tid, samt bygningslovens §7 – som slo fast at kvartalene skulle være adskilt med rette gater – for at slik regulering tidligere ikke hadde blitt gjennomført.²⁰⁹ Bjerknes kommenterte noen utgaver senere med noen bemerkninger om grunnovertagelse ved regulering, og hvordan dette var mye lettere å få i stand uten å insistere på rutenett og rette gater.²¹⁰ Med dette synes det som at Bjerknes' ideer spredte seg til andre ingeniører i sentrale posisjoner.

Fra 1907 ble flere artikler om reguleringsplaner fra både Stockholm, København²¹¹ Trondheim, Fredrikstad og Kristiania trykt. I tillegg dukket det også opp invitasjoner til reguleringskonkurranser for områder i både Bergen og Trondheim. Utlysningen for Trondheim etterspurte spesifikt «byens arkitekter»²¹², mens konkurransen i Bergen var åpen for både ingeniører og arkitekter, så fremt disse var norske.²¹³ I 1908 ble et nytt foredrag referert, nok en gang av ingeniør Ernst Bjerknes. Bjerknes bemerket at det virket som det nå var begynt «en vekkelse over landet» hvor en innså hvor viktig en god reguleringsplan basert på «moderne regulering», snarere enn det teoretiske rutenettssystemet var.²¹⁴ Ingeniørenes forståelse av byregulering endret seg åpenbart i løpet av 1900-tallets første tiår. Man forkastet rutenettet og tilsluttet seg «moderne regulering». Den konkrete reguleringen og nevnte «vekkelse», samt reguleringskonkurransene vil bli videre diskutert i neste kapittel.

²⁰⁷ TU, «Kristianias regulering I», s.82-83.

²⁰⁸ «Lervigsplanen» er mer inngående behandlet i; Haaland, *En by tar form*, s.211-217.

²⁰⁹ Saxegaard, «Regulering af et strøg i Stavanger», s.60-62.

²¹⁰ Bjerknes, «Vore Byers Regulering», s.88-89.

²¹¹ TU, Register 1907.

²¹² TU, «Reguleringskonkurrance i Trondhjem», s.259.

²¹³ TU, «Reguleringskonkurrance i Bergen», s.308.

²¹⁴ TU, «Vore Byers Regulering», s.89-90.

3.3.3 Arkitektene i tekniske tidsskrift

3.3.3.1 Arkitektene i Polyteknisk Tidsskrift (1854-1882)

Artiklene i Polyteknisk Tidsskrift omhandlet som nevnt svært varierte tema. Også arkitektene kom til orde, men tilsynelatende i langt mindre grad enn ingeniørene. De første femten årgangene av tidsskriftet inneholdt svært få artikler som henvendte seg til arkitekter. En finner enkeltartikler, eksempelvis et foredrag fra et tysk tidsskrift om hvor urimelige arkitektkonkurranser var i 1865,²¹⁵ og en lengre artikkel om kirkebygningskunst fra samme årgang,²¹⁶ men alt i alt er det relativt få artikler om og av arkitekter og arkitektur.

I tillegg kan det være verdt å bemerke at arkitektene glimret med sitt fravær i diskusjoner en skulle tro det var de som dominerte. Da det i en lengre artikkelserie ble redegjort for byggingen av stortingsbygningen var det ikke en arkitekt, men snarere ingeniørløitnant Lund som kom til orde, til tross for at det var den svenske arkitekten Emil Langlet som hadde tegnet stortingsbygningen.²¹⁷ Artikkelsen strakk seg over tre utgaver og 39 sider, langt mer enn den gjengse artikkel i tidsskriftet. Artikkelen tok for seg både de tekniske anliggende ved byggingen som vann og gassledninger, det økonomiske aspektet, men også de estetiske- og stilmessige valgene som var blitt tatt, samt hensyn til akustikk og innredning.²¹⁸ At en militæringenjør uttalte seg også om det estetiske ved byggeprosjektet, kan sees som et uttrykk for at arkitektens jurisdiksjon på feltet var svak. Dette må sees i sammenheng med at arkitektene på 1860-tallet stadig viste få profesjonskjennetegn, og at skillet mellom ingeniørens og arkitektens kunnskap og kompetanse stadig var lite.

3.3.3.2 Arkitektene i Teknisk Ugeblad (1883-1920)

Etter at ingeniørene og arkitektene etablerte NIAF og opprettet Teknisk Ugeblad, kan det virke som om arkitektene kom mer til orde. Tidsskriftet inneholdt langt flere relevante artikler, og i registrene var «Bygningsvæsen, arkitektur og kunstindustri» blitt en egen kategori.²¹⁹ Fokuset lå på enkeltbygninger, både i form av diskusjon og rapporter av enkelte

²¹⁵ PTT, «Om arkitektoniske Konkurrencearbeider», s.99-100.

²¹⁶ PTT, «Kort Oversikt over den kristelige Kirkebygningskunst».

²¹⁷ *Store norske leksikon*, s.v «Emil Victor Langlet,» av Per Rygh. 29.04.2021
https://snl.no/Emil_Victor_Langlet

²¹⁸ PTT, «Stortingsbygningens Opførelse».

²¹⁹ TU, Register, 1883.

byggeprosjekt. I tillegg var det fram mot 1900 en klar økning av arkitektkonkurranser, der både utlysninger av konkurranser, samt kunngjøringer av de vinnende forslagene ble trykt.

I 1904 finner man den første artikkelen i TU som tok for seg en konkret regulerings sak i Norge. Saken gjaldt reguleringen av Bygdøy Allé, og det var arkitektene som tok til orde for å endre den foreslåtte reguleringsplanen. NIAFs arkitektavdeling sendte sammen med Yngre arkitektforening, en uttalelse om saken, samt en «situasjonsplan» med sitt eget forslag til kommunestyret. Arkitektene argumenterte for å anlegge en åpen plass som på et senere tidspunkt kunne benyttes til et monument eller en monumental bygning. Dette ville gjøre Bygdøy Allé til et «smukt og storstilt» gateløp, uten å forårsake forsinkelser eller større endringer i den opprinnelige planen.²²⁰ Dette viser at arkitektene var interessert i byplanlegging tidlig på 1900-tallet, og YAF og NIAFs arkitektavdeling kunne sammen mobilisere for å fremme sine forslag.

3.3.4 Byplanlegging i Foreningen til Norske Fortidsminners bevaring (FNFB)

Av Foreningen til Norske Fortidsminners Bevarings årbøker kan en tidlig i perioden se få tegn til at foreningen var opptatt av byplanlegging. De fleste artiklene omhandlet eldre enkeltbygninger, spesielt fra middelalderen, samt «oldsaker». Klostre, stavkirker og bygdeborger ble viet mye oppmerksomhet. I tillegg kan en finne en rekke artikler om «antikvariske» undersøkelser. Langt på vei de fleste av disse ble foretatt i rurale strøk, ikke i byene.²²¹ Dette peker i retning av at foreningen var mindre opptatt av byene.

Fra århundreskiftet, da arkitektene i stor grad overtok direksjonen, kan en se en viss dreining i hvilke artikler som ble trykt. Beretninger fra arekeologiske utgravninger, «antikvariske undersøkelser», og innsamling av «oldsaker» ble stadig viet plass, men i tillegg er artikler om byggeskikk, bygningskunst, stilhistorie og arkitektur kommet til.²²² Fram til 1909 var reisevirksomhet nevnt som en av «riksantikvarens» viktigste oppgaver, med ansvar for inventarisering og oppmåling av landets fortidsminner fra «historisk tid». I 1909 ble betegnelsen endret, og den viktigste oppgaven skulle være å ta stilling til spørsmål angående restaurering, påbygging eller forandring av gamle bygninger som stadig var i bruk.²²³

²²⁰ TU, «Regulering af Bygdø allé», s.563.

²²¹ Pharo, *Register for årbøkene 1845-1960*, s.40-72.

²²² Pharo, *Register for årbøkene 1845-1960*, s.40-72.

²²³ FNFB Aarsberetning 1909, «Foreningen», s.161-164.

Foreningens interesser synes å ha dreid mot byene og mer moderne bygg etter at arkitektene vant innflytelse i foreningen i 1899.

Endringen i interesseområdet kan ha ledet til at foreningen også så seg selv som en aktør i byplanleggingen. I 1914 kan en finne den første artikkelen som tar opp byregulering. Det var daværende riksantikvar Harry Fett som diskuterte to regulerings spørsmål, et i forbindelse med festningsbyen i Fredrikstad, og et angående Bakke kirke i Trondheim. Fett innså at «nutiden» stilte nye krav til kulturvernet, og å verne ruiner, gjenoppbygge gamle kulturminner eller samle i museum var ikke lenger tilstrekkelig. Kulturvernet måtte heller mer og mer «gjøre sig gjældende i selve livet». Nesten daglig forsvant det kulturminner, og selv om det av og til kanskje var nødvendig, mente Fett man i de fleste tilfeller kunne ha bevart kulturminnene ved hjelp av et samarbeid mellom «nutids krav» og antikvariske interesser.²²⁴

Fett anerkjente at samfunnsutviklingen hadde sine krav, men alt for ofte ble den lettvinne frase «utviklingen kræver det» benyttet med «hypnotisk makt». Frasen var som en trylleformel, polemiserende Fett, som fikk gamle murer til å falle. Gamle kulturbyer var blitt «regulert sønder og sammen», helt til man en dag spurte seg hva en by er best tjent med: moderne regulerte gater eller å være rik på kulturminner og historie? Dette hadde man nå gjort, i hvert fall i tilfellet med Bakke kirke og Festningsanlegget i Fredrikstad. I sistnevnte tilfelle hadde Fortidsminneforeningen nedsatt en komité som utarbeidet et forslag til hvordan man kunne tilrettelegge for trafikk inn og ut av festningsbyen, samtidig som man bevarte de gamle vollene.²²⁵

Med Bakke kirke gjaldt regulerings spørsmålet en gateutvidelse som måtte gå på bekostning av kirken. Fett skrev at det fra arkitektoniske kretser i Trondheim ble reist krav om kirkens bevaring, og at dette fikk støtte fra teknisk hold. Som respons på dette utarbeidet byarkitekt Sverre Pedersen en ny løsning som skulle kunne ivareta både trafikkhensyn og verneinteresser. Tre mulige løsninger fortonet seg; å rive kirken, flytte kirken, eller legge trafikken rundt kirken. Fett sluttet seg til stadsarkitektens forslag om å legge veien på begge sider av kirken, slik at kirken ble en «øy» med gater på hver side. En slik ordning var ifølge Fett helt i overenstemmelse med moderne byreguleringsprinsipper og slett ikke uvanlig i utlandet.²²⁶ Dette viser med all tydelighet at FNFB fra 1914 så seg selv som en vesentlig aktør

²²⁴ Fett, «To reguleringer», s.206-211.

²²⁵ Fett, «To reguleringer», s.206-211.

²²⁶ Fett, «To reguleringer», s.212-216.

i byplanleggingen. Foreningen maktet også å mobilisere ved å nedsette en komité for å forsøke å utarbeide alternative reguleringsforslag og oppnå sine mål om fortidsvern. I tilfellet med Bakke Kirke kan man også se de tette båndene til arkitektene.

3.4 Kampsaker og fellessaker

3.4.1 Ingeniørkommisjonen

Mot slutten av 1850-tallet gjorde behovet seg gjeldende for å samordne «de offentlige arbeider». Utbygging av jernbane, veier, kanaler og havner skulle ha en felles administrasjon, og Indredepartementet nedsatte i 1859 en kommisjon for å vurdere hvordan dette burde gjøres. Kommisjonen bestod av seks militært utdannede og fem sivilt utdannede ingeniører. Et flertall av kommisjonens medlemmer, bestående av fem militære- og én sivilingeniør, tok til orde for at de offentlige arbeider skulle underlegges den såkalte ingeniørkommisjonen. Ingeniørkommisjonen skulle utgå fra den militære ingeniørbrigaden, noe som i realiteten ga militæringenjørene monopol på de ledende stillingene og holdt de sivilt utdannede ingeniørene utenfor.²²⁷

Kommisjonens flertall argumenterte med at man i fredstid hadde et større antall offiserer enn hva man hadde bruk for. Å benytte ingeniøroffiserene til sivile arbeider ville tjene som gode erfaringer, og gjøre de bedre skikket til sitt militære arbeid. I tillegg ville en kunne benytte de militære ingeniørene langt billigere enn hvis en skulle ha ansatt sivilt utdannede ingeniører.²²⁸

Ingeniørkommisjonen skulle kontrollere og godkjenne alle prosjekter innen jernbane-, vei-, kanal- og havnebygging. Ordningen varte i sin opprinnelige form kun fram til 1864.

Ingeniørkommisjonen skulle etter dette ikke utgå fra det militæret, og sivilingeniører fikk også mulighet til å gestalte de ledende tekniske stillingene. Samtidig ble kommisjonen redusert til et rådgivende organ, som kun skulle uttale seg i spørsmål som ble forelagt fra departementene.²²⁹ Dette må sees som et uttrykk for de militære ingeniørenes kontroll over sentrale deler av samfunnsutviklingen var sterk til 1860-tallet, men ble svekket til fordel for

²²⁷ Benum, *Sentraladministrasjonens historie*, s.117-125.

²²⁸ Departements Tidende, «To og tredivte Aargang», s.827-830.

²²⁹ Benum, *Sentraladministrasjonens historie*, s.124-127.

en stadig sterkere sivilt utdannet ingeniørprofesjon. Med kampen om ingeniørkommisjonen mistet militæringenjørene sitt monopol på disse ledende stillingene.

3.4.2 Jurisdiksjon over bygningsvesenet

Mens den nasjonale bygningsloven av 1896 ble diskutert relativt kort i TU, var tilfellet noe annet for Kristianias nye bygningslov fra 1899. Debatten rundt reguleringsvesenet i hovedstaden fortsatte i flere år, og bar også med seg profesjonskamp mellom arkitektene og ingeniørene. I 1901 kan en lese at misnøyen var blitt så stor blant «de byggende» at kommunen hadde nedsatt en komité for å forsøke å forbedre loven. Eksempelvis beklaget arkitekt Jürgensen seg over det elendige reguleringsvesenet i hovedstaden, all den tid man «ikke egentlig hadde noget, som kunde kaldes regulering.» Dette var ikke rart, mente han, all den tid stadskonduktøren på samme tid måtte være sjef for bygningspolitiet, kommunearkitekt, sjef for oppmåling og i tillegg sørge for reguleringen. I tillegg reagerte Jürgensen på at stadsarkitekten var utelatt fra reguleringskommisjonen. Dette var et feilskjær, all den tid det var «ideens mænd» man trengte, «mænd med et stort syn på denne store sag». Også de fem representantene formannskapet skulle velge inn i reguleringskommisjonen burde helst erstattes av fem praktiserende arkitekter. At reguleringssjefen var ingeniør var et «fortvivlede resultat», og man hadde vedtatt den nye bygningsloven som «nærmest er et monstrum». ²³⁰

To år senere gikk NIAFs arkitektgruppe inn for å sende en henvendelse med tre forslag til Kristianias myndigheter. For det første måtte det i både bygnings- og reguleringskommisjonen sitte en praktiserende arkitekt, i tillegg til bygningsjefen og stadsarkitekten. I tillegg måtte bygningsjefen – «der selvfølgelig må være en arkitekt» - også representeres av en arkitekt ved fravær. Til sist måtte bygningsvesenet ordnes slik at den assistent som fikk mest innflytelse på en saks behandling alltid var utdannet arkitekt.²³¹ Også arkitekt Rivertz tok til orde for flere arkitekter i tilknytning til Bygningsvesenet, og mente arkitektforeningene måtte kunne velge to arkitekter som sammen med bygningsjefen skulle avgi innstillinger til bygningskommisjonen.²³² Arkitektene ønsket åpenbart å vinne posisjoner i forvaltningen, og argumenterte med at deres kompetanse som «ideenes mænd» var den

²³⁰ Jürgensen, «Den nye bygningslov», s. 490.

²³¹ TU, «Foreningsefterretninger», s.166.

²³² Rivertz, «Kristiania bygningskommisjon», s.489.

kompetansen som behøvdes. At dette skjedde på starten av 1900-tallet må sees i sammenheng med at arkitektene på samme tid var i ferd med å bli en mer definert profesjon og kun få år senere brøt med ingeniørene i NIAF.

3.4.3 Jurisdiksjon av den offentlige hygiene

Som vist diskuterte teknikerne i Polyteknisk Forening sunnhets hensyn som drikkevann, luft, lys og kloakk allerede på 1850-tallet. Medisinerne anså derimot lenge sunnhet som et personlig-, og ikke et offentlig ansvar. Professor Lochmanns foredrag i 1876 markerer dog et skille i hvordan medisinerne forstod sunnhet, og med dette også medisinerens rolle i byplanleggingsspørsmål om sunnhet.

I 1893 ble det opprettet et eget hygienisk institutt ved universitetet i Kristiania, med Axel Holst som bestyrer.²³³ Holst overtok for professor Lochmann som professor i hygiene, og i sin tiltredelsesforelesning kan en tydelig se at han tilhørte samme «skole» som sin forgjenger. Også Holst betydte at hygienevitenskapen måtte trekke veksler på andre fag. Når man ville bygge sunnere boliger, bedre ventilasjonssystemer, eller bygge vannledninger, så måtte medisinerne «gaa i lære hos ingeniøren». Videre presiserte Holst at hygiene måtte sees som et praktisk fag. Visst var teori viktig, men det var hvordan man arbeidet med hygiene «ude i felten» – hva som gjorde en bygning sunn eller ikke, hvordan et skolelokale burde innredes, hvordan sunnhetslovgivningen kunne benyttes for å motarbeide smittsomme sykdommer – som for alvor ga innsikt i hygienefaget.²³⁴

Lochmann og Holst var to åpenbare foregangsfigurer som så hygienen som et felt som ikke alene tilhørte medisinerne, men som måtte hente kunnskap fra en rekke andre fagretninger. I tillegg var ikke hygiene et vitenskapelig studium adskilt fra den virkelige verden, men hadde snarere et sterkt praktisk element. Hygienefaget var med dette knyttet til samfunnet rundt, og hadde også en vesentlig plass i byplanleggingen. Opprettelsen av et eget hygienisk institutt, og ansettelsen av Axel Holst som bestyrer av dette, kan sees som et gjennombrudd for denne måten å forstå hygiene på. Lochmann måtte som professor dele sin tid mellom hygienene og farmakologi. Opprettelsen av et eget institutt vitner om at hygienevitenskapen vant innflytelsen, men heller ikke Holst kunne vie all sin tid til hygienevitenskapen.²³⁵ Aina

²³³ Holst, «Fra bestyreren af universitetets hygieniske institut», s.429.

²³⁴ Holst, «Om hygienen som studium og undervisningsfag», s.89-101.

²³⁵ Schiøtz, *Det offentlige helsevesen i Norge*, s.80-81.

Schiøtz peker på at det var først i mellomkrigstiden arbeidet med den «offentlige helsen» for alvor skjøt fart.²³⁶

Som vist i kapittel to var Axel Holst den eneste som på vegne av Legeforeningen forsøkte å påvirke utformingen av bygningsloven av 1896. Holst og medisinaldirektøren fikk et visst gjennomslag for sine forslag, og dette taler videre for at Holsts helhetlige forståelse av hygiene, der hygienen var et sentralt aspekt ved byplanlegging, til en viss grad vant fram også utenfor medisinerstanden.

Forståelsen av hygiene som «tverrfaglig», der man også måtte lære av både ingeniørene og arkitektene, later til å ha gitt grobunn for kamp om jurisdiksjon – som tilfellet var med bygningsloven av 1896 -, men også samarbeid. Dette kommer til uttrykk gjennom et referat fra et møte i det Medicinske Selskab i 1885. Selskapet hadde mottatt et skriv fra Polyteknisk Forening som ønsket å etablere en «Forening for Sundhedspleie», og inviterte medisinerne til å slutte seg til. Selv om doktor Vedeler uttalte at det på Polyteknisk Forenings møte skulle ha «faldt nedsættende Ytringer» om det medicinske Selskab, viser referatet at de fleste som tok ordet var svært positive til en slik forening. Professor Lochmann trodde en slik forening kunne være til hjelp for at «hygienens Fordringer» – som alt for lenge var blitt neglisjert – kunne komme til sin rett. Ifølge Lochmann var legenes rett til å delta i «Ordringen av samfunnet» enda ikke anerkjent, og viste til at det var blitt nedsatt kommisjoner for å utarbeide lover om både skolehygiene og forholdet mellom naboeiendommer, uten at noen leger var blitt invitert. I tillegg pekte han på de «ulykkelige Bygningsforhold» i Kristiania, der hygienens krav alltid var blitt oversett. En slik forening kunne være til hjelp for at legene skulle få mer innflytelse, og det var svært gledelig at det var fra arkitektene og ingeniørene denne oppfordringen kom.²³⁷

Til tross for betenknninger fra enkelte medlemmer om hvorvidt denne foreningen ville komme i konflikt med sunnhetskommisjonenes arbeidsområder, ble det enstemmig vedtatt å slutte seg til opprettelsen av foreningen.²³⁸ Til tross for en viss skepsis angående dette, samt de angivelige nedsettende bemerkningene, vitner dette om at også samarbeid mellom medisinerne, ingeniørene og arkitektene fant sted på hygienefeltet.

²³⁶ Schiøtz, *Det offentlige helsevesen i Norge*, s.236-237.

²³⁷ NMFL, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Aaret 1885», s.7-10.

²³⁸ NMFL, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Aaret 1885», s.10.

3.4.4 Jurisdiksjon av kulturvern

Gjennom Teknisk Ugeblad kan en tydelig se at arkitektene mot slutten av århundret fattet stor interesse for vern og restaurering av eldre bygninger. Restaureringsarbeidet av Nidarosdomen og Håkonshallen ble fulgt svært tett, med en rekke artikler. Eksempelvis finner man i 1884 hele tolv artikler som diskuterer hvordan Håkonshallen burde restaureres.²³⁹ Også artikler om restaureringen av Nidarosdomen ble hyppig trykt fra 1883 til 1910, og spesielt mot slutten av perioden ble diskusjonen mer omfattende, eksempelvis med elleve artikler i 1907²⁴⁰ og så mange som 21 i 1909.²⁴¹

Foruten konkrete restaureringsprosjekt kan en også se arkitektenes interesse for eldre arkitektur gjennom mer teoretisk rettede artikler. Eksempelvis ble artikkelen «gamle renæssancebygninger i Kristiania»²⁴² trykt i 1885 og «Stavkirkenes anvendbarhed» i 1894.²⁴³ I 1896 tok arkitekt Sinding-Larsen til orde for at «studiet af og kjendskabet til vor gamle kunst [er] en æressag af første rang for arkitekterne».²⁴⁴

På dette feltet overlappet arkitektenes interesse med Foreningen til Norske Fortidsmindemerkens Bevarings interesser. FNFBs formann, Nicolay Nicolaysen, debatterte i 1897 arkitekt Sinding-Larsen angående middelalderkirker i TU,²⁴⁵ og kom også til orde med en artikkel om materialbruk i eldre bygninger.²⁴⁶ Fortidsminneforeningen som sådan synes også å ha vært av interesse for arkitektene. I 1893 finner man i TU et sammendrag fra foreningens generalforsamling der det oppfordres til å støtte foreningens arbeid for bevarelse av bygninger av «kulturhistorisk og kunstnerisk interesse.»²⁴⁷

I 1896 kan det sågar se ut til at de to foreningen kom i konflikt med hverandre over jurisdiksjon av vernefeltet. FNFBs formann var ikke fornøyd med at foreningens virksomhet var blitt diskutert av arkitektavdelingen i NIAF, heller enn å ha blitt tatt opp på foreningens møte. NIAFs generalforsamling mente på sin side at selv om en annen forening beskjeftiget seg med samme tematikk, kunne det ikke være noe i veien for at også NIAF skulle bidra til en

²³⁹ TU, Register 1884.

²⁴⁰ TU, Register 1907.

²⁴¹ TU, Register 1909.

²⁴² TU, Register 1885.

²⁴³ TU, Register 1894.

²⁴⁴ Sinding-Larsen ««Norsk Stil»», s.397.

²⁴⁵ Nicolaysen, «Vore middelalderlige mindesmerker».

²⁴⁶ Nicolaysen, «Af et utrykt skrift», s.313-315.

²⁴⁷ TU, «Foreningen til norske fortidsminnemerkeres bevaring», s.9.

slik sak. Bevarelsen av fortidsminnesmerker var nemlig av «stor betydning for almenheden og spesielt for arkitektene».²⁴⁸ Dette kan peke i retning av at arkitektene og de vernearbeidende hadde både like interesser og mål, enkelte uenigheter til tross. Samtidig vitner dette også om uklarhet rundt hvem det var som hadde jurisdiksjon over vernearbeidet, og dette førte til profesjonskamp innad i FNFB mellom arkitektene og «museumsmennene».

3.4.4.1 Arkitektenes «palassrevolusjon»

Nicolay Nicolaysen satt som FNFBs formann i 48 år, fra 1851 til 1899. I 1899 mener Dag Myklebust en må snakke om en «palassrevolusjon», og beskriver en hard kamp mellom den eldre garde av arkeologer og historikere, og de yngre arkitektene.²⁴⁹ Mens direksjonen i 1898 bestod av én arkitekt, én kunsthistoriker, samt tre historikere og arkeologer, hadde den nye direksjonen som ble valgt i 1899 en helt annen sammensetning. Foruten arkitekt Schirmer som ny formann, bestod den nye direksjonen av én kunsthistoriker og tre arkitekter. I tillegg var den nye gjennomsnittsalderen blitt 20 år lavere.²⁵⁰

Spliden mellom arkitektene og «museumsmennene» kom også tydelig til uttrykk da FNFB i 1912 gjorde et nytt forøk på å etablere et riksantikvarembete. I diskusjonen om opprettelsen av embetet bemerket direksjonen at det «fra et vist hold» var blitt argumentert med at riksantikvaren måtte være arkitekt. «Et vist hold» referer sannsynligvis til at Kristiania arkitektforening skal ha sendt en bemerkning om saken til Kirke- og Undervisningsdepartementet. Formannen i FNFBs Trondheimsavdeling bemerket likeledes at ansettelsen av en riksantikvar fra «enkelte hold» var blitt forstått som «en strid mellom arkitekter og «museumsmænd»», og at det var foregått «en utskiftning mellem disse klassers omraader, hvorefter fortidsmindeforeningen skulde tilhøre arkitektene». Dette mente han ikke stemte, foreningen behøvde både arkitekter og «museumsmenn», og det var beklagelig at man forsøkte å gjøre en sak som handlet om personlige kvalifikasjoner til en «klassestrid». Også direksjonen tok til orde for at embetet måtte besettes av den best skikkete søkeren, være seg arkeolog eller arkitekt.²⁵¹

²⁴⁸ TU, «Vore fortidsmindesmerkens bevaring», s.13.

²⁴⁹ *Store norske leksikon*, s.v. «Harry Fett» av Dag Myklebust. 03.05.2021. https://nbl.snl.no/Harry_Fett

²⁵⁰ Myklebust, «Historien 1844-1994», s.116.

²⁵¹ FNFB Aarsberetning 1912, «Foreningen», s.183-191.

Foreningens direksjon sentralt, samt Bergensavdelingen anbefalte Harry Fett – amanuensis ved Norsk Folkemuseum – som landets første til å gestalte riksantikvarembetet. Likevel falt departementets valg på arkitekt Herman Schirmer.²⁵²

Nøyaktig hva konflikten om riksantikvarembetet, samt formannsstriden i 1899 dreide seg om er ikke tydelig, og det er ikke åpenbart hvorvidt dette må sees som et uttrykk for profesjonskamp mellom arkitektene og «museumsmennene». At foreningen anbefalte Fett heller en Schirmer til embetet kan synes å dels være uttrykk for en mer personlig konflikt. Noen år tidligere hadde Schirmer som foreningens formann kontaktet departementet og dels motarbeidet opprettelsen av riksantikvarposten, uten direksjonens viten og vilje. Trondheimsavdelingens formann bemerket også at «mænd, som ellers godt har kunnet samarbeide med andre, ikke har kunnet det med ham.»²⁵³

Myklebust peker på penger, posisjoner og prestisje som viktige faktorer, samtidig som spenningene må ha stukket dypere enn som så. Også et strategisk spørsmål kan ha vært en del av konflikten. Nicolaysen hadde en sterk liberalistisk overbevisning, som stod i kontrast til at staten skulle gripe inn i den private eiendomsrett. Med dette ble sterkt vern av nyere bygninger sannsynligvis utenkelig for ham, og vern måtte gjøres ved at foreningen kjøpte og eventuelt flyttet bygninger.²⁵⁴ Hans-Emil Lidén går lengre i å antyde at profesjonskamp var sakens kjerne. Mens Nicolaysen så på forskningsarbeid, og da spesielt innen arkeologi, som foreningens viktigste oppgave, mente Schirmer og arkitektene forskning på, og vern av, den nasjonale bygningskulturen burde være viktigst.²⁵⁵

Dette var også et skifte en kan se i årbøkene, der langt flere artikler om bygningsstil og bygningskunst ble trykt etter århundreskiftet. I tillegg peker Lidén på at med «Lov om fredning av fortidslevninger» fra 1905 og opprettelsen av riksantikvarembetet i 1912, ble norsk vernearbeid delt i to. Muséene ble forvaltere av den arkeologiske sektoren, mens Riksantikvaren ble ansvarlig for bygningsvernet.²⁵⁶ Selv om konfliktene later til å ha vært mangefasettert, er det rimelig å forstå konfliktene i foreningen som i stor grad et resultat av profesjonskamp mellom arkitektene på den ene siden, og arkeologene og museumsmenn på den andre.

²⁵² FNFB Aarsberetning 1912, «Foreningen», s.189-193.

²⁵³ FNFB Aarsberetning 1912, «Foreningen», s.191.

²⁵⁴ Myklebust, «Historien 1844-1994», s.118-120.

²⁵⁵ Lidén, *Fra antikviteten til kulturminne*, s.56-61.

²⁵⁶ Lidén, *Fra antikviteten til kulturminne*, s.62.

Selv om arkitektene vant betydelig makt i foreningen, var ikke seieren total. Til tross for at departementet ikke lyttet til foreningens anbefalinger i 1912, ble Harry Fett utpekt som ny riksantikvar i 1913, etter at Schirmer døde etter kun fem måneder i embetet.²⁵⁷ Ingen av de to gruppene later til å ha oppnådd noe hegemoni. I så måte kan FNFB nødig betegnes som en profesjonsforening. Medlemmene hadde ingen felles utdanning og var fra 1899 splittet. Samtidig bidro opprettelsene av riksantikvarembete, og embetets sterke tilknytning til foreningen, til at foreningen vant jurisdiksjon over fortidsvernet. Som vist i foregående delkapittel benyttet de denne jurisdiksjonen til å mobilisere i reguleringsaker fra 1914.

På 1920-tallet later det til at verneinteressene og riksantikvar Harry Fett fikk betydelig innflytelse. Fett var sterkt delaktig i at «Lov om bygningsfredning» ble vedtatt i 1920. I 1922 ble deler av trehusmiljøet på Røros vernet, til tross for at dette stred med kommunens planer om regulering og modernisering.²⁵⁸ I 1937 ble Bryggen i Bergen fredet med argumentasjon om å forene fortidsvern med den moderne tids krav.²⁵⁹

3.5 Sammenfatning

Denne analysen av de aktuelle profesjonenes foreninger og tidsskrift har vist at det er lite som tyder på at noen av profesjonene var opptatt av byplanlegging fram til 1870-tallet.

Medisinerne anså sunnhet som et personlig anliggende tidlig i perioden, mens det i de tekniske tidsskriftene allerede fra 1850-tallet kan spores en forståelse av at sunnhetstilstanden kunne bedres med offentlige arbeider rettet mot luft, lys og drikkevann. Ingeniørene og arkitektene diskuterte i tillegg også tema som rør, kloakk, ventilasjon, brannhensyn, oppvarming av bygninger, samt estetikk. Dette ble kun behandlet som enkelttema, og ble ikke koblet sammen med hverandre for å utgjøre en samlet byplanlegging. Dette er tilfellet for både medisinerne, samt ingeniørene og arkitektene fram til 1876.

I 1876 ser man første tegn på en slik helhetstenkning med professor Lochmanns artikkel om offentlig hygiene og sanitære forhold. Som vist, mente Lochmann hygiene var som et «tverrfaglig» felt å regne. Hygiene var såpass kompleks at man måtte dra veksler på andre fagretninger for å oppnå praktiske resultat. Lochmanns tanker later til å ha fått større innflytelse på 1890-tallet, først og fremst gjennom hans arvtager Axel Holst. En forståelse av

²⁵⁷ FNFB Aarsberetning 1913, «Foreningen», s.230.

²⁵⁸ Aavitsland, *Harry Fett*, s.304-306.

²⁵⁹ Aavitsland, *Harry Fett*, s.453-457.

byplanlegging som et helhetlig fenomen, som måtte ta en rekke ulike hensyn og dra lærdom av en rekke ulike fagfelt, var i ferd med å vokse fram.

Som vist i forrige kapittel kom det i utformingen av bygningsloven i 1896 til konflikt om jurisdiksjon over den offentlige hygiene, mens dette kapitlet har vist at også samarbeid mellom profesjonene fant sted. Lochmann var tydelig på at medisinene hadde en sentral plass i «ordningen av samfunnet», og med det også byplanleggingen. Samtidig tilhørte ikke hygienefeltet medisinene alene, og spesielt var også ingeniørene sentrale aktører. Ingeniørene hadde fra 1850-tallet beskjeftiget seg med «teknisk hygiene». Samarbeid om hygienefeltet kom tydelig til uttrykk da Polyteknisk Forening og det Medicinske Selskab i 1885 gikk sammen for å danne en forening for sunnhetspleie.

Mens medisinene var først ute med en helhetlig forståelse av byplanlegging, kan man noe senere se et tilsvarende vendepunkt i Norges Ingeniør- og Arkitektforening. Mens bygningsloven av 1896 ble diskutert uten at man tok til orde for større endringer, så man i forbindelse med debatten om Kristianias reguleringsvesen nye tanker. Debatten strakte seg fra 1899 og flere år inn i det nye århundret. Spesielt regulerings sjef Bjerknes' angrep på rutenettssystemet i 1905 og -06 må sees som et uttrykk for at nye tanker vant frem. Bjerknes betydret at det ved regulering var mange hensyn å ta, og at det «idéfattige system» rutenettetsregulering utgjorde, ikke var egnet for «moderne regulering». Det oppfylte ikke lenger «tidens krav», og i 1907 hevdet Bjerknes det var begynt en «vekkelse over landet». Dette må sees som tydelige uttrykk for et paradigmeskifte i måten ingeniørene og arkitektene tenkte om byplanlegging.

Denne dreiningen bort fra rutenettet hadde tydelige tegn på profesjonskamp knyttet til seg. Bjerknes pekte på at stadsingeniøren og stadskonduktøren hadde for lite innflytelse over reguleringsplanene, og gikk hardt ut mot reguleringskommisjonens «tilfeldige» - altså folkevalgte – medlemmer. Verken tiden eller kompetansen strakk til for å utarbeide gode reguleringsplaner. En behøvde bedre kår for ingeniørene, slik at de kunne bruke sin kompetanse til å utarbeide gode reguleringsplaner. Fra arkitektenes side ble det derimot fremmet krav om at flere arkitekter måtte inn i bygningsvesenet. Som vist tok NIAFs arkitektgruppe til orde for at det måtte sitte en praktiserende arkitekt i både bygnings- og reguleringskommisjonen. I tillegg måtte bygningssjefen være arkitekt. Dette er tydelige tegn på kamp om viktige posisjoner knyttet til byplanlegging, der både ingeniørene og arkitektene

så seg selv som den profesjonen som var best skikket til å forvalte det Bjerknes kalte «moderne regulering».

Verneinteressene later til å ha engasjert seg i byplanleggingen noe senere enn de andre profesjonene. Etter arkitektenes «palassrevolusjon» i Foreningen for Norske Fortidsminners Bevaring, dreides foreningens fokus mot byene. Det kom fra midten av 1910-tallet til konflikt over det motsetningsfylte forholdet mellom «moderne regulering», og kulturvern. I 1912 ble riksantikvarembetet formelt opprettet, og i 1920 ble bygningsfredningsloven vedtatt. Dette later til å ha gjort verneinteressene med riksantikvar Harry Fett i spissen til en maktfaktor innen byplanleggingen, med viktige verneseire som i tilfellet med Røros.

Profesjonene endret tydelig sine forståelser av byplanlegging og sin rolle i planleggingen i løpet av perioden. Dette, og profesjonskampen som oppstod, må sees i sammenheng med de bredere profesjonaliseringsprosessene kapittelets første del viste at fant sted. Mens medisinerne allerede ved periodens inngang var en samlet profesjon, utkrystalliserte ingeniørene og arkitektene seg som tydelige profesjoner rundt århundreskiftet.

Profesjonskampen knyttet til byplanleggingen, kan med dette forstås dels som en konsekvens av at distinkte profesjoner vokste fram, og var blitt i stand til å mobilisere for å vinne posisjoner og jurisdiksjon.

4 Byplanlegging i praksis: Forvaltningsnivået

4.1 Innledning

Det foregående kapitlet viste at profesjonenes forståelse av byplanlegging endret seg mot slutten av 1800-tallet. Kapittel to viste at en kunne se antydninger til profesjonskamp i forbindelse med utformingen av lovverket, spesielt knyttet til bygningsloven av 1896. En sentral del av kampen dreide seg om å sikre profesjonene representanter i bygnings- og reguleringskommisjonene. I dette kapitlet vil det, ved å sammenligne prosessen rundt seks reguleringsplaner, undersøkes hvorvidt en kan se den samme utviklingen manifestere seg også i praksis og i forvaltning av lovverket. Finner man den samme forståelsesendringen og tilsvarende profesjonskamp også i konkrete reguleringsaker?

4.1.1 Hvilke reguleringsplaner?

Det ble utarbeidet mange reguleringsplaner i løpet av perioden, og ikke alle kan undersøkes. En analyse av to reguleringsplaner i ulike byer, men til ulike tider ville ha hatt begrenset utsagnskraft. Eventuelle forskjeller og likheter ville kunne forklares både med endring over tid, men også lokale variasjoner. Ved å analysere to omfattende reguleringsplaner i både Bergen og Kristiania, men til ulike tider, vil både lokale variasjoner og endring over tid kunne undersøkes. Komparasjon bidrar dermed til både å synliggjøre og eliminere lokale forklaringsfaktorer. For best mulig å kunne undersøke dette vil to reguleringsplaner fra Kristiania i henholdsvis 1888 og 1912, samt to fra Bergen i 1888 og 1916, analyseres. I tillegg vil planene for gjenreisningen av Bergen sentrum etter bybranner i henholdsvis 1855 og 1916 undersøkes ved hjelp av forskningslitteraturen

Tre faktorer har vært avgjørende for valg av planer å analysere: Tid, geografi og type reguleringsplan. Hva tid angår er det for hver by valgt én reguleringsplan før og én etter endringene de to tidligere kapitlene har vist at fant sted omtrent rundt århundreskiftet. Det samme kriteriet er benyttet i valg av de to reguleringsplanene som ble til etter bybranner.

Foruten å være Norges to største byer, er Bergen og Kristiania også valgt med hensyn til tilgjengelig kildemateriale. Henrik von Achen har utarbeidet en utmerket veiledning for bruk

av arkivene etter bygningsvesenet i Bergen.²⁶⁰ Bergen Byarkiv har både kommuneforhandlinger for Bergen (BKF), samt kopier av Kristianias kommuneforhandlinger (KKF).²⁶¹

All den tid Kristiania, Trondheim og Bergen var underlagt egne lokale lover, vil det være en mulighet for at lokale variasjoner er så framtreddende at det vil svekke utsagnskraften til en slik analyse. Samtidig, som vist i kapittel to, sprang de lokale lovene ut av de samme generelle bygningslovene, og selv med lokale forskjeller må en slik analyse kunne sies å ha utsagnskraft om byplanleggingen i Norge som helhet.

To alternativ er mest nærliggende når det gjelder type reguleringsplaner: henholdsvis planer som ble til som et resultat av bybranner, eller planer som et resultat av byutvidelser. Reguleringsplaner utformet i etterkant av større branner har den analytiske fordel at de gjerne var omfattende, med store områder som skulle reguleres og med helt eller delvis «carte blanche» til å sette sine reguleringsidealer ut i livet. Samtidig kan en tenke seg at slike reguleringer bar preg av hastverk, og at behovet for å gjenreise det nedbrente området så raskt som mulig gjorde at andre hensyn ble nedprioritert. En kan videre tenke seg at dette kan ha påvirket hvilke profesjoner som fikk innflytelse. Hastverk ville ha vært de profesjonene som allerede innehadde posisjoner og innflytelse til gagn. Eksempelvis ble reguleringsplanen etter bybrannen i Bergen i januar 1916 vedtatt allerede i desember samme år.²⁶² Reguleringsplaner i forbindelse med byutvidelser kan derimot tenkes å være mer detaljerte, og resultat av lengre prosesser. Dette vil kunne ha den analytiske fordel at flere profesjoner kunne mobilisere og gi et bedre inntrykk av hvilke profesjoner som vant fram i «vanlige» reguleringssaker. Derfor vil analysens hovedvekt legges på reguleringene etter byutvidelser.

Bergen gjennomgikk to byutvidelser i oppgavens perioden. I 1877 ble Domkirken og Korskirken landsogn, bestående av Kalfaret, Nygård, Møhlenpris og Sandviken, innlemmet. I 1915 ble Årstad Herred innlemmet.²⁶³ Begge byutvidelsene førte med seg en rekke reguleringsplaner for de nye områdene. Arbeidet med å utarbeide en reguleringsplan for Sandviken begynte i 1883, og ble ferdigstilt først fem år senere. For Årstad ble en rekke planer utarbeidet, deriblant for «de østlige dele» som ble vedtatt i 1916/17.

²⁶⁰ Achen, *Bygningsvesenet i Bergen*.

²⁶¹ Formannskapsforhandlingene har ingen arkivreferanse, men inngår i Bergen Byarkivs boksamling.

²⁶² Nilsen, «Reguleringsplanen for brannstrøket 1916», *Bergen Byarkiv*.

<https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2016/01/12/reguleringsplanen-for-brannstroket-1916/>

²⁶³ *Store Norske Leksikon*, s.v. «Bergen – Historie» av Nina Thune. 16.02.2021, https://snl.no/Bergen_-_historie

I Kristianias tilfelle sammenfaller ikke byutvidelsene like godt med endringene de to foregående kapitlene viste. Deler av Aker og bymarken ble innlemmet i 1859 og 1878, mens neste utvidelse først kom i 1948 da resten av Aker ble innlemmet.²⁶⁴ Ti år etter byutvidelsen i 1878 ble reguleringsplanene for «de østre bydele» vedtatt. I 1912 ble det vedtatt en reguleringsplan for hele Kristiania. Dette var ikke en reguleringsplan som konsekvens av en byutvidelse, som tilfellet var med Årstad, men vil likevel kunne tjene til å undersøke hvordan man tenkte om byregulering og -planlegging, samt hvordan profesjonene søkte innflytelse over byplanleggingen i perioden.

4.1.2 Aktørene i byplanprosessen

Etter at formannskapsloven i 1837 etablerte kommunalt selvstyre, var tre politiske institusjoner vesentlige for administrasjon av byene: magistraten, formannskapet og representantskapet. Magistraten var statsmaktens representant i byene, og kongelig utnevnt. I Bergens tilfelle bestod magistraten fra 1828 av en borgermester og to rådmenn. Formannskapsloven av 1837 svekket magistratens makt betydelig. Ifølge Egil Ertesvaag ble Magistraten etter dette mer til et administrativt organ og en slags utredningsavdeling som innhentet opplysninger og lagde innstillinger som ble forelagt formannskapet.²⁶⁵ Både bygningsvesenet – bestående av regulerings- og bygningskommisjonen – samt stadsingeniøren og stadskonduktørens kontor, ble administrert av magistraten.²⁶⁶

Mens magistraten ble oppnevnt av kongen, var formannskapet og representantskapet folkevalgte organ. Sammen utgjorde de to forsamlingene bystyret, men det var lenge formannskapet som var den klart viktigste. Representantskapet bestod av tre ganger så mange representanter som formannskapet, men skulle kun bli forelagt de viktigste sakene. Fra slutten av 1840-tallet ble representantskapet langt mer delaktig og ble forelagt langt flere saker enn først tiltenkt. Tyngdepunktet flyttet seg, ifølge Ertesvaag, fra formannskapet til representantskapet.²⁶⁷ Jan Eivind Myhre peker på den samme endringen i Kristiania på 1840-tallet.²⁶⁸

²⁶⁴ Myhre, *Hovedstaden Christiania*, s.185-187.

²⁶⁵ Ertesvaag, *Et bysamfunn i utvikling*, s.184-190.

²⁶⁶ Achen, *Bygningsvesenet i Bergen*, s.103-108.

²⁶⁷ Ertesvaag, *Et bysamfunn i utvikling*, s.200.

²⁶⁸ Myhre, *Hovedstaden Christiania*, s.342-344.

Bergens bygningslov av 1848 slo fast at bygningsvesenet skulle bestå av bygningskommisjonen og reguleringskommisjonen. Bygningskommisjonen bestod av stadskonduktøren, politimesteren og branndirektøren. Reguleringskommisjonen bestod av bygningskommisjonens medlemmer, et medlem av magistraten som formann og i tillegg fire medlemmer av formannskapet. I 1857 ble stadsingeniørstillingen opprettet. Brannvesenet ble underlagt stadsingeniørens kontor, og stadsingeniøren tok branndirektørens plass i begge kommisjonene.²⁶⁹

Den nye bygningsloven av 1898 endret disse kommisjonenes sammensetning. Stadsfysikusen fikk plass i begge kommisjonene, og i reguleringskommisjonen skulle det sitte seks av kommunestyret valgte medlemmer, hvorav minst to fra formannskapet.²⁷⁰

For Kristianias vedkommende bestod reguleringskommisjonen av branndirektøren, politimesteren, stadskonduktøren, samt av magistraten og syv formannskapsmedlemmer i perioden 1842 til 1899.²⁷¹ Bygningsloven av 1899 slo fast at reguleringskommisjonen skulle bestå av et medlem av magistraten, reguleringssjefen, bygningssjefen, stadsingeniøren, stadsfysikusen, samt fem av kommunestyrets medlemmer.²⁷²

4.2 Reguleringsplaner før 1900

4.2.1 Bybrannen 1855

I Bergen brant området mellom Vågsallmenningen, Torgallmenningen og rådhuskvartalet ned i mai 1855. Hans-Jacob Roald peker på at arbeidet for å gjenreise området kun bestod av et plankart tegnet av stadskonduktør Jacob C. Jersin – utdannet arkitekt – og en innstilling av reguleringskommisjonen. Planen beskjeftiget seg ikke med spørsmål knyttet til arealbruk, stigningsforhold eller sunnhet, kun kvartalenes og gatenes størrelse og geometri. Resultatet ble en streng rutenettsplan. Denne planen ble dog satt under offentlig debatt ifølge Roald, i hvert fall i den forstand at arkitekt Stockfleth lanserte et alternativt reguleringsforslag. Stockfleths forslag, som verken ble vedtatt eller videre diskutert av kommunebestyrelsen, brøt med rutenettet, og ønsket å dra flere gater inn mot rådhuset for å gi det en mer monumental

²⁶⁹ Achen, *Bygningsvesenet i Bergen*, s.102-103.

²⁷⁰ Achen, *Bygningsvesenet i Bergen*, s. 106-108.

²⁷¹ St.forhandlinger 1842, nr.7, s.279-280.

²⁷² St.forhandlinger 1898/99, nr.8, «Love», s.79-80.

plassering.²⁷³ Med dette er det arkitektene som blir den drivende kraften i byreguleringen allerede på 1850-tallet i Roalds framstilling.

Kunsthistoriker Per Jonas Nordhagen mener derimot 1855 er året det han kaller moderne byplanlegging slår gjennom i Bergen. Både i form av reguleringen etter brannen, men like viktig var reguleringen av området Engen og opp mot Sydneshaugen. Begge planene baserte seg på rutenett med uniforme, rektangulære kvartaler. Dette kaller Nordhagen «industrialiseringens regulering».

Også historiker Geir Atle Ersland peker på reguleringsplanene i 1855 som et brudd med tidligere reguleringspraksis i Bergen. Bergens bygningslov av 1848 hadde gitt kommunen mer makt til å ekspropriere grunn og bryte med gamle eiendomsforhold. Med dette hadde man for første gang mulighet til å gjennomføre en rutenettsregulering, uten å ta det samme hensynet til eksisterende eiendomsgrenser.²⁷⁴ Også John Christopher Harris peker på bygningsloven som vesentlig for at byplanleggingen kunne foregå i kommunal regi, og at Bergen for første gang fikk en større rutenettsregulering.²⁷⁵

4.2.2 Reguleringen av Sandviken – 1883-1888.

Det første forslaget til regulering av Sandviken ble lagt fram for formannskapet i 1883. Dette forslaget innebefattet kun regulering av Ladegaardsmarken - delene av Sandviken nærmest byen. Forslaget ble ikke vedtatt, og formannskapet vedtok snarere å la utarbeide en større reguleringsplan for hele Sandviken. I 1885 ble en egen komité – den såkalte «Sandvigskomiteen» - nedsatt for å utarbeide en helhetlig reguleringsplan. Som komiteens medlemmer ble tre medlemmer av formannskapet valgt som skulle kunne «tilkalde den tekniske hjelp, den finder at tiltrænge.» Først i 1888 ble en plan for hele området vedtatt. Til tross for fem år med arbeid, vedtok formannskapet kun en «hovedplan», der detaljreguleringer kunne tilføyes ettersom byggeaktiviteten krevde det.²⁷⁶ Deler av denne planen ble realisert, men mye ble endret da Sandviken fikk en ny reguleringsplan i 1911.²⁷⁷

4.2.2.1 Den første reguleringsplanen - 1883.

²⁷³ Roald, *Byplanen*, s.49-50.

²⁷⁴ Ersland, *Byens konstruksjon*, s.36-37.

²⁷⁵ Harris, *Bergen i kart*, s.56-58.

²⁷⁶ BKF 1888, sak 36., s.144-148.

²⁷⁷ Roald, *Byplanen*, s.93-95.

Reguleringskommisjonen la i 1883 fram det første reguleringsforslaget for Ladegaardsmarken.²⁷⁸ Forslaget viser en relativt streng rutenettsplan som var utarbeidet «med det Maal for Øie saavidt muligt at spare kommunen for Udgifte til erhvervelse af Gadegrund». Planen var ført i kartet av stadsingeniør Daae. Terrenget bød på visse utfordringer, spesielt knyttet til gatenes stigning. Likevel bemerket formannskapet at terrenget tatt i betraktning, var neppe en heldigere regulering mulig. I tillegg lå det to reperbaner i området - parallelt med dagens Repslagergate - og eierne ville ikke avvikle virksomheten. Også disse bød på problemer, da det tilstøtende kvartalet ble for langt i forhold til resten av rutenettet. Både en tunnel under og et viadukt over banene ble foreslått, men forkastet.²⁷⁹

Representantskapet ønsket en helhetlig reguleringsplan for hele Sandviken, og ba formannskapet – etter forslag fra representant og lege Claus Hanssen – om å utlyse en reguleringskonkurranse.²⁸⁰ Noen reguleringskonkurranse ble ikke utlyst, og det skulle ta 27 år før landets første byplankonkurranse ble en realitet. Claus Hanssen og representantskapet fikk ingen utdypende forklaring på hvorfor. Tilsynelatende hadde ingeniør Bruun ment at man nok ikke ville få noe prisoverslag med en slik konkurranse, og forslaget var dermed blitt lagt bort.²⁸¹ Likevel viser dette at det fantes en viss politisk vilje for å utlyse konkurranser allerede på 1880-tallet.

4.2.2.2 Den andre reguleringsplanen - 1884.

Heller ikke representantskapets anmodning om å utarbeide en helhetlig plan ble tatt til følge. En ny innstilling for regulering av Ladegaardsmarken ble framsatt av magistraten i 1884, etter at reguleringskommisjonen igjen hadde utarbeidet et nytt forslag. Stadig var det gatenes stigning, samt reperbanene som ble viet mest oppmerksomhet. I tillegg var plasseringen av Sandviken kirke et problem. Foruten reguleringskommisjonens forslag hadde både stadsingeniøren og arkitekt Nordgren fremmet forslag om plassering av kirken, samt regulering av gatene rundt. Begge disse forslagene ville påføre kommunen betydelige utgifter, og magistraten mente dermed at problemet ikke var tilfredsstillende løst.²⁸²

²⁷⁸ Se vedlegg 1.

²⁷⁹ BKF 1883, sak 53, s.198-200.

²⁸⁰ Bergen Aftenblad, 28.juni 1884, s.2.

²⁸¹ Bergen Aftenblad, 28.juni 1884, s.2.

²⁸² BKF 1884, sak 32, s.173.

Magistraten bemerket i innstillingen at en reguleringsplan for Sandviken «med Lethed kan optrækkes paa Papiret, men den bliver, forsaavidt angaar den bebyggede Forstad, af liden eller ingen Betydning som uigjenneførlig, forinden Strøget maatte blive ødelagt ved en Ildebrand».²⁸³ Magistraten refererte sannsynligvis til bebyggelsen som allerede fantes i området, og som ville være svært dyr å ekspropriere. Med dette ser man en tydelig konflikt mellom «den ideelle regulering» og økonomiske hensyn.

Representantskapet var heller ikke fornøyd med det nye forslaget. Lege Claus Hanssen bemerket at det var mange tekniske hensyn å ta ved et slikt reguleringsarbeid. En slik teknisk kyndighet fantes det ikke mye av i kommunen, og i hvert fall ikke i reguleringskommisjonen. Hanssen mente verken han selv eller representantskapet hadde den nødvendige kyndigheten til å avgjøre om forslaget var godt, men hadde heller ikke tiltro til at reguleringskommisjonen besatt den kompetansen som behøvdes. Stadsingeniøren later likevel til å ha nyt en viss respekt. Stadsingeniør Daae hadde plass i kommisjonen, men det var ikke han som hadde utarbeidet planen. Daae hadde gått god for planen, men når det ikke var Daae som selv hadde utformet den var det ikke nok for Hanssen.²⁸⁴

4.2.2.3 Sandvikskomiteen og Kaptein Finne – 1885.

I 1885 ble en egen komité – «Sandvikskomiteen» - utnevnt for å få utarbeidet en større reguleringsplan for hele Sandviken. Komiteen bestod av tre av formannskapets medlemmer. Komiteen var av den oppfatning at den raskeste og billigste måten å få i stand en god reguleringsplan på, var å utlyse en reguleringskonkurrans. Reguleringskommisjonen erklærte seg enig i dette, men noen konkurranse ble heller ikke denne gangen vedtatt. Når så ikke ble tilfellet tok både magistraten og reguleringskommisjonen til orde for å gi Kaptein Finne i oppdrag å utarbeide planen. Finne kjente det krevende terrenget godt, og hadde «de fornødne tekniske Indsigter».²⁸⁵ Opplysninger om Kaptein Finnes utdanning har ikke vært mulig å finne, men tittelen kombinert med at han skal ha innehatt «tekniske indsigter» peker tydelig i retning av at Finne var militæringenjører.

Bestemmelser for hva Kaptein Finnes plan måtte inneholde ble fremmet av både magistraten og reguleringskommisjonen. Formannskapet gjorde enkelte endringer i disse, basert på hva de

²⁸³ BKF 1884, sak 32, s.173.

²⁸⁴ BA, 30.juni 1884, s.2-3.

²⁸⁵ BKF 1886, sak 55, s.302-303.

anså som en sannsynlig utvikling av bydelen i fremtiden. Fremtiden ville utvilsomt stille «meget større Krav til en tidsmessig Regulering og Bebyggelse». Ved å kombinere magistratens og reguleringskommisjonens forslag, mente man at hovedprinsippene for en god reguleringsplan var oppfylt, nemlig å sikre gode ferdselsveier, samt gunstig bebyggelse både hva angikk brannsikkerhet og sanitære forhold.²⁸⁶

Sammenligner man formannskapetets forslag og magistratens forslag ser man at disse var relativt like. Begge var enig om at det av økonomiske hensyn var vesentlig at reguleringsplanen skulle tilpasses de bestående forhold så mye som mulig. Dette angikk både den allerede bebygde Småmøllen, samt postveien til Eidsvåg. I tillegg beholdt man hovedveien gjennom Sandviken – den dag i dag Sjøgaten – men denne måtte utvides der det var mulig. I tillegg måtte planen inneholde et torg. Magistraten presiserte ikke noen størrelse, mens formannskapet mente 2000 kvadratmeter måtte være et minimum. Det ble også slått fast at det måtte anlegges minst to allmenninger fra fjorden og til området østlige grense. Mens magistraten tok til orde for to allmenninger av 25-30 meters bredde, mente formannskapet at to allmenninger var et minimum, og at disse av sanitære- og brannsikkerhetshensyn burde være minst 40 meter brede.²⁸⁷ Også formannskapet og magistraten hadde med dette relativt konkrete formeninger om hva som utgjorde en vellykket regulering.

4.2.2.4 Kaptein Finnes plan vedtas – 1888.

Formannskapetets bestemmelser ble av representantskapet vedtatt, og kaptein Finne fikk oppdraget å utarbeide en samlet reguleringsplan for Sandviken. Da hans plan ble ferdigstilt i 1887, ble den oversendt både Sandvikskommisjonen og reguleringskommisjonen for erklæringer, før den i 1888 ble forelagt representantskapet.²⁸⁸ Sandvikskommisjonen uttalte at Finnes forslag tilfredstilte de vedtatte bestemmelsene. Noen detaljregulering mente den dog ikke var nødvendig enda. Kun allmenningene, «lengdegatene» og torget, samt detaljreguleringen fra Ladegaardsmarken og så langt nord som den kommende torgallmenningen burde vedtas på dette tidspunktet.²⁸⁹

En majoritet av reguleringskommisjonen, bestående av de fire formennene, sluttet seg til Sandvikskommisjonens uttalelser. Majoriteten ville, likt som sandvikskommisjonen, ikke

²⁸⁶ BKF 1886, sak 55, s.305.

²⁸⁷ BKF 1886, sak 55, s.305-307.

²⁸⁸ Se vedlegg 2.

²⁸⁹ BKF 1888, sak 55, s.142-143.

vedta all detaljreguleringen. Områdene nærmest byen kunne vedtas, og spesielt den nye torgallmenningen var vesentlig da den utgjorde «et hovedmoment i den hele Plan baade i teknisk og hygienisk henseende». Minoriteten, bestående av magistraten, stadsingeniøren og stadskonduktøren bifalte derimot ikke. De så det som upraktisk å fastslå en så omfattende regulering for hele Sandviken som absolutt og endelig.²⁹⁰ Minoriteten bestod av to sakkyndige og magistraten, mens majoriteten var folkevalgte.

Reguleringskommisjonens minoritet fikk støtte i erklæringen fra magistraten. Kaptein Finnes overordnede plan kunne være til nytte hvis, eller når, det ble aktuelt å bygge lengre unna byen. På nåværende tidspunkt mente magistraten det var tilstrekkelig å vedta en gjennomførbar plan for de strøk der det var blitt søkt om byggetomter. Heller ikke når det gjaldt disse områdene mente magistraten kaptein Finnes reguleringsforslag var hensiktsmessig.²⁹¹

Magistraten og teknikerne i reguleringskommisjonen vant dog ikke fram. Formannskapet støttet Sandvikskomiteen og reguleringskommisjonens majoritet. Dermed ble Kaptein Finnes plan innstilt som «hovedplan», med de tre lengdegatene, med tre forbindelsesgater mellom disse, samt torget og de to allmenningene. Ladegaardsmarken, strøket mellom torget og Garmannsgaten, samt strøket fra Torgallmenningen mellom den midtre og den gamle Sandviksvei til Sandviken kirke, ble vedtatt detaljregulert.²⁹² I representantskapet ble innstillingen enstemmig vedtatt uten debatt.²⁹³

Sanitære hensyn ble fremhevet som en prioritet og benyttet som argument for brede allmenninger. Samtidig er det verdt å merke at sunnhetskommisjonen glimret med sitt fravær i de erklæringene som ble innhentet. Det eneste unntaket er et kort forslag om å holde av en tomt for eventuelt å bygge et isolasjonslasarett.²⁹⁴

4.2.3 Regulering av Kristianias østre Bydele – 1888.

Etter at deler av Aker i 1877 ble innlemmet i Kristiania, måtte kommunen underlegge de nye «østre Bydele» en reguleringsplan. Saken ble første gang innstilt for formannskapet i 1881.

²⁹⁰ BKF 1888, sak 36, s.143.

²⁹¹ BKF 1888, sak 36, s.142- 143.

²⁹² BKF 1888, sak 36, s.147-148.

²⁹³ BA, 14.november 1888, s.1.

²⁹⁴ BKF 1888, sak 36, s.143.

Reguleringskommisjonen stod for innstillingen som ikke egentlig var en reguleringsplan, men bestod av en rekke rettlinjede gater som allerede var blitt regulert stykkevis og delt i perioden 1877 til 1881, uten noen klar sammenheng.²⁹⁵ Denne innstillingen ble av representantskapet sendt tilbake for å på ny bli underlagt reguleringskommisjonens vurdering. Saken ble behandlet på nytt, men uten noen fullstendig revisjon. Etter at kontorsjef Albert Fenger-Krog, utdannet sivilingeniør,²⁹⁶ i 1884 inntrådte som medlem av reguleringskommisjonene ble planen underlagt en helhetlig revurdering.²⁹⁷

Fenger-Krog mente spesielt to hensyn måtte tas når reguleringsplanen skulle revideres. For det første måtte det legges til rette for ferdselen mellom de ulike bydelene og byens «trafikkcentrer». Ferdselsveiene burde ideelt sett gå radielt ut fra disse sentrene. For det andre måtte reguleringen «anerkjende Fordelen ved retliniet Regulering», og ikke la enhver utgift hindre rette linjer. De rette linjene var svært fordelaktig for å sikre effektive ferdselsveier, samt for bebyggelsen og anlegg av vannavløp. De rette linjene var i tillegg estetiske i motsetning til de varierende vinklene på gatene som «nu vansirer de fleste af vore Gader». Slike endringer lot seg vanskeligere gjennomføre i de eldre bydelene, men for «de ytre Bydele» der det enda ikke var anlagt mange gater, var det meget mulig å få gjennomført en god regulering.²⁹⁸

Fenger-Krog utarbeidet også et kart med sine forslag til regulering som ble behandlet i reguleringskommisjonen. Hans forslag ble i «væsentlige Punkter taget til følge». Samtidig kommer det fram av reguleringskommisjonens bemerkninger at Fenger-Krog ville gå lenger i å regulere også områder som ikke før om lenge ville bli bebygde. Reguleringskommisjonen derimot ønsket kun å regulere de områder som i «overskuelig Fremtid kan skjønnes fornøden». Ofte måtte reguleringsplaner endres senere, gjerne på grunn av økonomiske vilkår, og å vedta en for omfattende plan ville ikke være gunstig. Fenger-Krog ville i det minste regulere hovedgatene i byens ytre deler. En måtte tenke lengre fram mente han, og med «Fortiden for Øie – at se ind i Fremtiden [...]» slik at man ikke ble bebreidet av sine

²⁹⁵ KKF 1881, sak 33.

²⁹⁶ SNL, s.v. «Albert Fenger-Krog,» av Magne Rabben, 14.03.2021. https://snl.no/Albert_Fenger-Krog

²⁹⁷ KKF 1888, sak 12, s.1.

²⁹⁸ KKF 1888, sak 12, s. 7-8.

etterkommere for mangel på fremsyn.²⁹⁹ I behandlingen av innstillingen mente dog borgemesteren at man av økonomiske hensyn var nødt til å «oppgive de ideelle Hensyn».³⁰⁰

4.2.4 Regulering av «de ydre Bydele» - 1889.

Året etter ble en ny og dels overlappende regulerings sak innstilt for «de ydre Bydele». Igjen var Fenger-Krog involvert, til tross for at han ikke lenger var en del av reguleringskommisjonen. Denne gangen tok han til orde for å anlegge en ringvei gjennom byen – den dag i dag Ring 2³⁰¹ - for å sikre effektiv ferdsel i fremtiden. Igjen var det ikke bare de umiddelbare behov som var vesentlige for Fenger-Krog, men snarere å regulere også for fremtiden. Forslaget later til å ha vunnet både reguleringskommisjonens, samt formanns- og representantskapets aksept. Likevel ble ikke ringveien fullført før i 1947.³⁰²

Foruten diskusjon om fremkommelighet og ferdsel er det først og fremst økonomiske hensyn som kommer til uttrykk gjennom saksvedleggene. En rekke tomter måtte eksproprieres for å anlegge de planlagte gatene, og dette kostet. Vedlagt finner man også en rekke innsendte erklæringer fra grunneiere som ble berørt av reguleringene. Medisinere og argumentasjon knyttet til sunnhet og hygiene var fraværende også her. Vern av tidligere bebyggelse var heller ikke på agendaen.

En kan se en rekke likheter mellom disse to regulerings sakene og reguleringen av Sandviken. Konflikten mellom det man anså som ideell regulering og økonomiske hensyn var tydelig i samtlige saker, og begge planene baserte seg på rette gater og rutenett så langt det lot seg gjøre. I tillegg er det påfallende at det i begge tilfeller ble hentet inn ingeniører – en militær og en sivil – snarere enn kommunens egne ansatte.

4.3 Reguleringsplaner etter 1900.

4.3.1 Kristianias reguleringsplan – 1912

Kristianias nye bygningslov av 1899 slo fast at kommunens regulerings sjef, sammen med Akers regulerings sjef, skulle utarbeide en samlet regulerings plan for byen og det såkalte

²⁹⁹ KKF 1888, sak 12, s. 9-13.

³⁰⁰ Morgenbladet, 26.april 1888, s.2.

³⁰¹ Oslo Byleksikon, s.v. «Ring 2» 04.05.2021. https://www.oslobyleksikon.no/side/Ring_2

³⁰² Myhre, *Hovedstaden Christiania*, 366.

byggebeltet i Aker. Reguleringsplanen skulle behandles av reguleringskommisjonen før den ble innstilt for kommunestyret.³⁰³ I 1912 ble en slik samlet reguleringsplan for hele Kristiania utarbeidet av reguleringssjef Hjalmar Torp og innstilt for formannskapet. Planen for byggebeltet måtte vente til det var avgjort hvor jernbanen skulle anlegges.³⁰⁴

Reguleringssjef Torps forslag ble i 1911 forelagt reguleringskommisjonen for behandling.³⁰⁵ Ifølge reguleringskommisjonens forhandlingsprotokoll ble reguleringssjefens forslag vedtatt med kun «mindre forandringer», først og fremst for å etterkomme grunneieres klager så langt det lot seg gjøre. Forhandlingsprotokollen viser ingen tegn til noen kamp mellom kommisjonens medlemmer om å få sine prioriteter gjennom.³⁰⁶ I Aftenposten tre år senere er planen omtalt som «hans[Torps] reguleringsplan».³⁰⁷ Det synes med dette rimelig å regne reguleringsplanen som i all hovedsak sivilingeniør Torps verk.

Disse «mindre forandringene» later ikke til å ha kommet fra medlemmer i reguleringskommisjonen, men snarere fra berørte grunneiere. Av den vedlagte forhandlingsprotokollen for reguleringskommisjonen kan man lese at reguleringsplanen, som bestemt at Kristianas bygningslov, hadde blitt sendt til de berørte grunneierne. Hele 90 protester hadde kommet inn, blitt behandlet av reguleringskommisjonen og «for en overveiende del imøtekommet».³⁰⁸

Foruten reguleringssjefen, bygningssjefen, stadsingeniøren, stadsfysikusen og borgemester Arctander, bestod reguleringskommisjonens valgte medlemmer av arkitekt Aars, ingeniør Frimann Dahl, gullsmed Frisch og advokat Heiberg. Arkitekt Hans Jacob Sparre var bygningssjef.³⁰⁹ Med dette bestod kommisjonen av to arkitekter, tre ingeniører, én medisinert og tre politisk valgte «lekmenn».

I sin redegjørelse for planen skrev Torp at i planens utarbeidelse var hovedvekten lagt på reguleringsplanens praktiske og tekniske side, og med særlig hensyn til omkostningene. Dette var oppnådd ved å i større grad enn i tidligere planer benytte buede linjer, som kunne tilpasses terreng og eiendomsforhold, samtidig som ferdsel ble ivaretatt. I tillegg var det av både

³⁰³ St.forhandlinger 1898/99, nr.8, «Love», s.81.

³⁰⁴ KKF 1912, sak 74, s.4.

³⁰⁵ Kart over reguleringsplanen har ikke vært mulig å finne. For kart over Kristiania i 1911, se vedlegg 3.

³⁰⁶ KKF 1912, sak 74, s.29.

³⁰⁷ Aftenposten, 1.august 1912, s.1.

³⁰⁸ KKF 1912, sak 74, s.21-29.

³⁰⁹ KKF 1912, sak 74, s.32.

sanitære og estetiske hensyn regulert en rekke småplasser mellom bebyggelsen. En skulle gjerne ha kunnet forby industrielle anlegg i boligstrøk, men dette ga ikke bygningsloven rom for, så sant de ikke var ildfarlige eller sunnhetsskadelige. Dette ble det forhåpentligvis mulig å rette ved lovens kommende revisjon. I utarbeidelse av detaljene ved planen kan man lese at «arkitektassistanse» var blitt benyttet, og de estetiske hensyn gitt en framtrødende plass.³¹⁰ Torps plan tok med dette hensyn både til trafikk, estetikk og sunnhet, samt den økonomiske gjennomføringen av planen.

4.3.1.1 Reguleringsplanen innstilles

Planen ble i 1912 innstilt for formannskapet, og i kommuneforhandlingene er diskusjonen rundt innstillingen trykt. I diskusjonen om det fremlagte forslaget var tidligere reguleringsjef Ernst Bjerknes den mest framtrødende. Bjerknes var på dette tidspunktet medlem av finanskomiteen som hadde godkjent reguleringsplanen før den ble innstilt for formannskapet. Han noterte med glede at planene var utarbeidet med det syn på saken han noen år tidligere hadde forfektet, men den gang mottok kritikk for. Rutenettet var nå blitt forkastet og med det hadde hans syn «slaaet fuldstændig igjennem». Forslaget var godt, men hadde ifølge Bjerknes også sine mangler. Forbindelseslinjene i Kristiania var svært dårlige, og planen manglet både gode nok radiale og diagonale forbindelser mellom bydelene. Dette var vanskelig, både med tanke på eksisterende bebyggelse og terrenget, men at det ikke kunne gjøres bedre enn på reguleringskommisjonens forslag betvilte han.³¹¹

Arkitekt Aars sa seg enig i at den gamle reguleringsplanen med sin rutenettsregulering hadde store problemer hva framkommelighet angikk. I tillegg var også «skjønhets krav» tidligere blitt tilsidesatt. Med den nye planen derimot, hadde reguleringsvesenet gjort en god jobb med å utbedre estetikken. Gatene krummet seg vakkert etter byenes «kuperte og vakre terræng».³¹²

Foruten de to fagmennene er det kun folkevalgte som er referert i diskusjonen. Disse hadde kun mindre bemerkninger knyttet til prisen for reguleringen, samt hvor bindene reguleringsplanen ville være. Bjerknes advarte mot å knytte seg til planforslaget som han mente kunne bli bedre, og i tillegg også kunne vise seg å bli dyrere enn beregningene. I tilfellet med reguleringsplanen fra 1889-1890 hadde det vært vanskelig å gjøre endringer, da

³¹⁰ KKF 1912, sak 74, s.1-10.

³¹¹ KKF 1912, sak 74, s.389-391.

³¹² KKF 1912, sak 74, s.391-392.

planene var godkjent av departementet som ikke ville oppheve reguleringen kommunene hadde foretatt. Man var dermed blitt tvunget til å ekspropriere grunn der kommunestyret hadde opphevet den tidligere vedtatte reguleringen. Etter at førsteborgermester Arctander betrygget formannskapet om at dette ikke kom til å skje igjen, og at planen ikke ville være bindene, ble innstillingen enstemmig vedtatt.³¹³

Reguleringssjef Torp og Ernst Bjerknes – Torps forgjenger som reguleringssjef – later begge til å ha utøvd betydelig innflytelse i utformingen av planen. Torps plan later ikke til å ha møtt mye motstand, verken fra medlemmer av andre profesjoner eller folkevalgte. Bjerknes hadde en svært framtrædende rolle i diskusjonen om innstillingen, og later til å ha uttalt seg med autoritet. Dette peker i retning av at det var ingeniørprofesjonen som var mest framtrædende i utformingen av byplanen. Arkitekt Aars kom til i diskusjon om planen, og «arkitektassistanse» var blitt innhentet, dog var dette underlagt Torps plan. Stadsfysikusen i reguleringskommisjonen later ikke til å ha hatt nevneverdig innflytelse på utformingen, men hygieniske hensyn ble likefullt vektlagt av Torp. Fortidsminneforeningen eller andre verneinteresser var helt fraværende.

4.3.2 Reguleringen av de østlige dele av Aarstad – 1915.

Aarstad kommune ble innlemmet i Bergen i 1915. Allerede i 1913 gikk Bergen kommune til anskaffelse av eiendommer i Aarstad, og utlyste i 1914 en reguleringskonkurranse for «Aarstads østlige dele». Strøket like sør for Svartediket ble i 1916 regulert for seg, mens det øvrige området ble underlagt en helhetlig reguleringsplan i 1917.

4.3.2.1 Reguleringskonkurransen.

Magistraten innstilte i 1912 for formannskapet å kjøpe eiendommen Marcuspladsen. Kommunen hadde interesse av å sikre seg grunn i dette området med «den fremtidige utvikling for øie». Eide kommunen grunnen, kunne man benytte deler av området til kommunale bygninger og sikre en gunstig regulering. Prisen var høy, men kommunen kjøpte eiendommen. Formannskapet viste til at man i Kristiania hadde oppnådd «særdeles tilfredsstillende resultater» ved å utlyse en reguleringskonkurranse, og foreslo å gjøre det samme for «Aarstads østlige dele.»³¹⁴ Dette innebefattet foruten Marcuspladsen,

³¹³ KKF 1912, sak 74, s.396-397.

³¹⁴ BKF 1913/14 bind 1, sak 43, s.287-291.

eiendommene Haukelandsbakken og den ubenyttede delen av Haukeland.

Reguleringskonkurransen ble vedtatt utlyst i 1914, og de innsendte forslagene skulle vurderes av en komité bestående av stadskonduktør Tønnesen, Sverre Pedersen, stadsarkitekt i Trondheim, og Kristianias reguleringsjef Torp. Ved bedømmelsen skulle det, ifølge Tønnesen, legges særlig vekt på at reguleringen var løst på en «i æstetisk henseende tiltalende maate», samtidig som økonomiske hensyn ble ivaretatt.³¹⁵

4.3.2.2 Regulering av strøket nærmest søndenfor Svartediket – 1916.

Selv om reguleringskonkurransen var blitt utlyst ble det for området sør for Svartediket vedtatt en egen reguleringsplan i 1916. Bygningsmyndighetene hadde mottatt en rekke forespørsler om å oppføre nye bygninger i området, og det var vesentlig å få på plass en reguleringsplan. Reguleringskommisjonen ga i 1915 stadskonduktøren oppdraget å utarbeide en plan, og denne forelå året etter. Planen ble utarbeidet med såkalt «villabebyggelse» for øye. Området egnet seg for «gruppebebyggelse», men grunneieren holdt på at han ville utparcellere tomtene i villatomter. Dermed ble det vanskelig for kommunen å «fremtvinge» gruppebebyggelse.³¹⁶

4.3.2.3 Regulering av Aarstads østlige dele – 1917.

Kommuneforhandlingene fra januar 1917 viser at reguleringskonkurransen var blitt gjennomført og arkitekt Hoff fra Kristiania ble tildelt førstepremien.

Reguleringskommisjonen foreslo at den videre bearbeidelsen av reguleringsplanen skulle tilfalle Hoff, men formannskapet vedtok snarere å tildele stadskonduktøren oppgaven.

Før den reviderte planen ble innstilt ble den oversendt ingeniørvesenet. Veivesenet, samt vann- og kloakkvesenet hadde mindre bemerkninger om fortau, hvordan kloakksystemet skulle anlegges og hvordan den nye bydelen skulle forsynes med vann. Stadsingeniøren hadde noen mindre betenknninger om en skivei. I tillegg mente han det var mindre heldig at veiene hyppig krysset hverandre, men at dette nok ikke var til å unngå. Foruten teknikernes uttalelser, kan man også lese at reguleringsplanen var blitt sendt til de berørte grunneierne. Én av grunneierne ba om at en rekke gamle trær ble skånet når veiene skulle reguleres.

³¹⁵ BT, 29.april 1915, s.7.

³¹⁶ BKF 1916/17 bind 1, sak 103, s.582-584.

Reguleringskommisjonen bifalt dette, og når veiene skulle utstikkes skulle det tas hensyn til at «særlig smukke træer» i strøket skulle bevares hvis det var mulig.³¹⁷

Å ta slike hensyn står i sterk kontrast til den skjematisk rutenettsreguleringen som tidligere hadde vært vanlig. Det gjør også den raske behandlingen. Mens reguleringen for Sandviken tok fem år å komme til enighet om, «skled» reguleringsplanen for Årstad gjennom kommuneforhandlingene.

4.3.2.4 Striden om perspektivtegningene

Den politiske behandlingen av Årstads regulering viser få tegn til friksjon. Derimot vakte bestemmelsene for reguleringskonkurransen reaksjoner blant arkitektene. Arkitekt Arne Eide skrev i 1915 i Teknisk Ukeblad at premiene for vinnerplanene ikke stod i stil til det arbeidet som krevdes. Deltakerne ble også nektet å levere perspektivtegninger i tillegg til kartene. Dette var til hinder for «den skapende kunstner», og gagnet kun landmålere som så saken fra et «udelukkende teknisk synspunkt».³¹⁸

Ingeniør Nils Jacobsen sa seg enig i at premiepengene burde være høyere, men delte ikke Eides syn på perspektivtegninger. Ingeniørene hadde ikke forutsetninger for å tegne perspektivtegninger, og å tillate dette ville gitt arkitektene en uberettiget fordel i konkurransene. Perspektivtegninger, mente Jacobsen, hadde uansett kun til hensikt å påvirke dommerne, «bedaare ham og forvirre hans selvstændige personlige skjøn». Som regel var de kun å regne som ren bløff, som sjelden ga noe inntrykk av hvordan resultatet av reguleringen faktisk ble. Langt bedre var det med ingeniørens praktiske sans, mer nøkterne syn på saken, «hans rolige vurdering av sakens forskjellige sider, hans evner til saklig fremstilling og rædsel for alt som heter bløff [...]». Dette var en viktig motvekt til arkitektenes «alt for følsomme kunstneriske inspirationer». Dette ville gi de beste reguleringsplanene, og Jacobsen mente arkitekt Eide måtte sette sine egoistiske standsinteresser til side.³¹⁹

Stadsarkitekt og medlem av komiteen for Aarstadkonkurransen, Sverre Pedersen forsvarte praksisen med at perspektivtegninger ikke var nødvendig. Han skulle også gjerne ha sett konkurransepremiene høyere, men av økonomiske årsaker var ikke dette mulig.

³¹⁷ BKF 1916/17 bind 1, sak 113, s.703-705.

³¹⁸ TU, «Konkurransen om Regulerings- og Utparcelleringsplan», s.74-75.

³¹⁹ TU, «Konkurransen om Regulerings- og Utparcelleringsplan», s.91.

Konkurransene var til for å finne reguleringsforslag til «konkurrerende priser».³²⁰ Både arkitekt Eide og redaksjonen i TU så mørkt på dette og hevdet Pedersen og resten av juryen handlet som «kommunemænd» og kommunale funksjonærer, ikke som fagmenn.³²¹

4.3.3 Bybrannen 1916

Reguleringen etter bybrannen i 1916 er omfattende behandlet i litteraturen. Området som skulle reguleres var både stort og sentralt, og oppgaven formidabel. En nordisk konkurranse ble utlyst etter at stadskonduktøren utarbeidet programmet. Førstepremien ble tildelt stadsingeniør Albert Lilienberg og arkitekt Karl Samuelson fra Göteborg, mens arkitekt Georg Greve fra Bergen fikk andrepremien. Likevel var det Lilienberg og Greve som av juryen ble bedt om å utarbeide den endelige planen.³²²

Roald forstår både konkurransen om Årstad i 1915 og den nye reguleringen av Sandviken i 1911 som klare brudd med ordensidealet som hadde vært fremherskende så sent som i reguleringskonkurransen om området rundt Lille Lungegårdsvann i 1908. Likevel var ikke reguleringen av «1916-området» et like markant brudd, all den tid man her var i sentrumskjernen med «lag på lag med planmessige referanser, som 1702, og 1855-planene og 1908-konkurransen».³²³

Jensen viser til at arkitekt A.Eide pekte på at konkurransen ble såpass vellykket på grunn av svært gode forberedelser av de kommunale myndighetene, den korte behandlingstiden til tross. Også det at konkurransen åpnet for nordisk deltakelse var vesentlig, all den tid de andre nordiske landene hadde kommet lengre innen planleggingen enn i Norge.³²⁴ Også Oscar Ihlebæk peker på at de kommunale myndighetene og de tekniske etatene utførte et arbeid som la viktige rammer rundt konkurransen. Konkurransen brakte fram gode ideer og et godt grunnlag, men ikke noen helhetlig løsning. For dette måtte det vinnende reguleringsforslaget videreutvikles, og det i tett samarbeid med stadskonduktøren og reguleringskommisjonen.³²⁵ I Ihlebæks framstilling blir de kommunale myndighetene svært viktige aktører.

³²⁰ TU, «Konkurransen om Regulerings- og Utparcelleringsplan», s.102-103.

³²¹ TU, «Konkurransen om Regulerings- og Utparcelleringsplan», s.113.

³²² Roald, *Byplanen*, s.101-106.

³²³ Roald, *Byplanen*, s. 103-104.

³²⁴ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.273-275.

³²⁵ Ihlebæk, *Bergensbrannen 1916*, s.117-130.

4.4 Komparativ analyse.

En sammenligning av disse reguleringsplanene viser tydelige endringer over tid. Endringen av den konkrete reguleringen er åpenbar, i den forstand at reguleringen både av de avbrente områdene i sentrum fra 1855 og for Sandviken i 1888 endte med rutenettsplaner. Det samme gjorde reguleringen av Kristianias østre bydeler i 1888, og de ytre bydeler to år etter. Etter århundreskiftet kan man se at rutenettet hadde mistet sitt hegemoni. Reguleringen av Bergen sentrum i 1916 hadde klare element av rutenett, men langt mindre rigid enn de foregående. I reguleringen av Årstads østlige deler derimot, er rutenettet forkastet, og også i Kristianias reguleringsplan av 1912 tok man i bruk den «krumme linje». Dette er en vesentlig del av det deler av forskningslitteraturen kaller «moderne byplanlegging», og for øvrig det reguleringsjef Ernst Bjerknes kalte «det nye system», som vist i foregående kapittel.

Den nye måten å regulere på ble begrunnet med hensyn til trafikken, hygiene og estetikk. I tillegg var også det økonomiske aspektet viktig. Ved å fri seg fra rutenettet kunne man spare utgifter til ekspropriering av grunn, og heller regulere gater rundt eiendomsgrenser og eksisterende bebyggelse.

Også hvilke profesjoner som hadde jurisdiksjon over byplanleggingen later til å ha forandret seg. I tilfellet med Sandvikens regulering var det til slutt militæringeniør Kaptein Finne som fikk ansvaret for å utarbeide reguleringsplanen. Dette skjedde etter at det ble satt spørsmålstegn ved hvorvidt reguleringskommisjonen hadde den nødvendige kompetansen for å utføre en slik oppgave. Et mulig unntak synes ha vært stadsingeniøren som later til å ha nyt respekt. Likevel ble også han, sammen med stadskonduktøren og magistraten, nedstemt av formennene i reguleringskommisjonen da kaptein Finnes plan ble vurdert. Dette kan peke i retning av at verken ingeniør- eller arkitektprofesjonen på dette tidspunktet hadde etablert sterk jurisdiksjon over byreguleringen, og formannskapet og representantskapet ikke så deres «teknisk kyndighet» som autoritativ.

I tilfellet med de to reguleringsplanene fra Kristiania av 1889 og -90 ble også oppgaven tildelt en «utenforstående». Ingeniør Fenger-Krog var medlem av reguleringskommisjonen i kraft av å være valgt, snarere enn å inneha embetet som stadsingeniør eller -konduktør. Jan Eivind Myhre peker på Kristianias regulering gjennom hele 1800-tallet som oppstykket, og hevder at reguleringskommisjonen manglet både vilje og mulighet til å påvirke byutviklingen

nevneverdig.³²⁶ Den manglende reguleringen kom også tydelig til frustrert uttrykk i Teknisk Ugeblad, som vist i kapittel tre. Med en svak reguleringskommisjon var det kanskje naturlig at «hjelpen» kom utenfra i form av Fenger-Krog. At det var en ingeniør som fikk fylle dette «vakuumet» taler for hvor høyt verdsatt profesjonens tekniske innsikt var i reguleringssaker før århundreskiftet.

Reguleringsplanene er også forskjellig i sin bruk av reguleringskonkurranser. Mens ingen av planene før århundreskiftet ble utformet ved hjelp av reguleringskonkurranser, var dette tilfellet for Årstad og 1916-reguleringen. Også Jensen peker på at reguleringskonkurransene var en del av den markante forandringen som fant sted rundt 1910. Jensen peker på reguleringskonkurransene som «den utviklende faktoren» innen byplanlegging fra omtrent 1910.³²⁷ Samtidig var det kommunens egen reguleringsjef som stod for reguleringsplanen i Kristiania.

Det er mulig å forstå framveksten av konkurransene som et uttrykk for at ingeniørprofesjonen mistet sitt reguleringshegemoni. Som vist var det allerede i 1883 en viss politisk vilje til å utlyse konkurranse i Bergen, men representantskapets forslag om å utlyse en reguleringskonkurranse for Sandviken ble aldri en realitet. Det er uklart hvorfor forslaget ble forkastet, men det later til å ha stanset ved ingeniør Bruun. Ingeniør Bruuns aversjon mot konkurransen kan sees som et uttrykk for ingeniørprofesjonens proteksjonisme av byplanleggingsfeltet. Dette inntrykket forsterkes, sett i sammenheng med konflikten mellom ingeniørene og arkitektene i kjølvannet av Årstads regulering. Reguleringskonkurransene hadde åpnet byplanleggingsfeltet også for arkitektene, og å tillate perspektivtegningene ville være et ytterligere tap for ingeniørene.

Videre er endringen i hvor lang tid det tok å vedta reguleringsplanene påfallende. Det tok fem år og mange innvendinger før reguleringsplanen for Sandviken ble vedtatt, mens det i Kristiania i samme periode tok syv år fra første innstilling om å regulere de Østre bydeler. I tilfellet med Årstad, 1916-området og Kristianias reguleringsplan var prosessen langt raskere, med saker som ble vedtatt allerede første gang de ble innstilt for formannskap og representantskap. Dette kan peke i retning av at byplanleggingen i større grad enn før ble ansett som et teknokratisk anliggende, snarere enn et politisk.

³²⁶ Myhre, *Hovedstaden Christiania*, s.185-189.

³²⁷ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.320.

5 Oppsummering og konklusjon

Denne masteroppgaven har tatt sikte på å undersøke *hvorvidt man kan se en tydelig startfase for «moderne byplanlegging» i det første tiåret av 1900-tallet. Var endringen så markant at det er formålstjenlig å benytte begrepet «moderne byplanlegging» og hvilken eller hvilke profesjoner var de viktigste aktørene i prosessen?*

Undersøkelsen har vist at det skjedde betydelige endringer innen byplanleggingen før århundreskiftet i 1900. Kristianias bygningslov fra 1827 var landets første, og etablerte bygnings- og reguleringskommisjonene, samt blåste liv i stadskonduktørembetet. I tillegg ble rutenettet lovfestet som reguleringspraksis. Lovverket var preget av kontinuitet fra Kristianias bygningslov i 1827, til den nye nasjonale bygningsloven av 1896. Den allmenne bygningsloven av 1845, samt de lokale bygningslovene som ble til på 1840-tallet, må sees som videreføring og utvidelser av virkeområdet til Kristianias bygningslov fra 1827. Dermed dannet Kristianias lov grunnlaget for lovverket helt fram til 1896. Den nye allmenne bygningsloven av 1896 må sees som et vendepunkt innen lovreguleringen, og innførte endringer som fikk konsekvenser for byplanleggingen.

Mest framtrædende var det at lovens bestemmelse om at rutenett skulle benyttes som reguleringspraksis, ble langt mindre kategorisk enn den hadde vært i de tidligere lovene. Kombinert med forskriften om offentlige anbud og anskaffelser fra 1899, som innførte «konkurranselogikken» til flere områder av det offentlige arbeidet, la dette rammene for at reguleringspraksisen endret seg drastisk i de påfølgende tiårene.

I kapittel tre viste analysen av profesjonenes tidsskrifter både samarbeid og kamp mellom profesjonene om jurisdiksjon over byplanleggingen. Samtlige av de aktuelle profesjonenes forståelse av byplanlegging endret seg i løpet av perioden. Medisinerne var de første til å sette den offentlige hygien i sammenheng med byplanlegging allerede i 1876. Ingeniørene var lenge interessert i enkelttemaer knyttet til byplanlegging, men helhetlig tenkning rundt dette kom først til uttrykk på 1890-tallet. I 1905 gikk ingeniør og reguleringssjef Ernst Bjerkenes hardt ut mot rutenettet, og mente dette «idéfattige system» var blitt utkonkurrert. Tre år senere mente han det var begynt en «vekkelse over landet» der man innså hvor viktig det var å bryte med rutenettet og heller praktisere «moderne regulering».

Resultatet av denne «vekkelsen» og oppmykningen i lovverket kan sees i reguleringsplanene som ble undersøkt i kapittel fire. I de undersøkte reguleringsplanene på 1910-tallet var rutenettet blitt forkastet. I tillegg ble reguleringskonkurranser benyttet, både i tilfellet med reguleringen av Årstads østlige deler, og i Bergen etter bybrannen i 1916. Kapittel fire viste også at arkitektene gjennom reguleringskonkurransene var mer sentrale i 1910-tallets regulering enn før århundreskiftet. Likevel var ingeniørene stadig sentrale, og striden om perspektivtegningen viste tydelig profesjonskamp om planleggingsfeltet.

Fortidsminneforeningen og de verneinteresserte later til å ha hevdet seg på byplanleggingsfeltet senere enn de øvrige profesjonene. Etter arkitektenes «palassrevolusjon» i 1899, vendte foreningen fokus mot byene. Enkelte konflikter mellom vern og sanering fant sted på 1910-tallet, men det later til at det var først etter riksantikvarembetet ble opprettet i 1912, og Lov om Bygningsfredning ble vedtatt åtte år senere, at verneinteressene ble en betydelig maktfaktor i byplanleggingen. Riksantikvaren eller fortidsminneforeningen var fraværende i behandlingen av alle de undersøkte reguleringsplanene i kapittel fire.

5.1 «Moderne byplanlegging»

Tidspunktet for overgangen til moderne byplanlegging beror naturligvis på hvilke kjennetegn man vektlegger, og hvilke kriterier man legger til grunn for å definere moderne byplanlegging. Hans Jacob Roald forstår overgangen fra rutenettet til asymmetri som det konstituerende trekket ved moderne byplanlegging. Roald peker på Bjerknens' uttalelser, samt reguleringsplanene for Sandviken i 1911 som vendepunkter.³²⁸ Som vist innledningsvis pekte Sverre Pedersen på at en ny periode innen norsk byplanlegging begynte omtrent i 1906-1907.³²⁹ Også Jensen peker på 1905 som et «merkeår» innen byregulering, på grunn av Bjerknens' uttalelser. I tillegg var bruken av reguleringskonkurranser sentral, og framveksten av moderne byplanlegging var, ifølge Jensen, i all hovedsak komplett først i 1920. Dette var også året Sverre Pedersen ble landets første professor innen byregulering.³³⁰ Roald og Jensen later dog ikke til å ha studert lovverket, og er ikke klar over at bygningsloven av 1896, samt forskriften om anbud fra 1899 la de nødvendige forutsetningene for at Bjerknens' tanker kunne realiseres og reguleringskonkurranser benyttes.

³²⁸ Roald, *Byplanen*, s.82.

³²⁹ Sverre Pedersen, gjengitt i: Sandbæk og Djønnø, «Hvor er historien til byplanleggingsprofesjonen?», s.22.

³³⁰ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.1-4 og s.180-181.

For Roald og Jensen er det de nye idéene som vinner fram som var selve årsaken til at byplanleggingen endret seg. Man kunne tenke seg at det var endringene i lovverket som muliggjorde at Bjerknes' tanker kunne få gjennomslag. Før 1896-loven hadde rutenettet et så tydelig hegemoni at noen diskusjon om reguleringsform ville vært fånyttede. Uavhengig av hvorvidt 1896-loven var en årsak eller virkning, dannet den helt avgjørende omstendigheter for at man kunne regulere på andre måter enn med rutenettet. Dermed kan det være formålstjenlig å se også 1896 som et «merkeår» for den moderne byplanleggingens framvekst. Kombinert med forskriften om offentlige anbud og anskaffelser muliggjorde også lovverket reguleringskonkurransene fra 1910.

Vender man blikket bort fra arkitektene, trer andre perspektiv enn de som er dominerende i forskningslitteraturen fram. Lochmanns foredrag i 1876 kan sees som et tydelig vendepunkt. Lochmann var den første som så hygiene som et «tverrfaglig felt», der medisinerne måtte lære av både ingeniørene og arkitektene for å løse samtidens utfordring. Hygiene var svært sammensatt og måtte sees i sammenheng med hvordan man bygde boliger, veier og infrastruktur. Dette var første gang man så sammenhengen mellom det som tidligere hadde vært adskilte problemstillinger. Lochmanns foredrag markerer starten på en helhetlig tenkning rundt de problemene byene stod overfor, og staket ut kursen for å finne helhetlige løsninger.

I perioden etter 1876 kan man se at tilsvarende tanker fikk fotfeste både blant medisinerne, og senere også blant ingeniørene og arkitektene. Dette kumulerte i regulerings sjef Bjerknes' foredrag i 1905 der han mente det gamle og «idéfattige system» var blitt utkonkurrert, og at å tilpasse reguleringene til omgivelsene var langt bedre for å tilfredsstille alle «nutidens krav». Disse tankenes definitive gjennomslag kan man se i både Kristianias regulering i 1912 og reguleringen av Årstad i 1915, samt så tidlig som i den nye reguleringsplanen for Sandviken i 1911, som Roald viser til.

Jensen kaller perioden 1854-1908 for en «demringstid» innen norsk byplanlegging.³³¹ Basert på denne oppgavens funn vil derimot 1827-1876 kunne være en bedre periodisering av det som kan kalles en «demringstid» for moderne byplanlegging. Mens Jensenes nedre avgrensning er basert på at Polyteknisk Tidsskrift første gang utkom i 1854, vil Kristianias bygningslov av 1827 danne en bedre nedre avgrensning. Kristianias bygningslov, med de påfølgende bygningslovene på 1840-tallet, dannet for første gang rammene for byplanlegging

³³¹ Jensen, *Moderne byplanlegging*

i kommunal regi, med faste kommunale institusjoner, og lovfestet rutenettet. Lochmanns foredrag i 1876 kan sees som starten på en utviklingsprosess der en ny og helhetlig forståelse av byplanlegging vokste fram. Bygningsloven av 1896, forskriften som åpnet for reguleringskonkurranser i 1899, samt Bjerknes' foredrag i 1905 må sees som viktige «merkeår» innen denne prosessen.

Omtrent i 1910 kan prosessen sies å ha vært fullbyrdet. Reguleringskonkurranser ble benyttet fra 1909, rutenettet var blitt forkastet, og hensyn både til hygiene, økonomi, trafikk og eiendomsgrenser ble inkorporert i planleggingen. Reguleringsplanen for Sandviken fra 1911 er et eksempel på dette. Året etter ble hele hovedstaden underlagt en reguleringsplan basert på de nye, moderne prinsippene, og dette må sees som et svært tydelig uttrykk for at den helhetlige forståelsen av byplanlegging, samt nye reguleringsidealer hadde slått gjennom. Med dette kan perioden 1876-1912 betegnes som «gjennombruddsperioden» for moderne byplanlegging.

Mens den helhetlige forståelsen som vokste fram fikk få konsekvenser de første 15 årene, kan det sies at utviklingen gikk raskere fra 1890. Lovverket endret seg, og la avgjørende rammer for at en ny type regulering kunne oppstå. Bjerknes' angrep på rutenettet i 1905 markerer et tydelig brudd med gamle reguleringsidealer, landets første reguleringskonkurranse ble arrangert kun tre år senere. Ytterligere fire år etter dette ble hovedstaden underlagt en omfattende og helhetlig reguleringsplan som benyttet nye reguleringsidealer.

Byplanleggingen endret seg såpass markant, at en må kunne snakke om et tydelig brudd.

5.2 «Planleggingsprofesjonen»

Paradigmeskiftet på slutten av 1800-tallet må sees i sammenheng med profesjonenes framvekst. Mens ingeniørene og arkitektene i utformingen av 1896-loven dannet felles front mot medisinene, endret dette seg kort tid etter. Kapittel tre viste profesjonskamp mellom ingeniørene og arkitektene om posisjoner i Kristianias bygningsvesen fra 1899. Kampen om jurisdiksjon later til å ha tilspisset seg videre inn på 1900-tallet, og kom tydelig til uttrykk i striden om perspektivtegningene. Reguleringskonkurransene hadde åpnet byplanleggingen for arkitektene, og å ta til orde mot bruken av perspektivtegninger må sees som et forsøk av ingeniørene på å beholde jurisdiksjonen.

Friksjonen mellom ingeniørene og arkitektene må sees i sammenheng med at de to profesjonene fra omtrent århundreskiftet var i ferd å bli to tydelig adskilte profesjoner. Det er nærliggende å tenke at kamp om jurisdiksjon over byplanleggingsfeltet dels kan skyldes den endelige splittelsen mellom de to profesjonene. Med splittelsen ble det tydeligere at de to profesjonene hadde ulike utdanninger og kunnskapsgrunnlag. Dette, kombinert med egne profesjonsforeninger, gjorde det mulig å mobilisere som to distinkte profesjoner for å vinne jurisdiksjon. At arkitektene var en profesjon på offensiven, blir enda tydeligere med deres forsøk på å vinne hegemoni også over vernefeltet.

Til tross for at arkitektene utvidet sin jurisdiksjon på byplanleggingsfeltet både gjennom reguleringskonkurransene, og ved å vinne posisjoner i forvaltningen, var de ikke den eneste profesjonen. Ingeniørene hadde i store deler av perioden hegemoni over byplanleggingen, selv om denne ble utfordret av arkitektene ved århundreskiftet. Ingeniør og reguleringssjef Bjerknes var en foregangsfigur når det kom til å forkaste rutenettet til fordel for «moderne regulering». I tillegg viser de undersøkte reguleringsplanene at både arkitekter og ingeniører utarbeidet reguleringsplaner på 1910-tallet. Mens reguleringsplanen for Aarstads østlige deler ble utformet av arkitekt Hoff, stod én ingeniør og én arkitekt bak planen etter Bergens bybrann i 1916. Kristianias reguleringsplan fra 1912 ble utarbeidet av ingeniør Torp. Selv om arkitektene vant et visst eierskap var ikke seieren total, og ingeniørene var fortsatt en maktfaktor etter 1910.

Utviklingen som ledet fram til den moderne byplanleggingen var heller ikke dominert av arkitektene. I de tekniske tidsskriftene var det først og fremst ingeniørene som beskjeftiget seg med tematikk knyttet til byplanlegging. Ingeniørene fattet gjennom hele perioden interesse for enkeltemner som rør, kloakk, brannhensyn og sunnhet, men først på 1890-tallet kan man se tendenser til at dette ble satt sammen til et helhetlig sakskompleks. Arkitektene var senere ute, og først i 1904 kan man i de tekniske tidsskriftene se arkitektene diskutere regulering.

Også medisinere var delaktige i utviklingen. Selv om ingeniørene var opptatt av sunnhet som et offentlig anliggende før medisinene, var det medisinene som gjennom professor Lochmann allerede i 1876 så hygienens i relasjon til byplanleggingen. Med dette kan medisinene sies å være profesjonen som startet prosessen fram mot moderne byplanleggings gjennombrudd. Medisinene forsøkte å utvide sin jurisdiksjon over byplanleggingen gjennom sunnhetsloven, og i utformingen av bygningsloven av 1896. De vant en delvis seier, mens de i de undersøkte reguleringsplanene var tilnærmet fraværende. Selv om medisinene ikke ble

noen utpreget «planleggingsprofesjon», var de sentrale som profesjonen som var først ute til å se byplanlegging som et helhetlig felt.

Dette står i kontrast til eksempelvis Roalds framstilling der det er arkitektene som er den sentrale profesjonen både før, under og etter framveksten av den moderne byplanleggingen. Denne analysen har vist at både medisinerne og ingeniørene var sentrale i utviklingen som ledet fram til den moderne byplanleggingen. Ingeniørene var også etter gjennombruddet sentrale forvaltere av den moderne planleggingen, mens arkitektene kom, sammenlignet med hva forskningslitteraturen hevder, relativt sent på banen som en utpreget planleggingsprofesjon.

Profesjonskampen skjedde parallelt med en generell profesjonaliseringsprosess. Behandlingen av reguleringsplanene på 1880-tallet ble behandlet omstendelig i kommunestyrene, mens planene for Årstad, 1916-området og Kristiania alle ble vedtatt uten omfattende politisk behandling. Dette kan sees som et uttrykk for at profesjonene som sådan vokste fram og styrket sin stilling, og at byplanleggingen i større grad enn før ble ansett som en teknokratisk oppgave. Det var profesjonene som hadde den nødvendige kompetansen for å utarbeide og vurdere planene, ikke folkevalgte politikere. Dette kan bidra til å forklare at arkitektene vant innflytelse, og kombinert med bruken av reguleringskonkurranser «åpnet» byplanleggingsfeltet seg for den nylig etablerte arkitektprofesjonen. Samtidig oppnådde ikke arkitektene noe hegemoni, og ved periodens utgang var enda ikke én enkelt «planleggingsprofesjon» etablert.

5.3 Veien videre

Som vist i oppgavens innledning daterer Leonardo Benevolo, Françoise Choay og Anthony Sutcliffe framveksten av moderne byplanlegging til første halvdel av 1800-tallet. Med dette kan det virke som om man i Norge var sent ute, sammenlignet med andre europeiske land. En mulig forklaring på dette kan være at nye tanker og planleggingsidealer kom senere til det Ernst Bjercknes kalte «sådanne afkroge af verden som her hos os».³³² Rolf Jensen peker på at urbaniseringen og industrialiseringen startet senere og gikk saktere i Norge enn i de største europeiske landene. Ifølge Jensen kan man se de samme problemene og mulighetene i

³³² «Kristianias regulering II», s.105-106.

Norge, bare «faseforskjøvet».³³³ Samtidig beskriver Jan Eivind Myhre urbaniseringstakten i Norge også på første halvdel av 1800-tallet som «slående».³³⁴ Hvorvidt byplanleggingen utviklet seg senere og annerledes i Norge enn i andre europeiske land, krever dog en komparativ analyse. Dette har ikke vært denne oppgavens beskjeftigelse, men ville vært et interessant prosjekt for videre forskning.

³³³ Jensen, *Moderne norsk byplanlegging*, s.23-24.

³³⁴ Myhre, «Tre generasjoners rivende byvekst», s.254-260.

Kilder og litteratur

- Abbott, Andrew. *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: The University of Chicago Press, 1988.
- Achen, Henrik Von. *Bygningsvesenet i Bergen 1830-1971: Med særlig henblikk på bygningskontrollen*. Bergen: Bergen Byarkiv, 1983.
- Arnesen, Harald. «Vor sundhetslovgivning». *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 20 (1900): s.25-29.
- Benevolo, Leonardo. *The Origins of Modern Town Planning*. Massachusetts: The M.I.T Press, 1971.
- Benum, Edgeir. ««Dannelse», «Tillid» og Autoritet»: Teknikere, fag og samfunn 1874-CA. 1900». I *Makt og motiv: et festskrift til Jens Arup Seip 1905 – 11.oktober – 1975*, redigert av Ottar Dahl, Edvard Bull, Gordon Holmebakk, Per Maurseth og Knut Mykland, 126-144. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1975.
- Benum, Edgeir. *Sentraladministrasjonens historie: Bind 2: 1845-1884*. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.
- Bergen kommuneforhandlinger (BKF) 1883-1916/17.
- Bergens Aftenblad*, «Fra Repræsentantmødet», 28.juni 1884, s.2.
- Bergens Aftenblad*, «Fra Repræsentantmødet», 30.juni 1884, s.1-2.
- Bergens tidende*, «Konkurransen om regulerings- og utstykningsplan for Aarstads østlige dele», 29.april 1915, s.7.
- Bjerknes, Ernst. «Vore Byers Regulering». *Teknisk Ugeblad* 25, no.10 (8.mars 1907): s.60-62.
- Brochmann, Odd. *Stadskonduktøren: Om Georg Bull og Christiania i Historisismens år*. Oslo: Norsk Arkitekturforlag, 1989.
- Bugge, Ulrik. «Hygiene». *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 35 (1884): s.566-582.
- Cappelen, John, *Hovedregister til Storthings-forhandlinger 1814-1870*. Kristiania: 1885, J.Chr. Gundersens Bogtrykkeri: 1885.
- Choay, Françoise. *The Modern City: Planning in the 19th Century*. New York: George Braziller, 1969.
- Dancke, Trond. *Norske arkitekter før 1914*. Oslo: Norsk Arkitekturmuseum, 2000.
- Den Polytekniske Forening, *Den Polytekniske Forening: Jubileumshefte 20. April 1912*. Kristiania, 1912.

- Departements Tidende, «Om Bortsættelse af Leverancer og Arbeider for Statens Regning» 72, no.21, 22, 23 og 24 (24.mai, 31.mai, 7.juni og 14.juni 1900): s.321-325, 337-345, 353-361 og 369-376.
- Departements Tidende, «To og tredivte Aargang» 32, no.50 og 51 (10. desember 1860): s.817-830 og 833-847.
- Ersland, Geir Atle. «Frå mellomalderallmenning til brannallmenning». I *Allmenningen: Det urbane fristed*, Bergen byformsenter, 62-67. Bergen: Bergen byformsenter, 2002.
- Ersland, Geir Atle. *Byens konstruksjon: varige spor i byens landskap*. Oslo: Dreyer Forlag, 2011.
- Ertresvaag, Egil. *Bergen bys historie, bind 3: Et Bysamfunn I Utvikling: 1800-1920*. Bergen: Universitetsforlaget, 1982.
- Eyr, «1827. Juli 24. Lov angaaende Bygningsvæsenet i Christiania.» *Eyr: et medicinsk Tidsskrift 1827: Andet Bind*. Christiania: Messell, Keyser og Comps. Forlag, 1827: s.382-383.
- Eyr, «Almindelige Regler for Sundhedens Vedligeholdelse og de Syges Pleie, til Landalmuens Nytte udgivne af det Kgl. Departement for Kirke: og Underviisningsvæsenet.» *Eyr: et medicinsk Tidsskrift 1829: Fjerde Bind*. Christiania: P.J.Soppes Forlag, 1829: s.344-347.
- Eyr, «Epidemier i Christiania og Omegn.» *Eyr: et medicinsk Tidsskrift 1829: Fjerde Bind*. Christiania: P.J.Soppes Forlag, 1829: s.274-275.
- Eyr, «Offentlige Foranstaltninger og Bekjendtgjørelser, Medicinalvæsenet i Norge vedkommende.» *Eyr: et medicinsk Tidsskrift 1831: Sjette Bind*. Christiania: P.J.Soppes Forlag, 1831: s.171-172.
- Farestveit, Gunnar. *Profesjoner og profesjonslitteratur I Norge: En annotert bibliografi*. Bergen: Sosiologisk institutt, Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen, 1986.
- Fasting, Kåre. *Teknikk og Samfunn: Den Polytekniske Forening: 1852-1952*. Teknisk Ukeblad, 1952.
- Faye, L. «Lidt om den IX. Internationale kongres for hygiene og demografi i Madrid 10-17. april 1898». *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 49 (1898): s.678-682.
- Fett, Harry. «To reguleringer», i *Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1914*. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri, 1915.

- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1845.* Christiania: W.C. Fabritius's Officin, 1845.
- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1856.* Christiania: Carl C. Werner & Comps Bogtrykkeri, 1856.
- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1859.* Christiania, 1859.
- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1864.* Christiania, 1864.
- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1865.* Christiania, 1865.
- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1909.* Kristiania: Grøndahl og Søns Bogtrykkeri, 1910.
- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1912.* Kristiania: Grøndahl og Søns Bogtrykkeri, 1913.
- Forening for Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring: Aarsberetning for 1913.* Kristiania: Grøndahl og Søns Bogtrykkeri, 1914.
- Haffner, Vilhelm. *Innstillinger og betenknings fra kongelige og parlamentariske kommisjoner, departementale komiteer m.m. 1814-1924.* Oslo: Fabritius, 1925.
- Hagerup, Vegard. *Byplanlovgivning i Norge 1845-1924.* Trondheim: NTH - Institutt for by og regionsplanlegging – Arkitektavdelingen.
- Hansson, Rs. «Norge hygieniske kartløgging», *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 21 (1901): s.344-351.
- Harris, John Christopher. *Bergen i kart: fra 1646 til vårt århundre.* Bergen: Eide forlag, 1991.
- Have, Per. «Medisinens kirurgisering og etableringen av en norsk legeskole i 1814». *Tidsskrift for den norske legeforening* 129, nr.24 (Desember 2009). DOI: 10.4045/tidsskr.09.1155.
- Holm, I. C. «Folkebad». *Tidsskrift for praktisk Medicin* 8, (1888): s.537-541.
- Holst, Axel. «Angaaende udfærdigelse[sic] af en lov om bygningsvæsenet for landets byer». *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 11 (1891): s.75-79.
- Holst, Axel. «Den 7de kongres for hygiene og demografi i London». *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 11 (1891): s.369-389.
- Holst, Axel. «Fra bestyreren af universitetets hygieniske institut, rigshospitalet, Kristiania.» *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 15 (1895): s.429.

- Holst, Axel. «Lidt arbeiderhygiene». *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 11 (1891): s.321-332.
- Holst, Axel. «Om arbeider-hygiene i England». *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 12 (1892): s.225-240.
- Holst, Axel. «Om hygienen som studium og undervisningsfag». *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 13 (1893): s. 89-101.
- Holst, Axel. «To udkast til nye bygningslove.» *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 14, (1894): s.6-13.
- Hosar, Hans P. *Kunnskap, dannelse og krigens krav: Krigsskolen 1750-2000*. Oslo: Krigsskolen, 2000.
- Haaland, Anders. *En by tar form: Stavangers bebyggelse 1815-1940*. Stavanger: Wigestrands Forlag, 1999.
- Ihlebak, Oscar. *Bergensbrannen 1916*. Bergen: Bergen Kommune, 1858.
- Innstilling V (1896). *Indstilling No.2 angaaende den kongelig Proposition til Lov om Bygningsvæsenet*. Kristiania: Næringskomiteen.
- Jensen, Rolf H. *Moderne Norsk Byplanlegging Blir Til*. Dr. Techn.avhandling. Nordiska Institutet För Samhällplanering, Stockholm. 1980.
- Johannesen, Axel. «Indtryk fra den hygieniske Kongres i Budapest September 1894 og Bemærkninger om Lægeforholdene i Ungarn». *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 45 (1894): s.1081-1090.
- Johnson, Terrence. *Professions and Power*. London: The MacMillan Press Ltd, 1972.
- Jürgensen, Heinrich. «Den nye bygningslov». *Teknisk Ugeblad* 17, no. 46. (16.november 1899): s.490-491.
- Kittang, Dag. *Trebyen Trondheim – modernisering og vern: Ein studie av byplandebatten 1960-2005*. Bergen: Fagbokforlaget. 2014.
- Kjeldstadli, Knut. *Oslo bys historie, Bind 4. Den delte byen: Fra 1900 til 1948*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS, 1990.
- Koren, Aug. «Den offentlige Sundhedspleie med Hensyn til norske Forhold af L.Dahl, Dr.med.». *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 41 (1880): s.335-339.
- Kristianias kommuneforhandlinger (KKF) 1881-1912.
- Kvarv, Sture. *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970*. Ph.D.-avhandling. Arkitektthøgskolen i Oslo. 2003.

- Lekve. «Arkitekturens stilling i den foreslåede plan for en teknisk höjskole». *Polyteknisk Tidsskrift* 28. no.4 (1882): s.114-115.
- Lidén, Hans-Emil. *Fra antikviteten til kulturminne: Trekk av kulturminnevernets historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.
- Lindstøl, Tallak. *Stortinget og statsraadet: 1814-1914: Efter offentlig foranstaltning*. Kristiania: Steenske Bogtrykkeri, 1914.
- Lochmann, Ferdinand. «Forelæsninger over Hygienen». *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 27 (1876): s.681-692 og 859-874.
- Morgenbladet*, «I Repræsentantmøde», 26.april 1888, s.2.
- Moseng, Ole Georg. *Det offentlige helsevesen i Norge 1603-2003. Bind 1: Ansvar for undersåttenes helse 1603-1850*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Munch-Søgaard. «Bygningslovens anvendelse paa landsbygden. Hvem utøver kontrollen?». *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 28 (1908): s.545-549.
- Myhre, Jan Eivind. *Hovedstaden Christiania: fra 1814 til 1900*. Oslo: J.W. Cappelens forlag A.S, 1990.
- Myklebust, Dag. «Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring: Historien 1844-1994». I *Forening Til Norske Fortidsminnemærkers Bevaring Årbok 1993*, redigert av Hild Sørby, Seppo Heinonen og Terje Forseth, 11-217. Oslo: Hagen Offset, 1993.
- Nicolaysen, Nicolay. «Af et utrykt skrift», *Teknisk Ugeblad* 18, no.21 (1900) : 313-315.
- Nicolaysen, Nicolay. «Vore middelalderlige mindesmerker», *Teknisk Ugeblad* 15, no.8 (25.februar 1897): s.69.
- Nicolaysen, Nicolay. *Foreningen til Norske Fortidsminnemærkers Bevaring: 1844-1894*. Kristiania: J.Chr. Gundersens Bogtrykkeri. 1894.
- Nilsen, Mona. «Reguleringsplanen for brannstrøket 1916», *Bergen Byarkiv* <https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2016/01/12/reguleringsplanen-for-brannstroket-1916/>
- Nordhagen, Per Jonas. «Sentrum reguleres. 1850-1990». I *Bergen byplans historie: Visjon og virkelighet: Et seminarinnlegg om byutvikling i eldre og nyere tid*, 117-131. Bergen: Fortidsminneforeningen Bergen og Hordaland avd., 1990.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben, «Den hygieniske Congres i Bruxelles i 1852», *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 13 (1852): s.730-732.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Christiania i 1847», *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 9, (1848): s.119-128.

- Norsk Magazin for Lægevidenskaben, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Christiania i 1859», *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 20, (1859): s.504-506 og 518.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Christiania i 1866», *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 27 (1866): s.698-714.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben, «Forhandlinger i det medicinske Selskab i Aaret 1885», *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 46 (1885): s.7-10.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben, «Om Hygienen og dens Stilling til Universiteterne. Breve til Dr. Wittelshöfer fra Prof.Pettenkofer», *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 38 (1876): s.447-455.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben, «Videnskabelige Congresser i Bruxelles i 1852», *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 13 (1852): s.526-529.
- Nygaard, Pål. «Ingeniørene». I *Profesjonshistorier*, redigert av Rune Slagstad og Jan Messel, 177-208. Oslo: Pax Forlag A/S, 2014.
- Nylenna, Magne og Øivind Larsen. «Medisinsk publisering i Norge.» *Tidsskrift for Den norske legeförening* 125, 11 (2005). 17.11.2020. <https://tidsskriftet.no/2005/06/profesjonog-samfunn/medisinsk-publisering-i-norge-1905-2005>
- Ot.prop. nr.1 (1893). *Ang Udfærdigelse af en Lov om Bygningsvæsenet*. Kristiania: Arbeidsdepartementet.
- Ot.prop. nr.10 (1891). *Ang. Udfærdigelse af en Lov om Bygningsvæsenet*. Kristiania: Arbeidsdepartementet.
- Ot.prop. nr.11 (1895). *Ang. Udfærdigelse af en Lov om Bygningsvæsenet for Landets Byer udenfor Kristiania, Bergen og Trondhjem*. Kristiania: Arbeidsdepartementet.
- Ot.prop. nr.29 (1894). *Ang. Udfærdigelse af en Lov om Bygningsvæsenet for Landets Byer udenfor Kristiania, Bergen og Trondhjem*. Kristiania: Den Norske Regjering.
- Ot.prop. nr. 34 (1859). *Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af en Lov om Sundhedscommissioner og om Foranstaltninger i Anledning af epidemiske og smitsomme Sygdomme*. Kristiania.
- Ot.prop. nr.77 (1845) *Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af en Lov angaaende Bygningsvæsenet i Trondhjem*. Kristiania: Justis- og Politie-Departementet.
- Ot.prop. nr.88 (1845). *Angaaende naadigst Proposition til Norges Riges Storting betræffende Udfærdigelse af en Lov om Bygningsvæsenet i Bergen*. Kristiania: Justis- og Politie-Departementet.

- Pedersen, Sverre. «Litt om byregulering i de norske byer» i *Minneskrift for 25 års bymøter: 16.juni 1903 – 16.juni 1928*, redigert av Einar Li, 31-72. Oslo: Kjølbelske bok- og kunsttrykkeri. 1928.
- Pharo, Alf Lowum. *Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring: Register for årbøkene 1845-1960*. Sarpsborg: Sverre Johansens Boktrykkeri, 1963.
- Polyteknisk Tidsskrift, «1862». *Polyteknisk Tidsskrift* 9, no.6 (November-Desember 1862): 161-163.
- Polyteknisk Tidsskrift, «En undersøkelse af Christianias Drikkevand». *Polyteknisk Tidsskrift* 1, no.22 (27.desember 1854): 337-340.
- Polyteknisk Tidsskrift, «Kort Oversigt over den kristelige Kirkebygningskunst, som Grundlag for de i sin Tid af Arkitekt Christie og Undertegnede til Kirken paa Grönland indleverede Planer». *Polyteknisk Tidsskrift* 11, no.4 (1.juli 1865): 105-111.
- Polyteknisk Tidsskrift, «Om arkitektoniske Konkurrencearbeider». *Polyteknisk Tidsskrift* 11, no.3 (1.mai 1865): 99-100.
- Polyteknisk Tidsskrift*, «Om midlerne til at modvirke Vandets og Luftens Bedærvelse i store Stæder». *Polyteknisk Tidsskrift* 1, no.10 (29.juli 1854): 158-159.
- Polyteknisk Tidsskrift, «Om sanitære Foranstaltninger i Englands Byer». *Polyteknisk Tidsskrift* 9, no.11, no.12 og no.13 (15.juni, 30.juni og 15.juli 1856): 161-175, 177-191 og 193-202.
- Polyteknisk Tidsskrift, «Storthingsbygningens Opførelse». *Polyteknisk Tidsskrift* 13, no.2, no.3 og no.4 (1.mars, 1.mai og 1.juli 1867): s.35-50, 66-85 og 116-121.
- Register for Teknisk Ugeblads årganger, 1884-1907.
- Rivertz, Kristen. Jürgensen, «Kristiania bygningskommisjon». *Teknisk Ugeblad* 21, no.49 (3.desember 1903): s. 489.
- Sandbæk, Frida og Ådne Basma Djønné. «Hvor er historien til byplanleggingsprofesjonen?». *Plan*, no.1 (2020): 20-25.
- Saxegaard, A. «Regulering af et strøg i Stavanger». *Teknisk Ugeblad* 24, no.9 (22.februar 1907): s.60-62.
- Schirmer, Herman. Schirmer, «Arkitektens stilling i den foreslåede plan for en teknisk höjskole». *Polyteknisk Tidsskrift* 28. no.3 (1882): s.68- 73.
- Schiøtz, Aina. «Hvordan gikk det med Sunnhetsloven av 1860?». *Michael* 7, nr.3 (2010): 332-344. <https://www.michaeljournal.no/i/2010/10/Hvordan-gikk-det-med-Sunnhetsloven-av-1860-> Lest: 27.10.2020

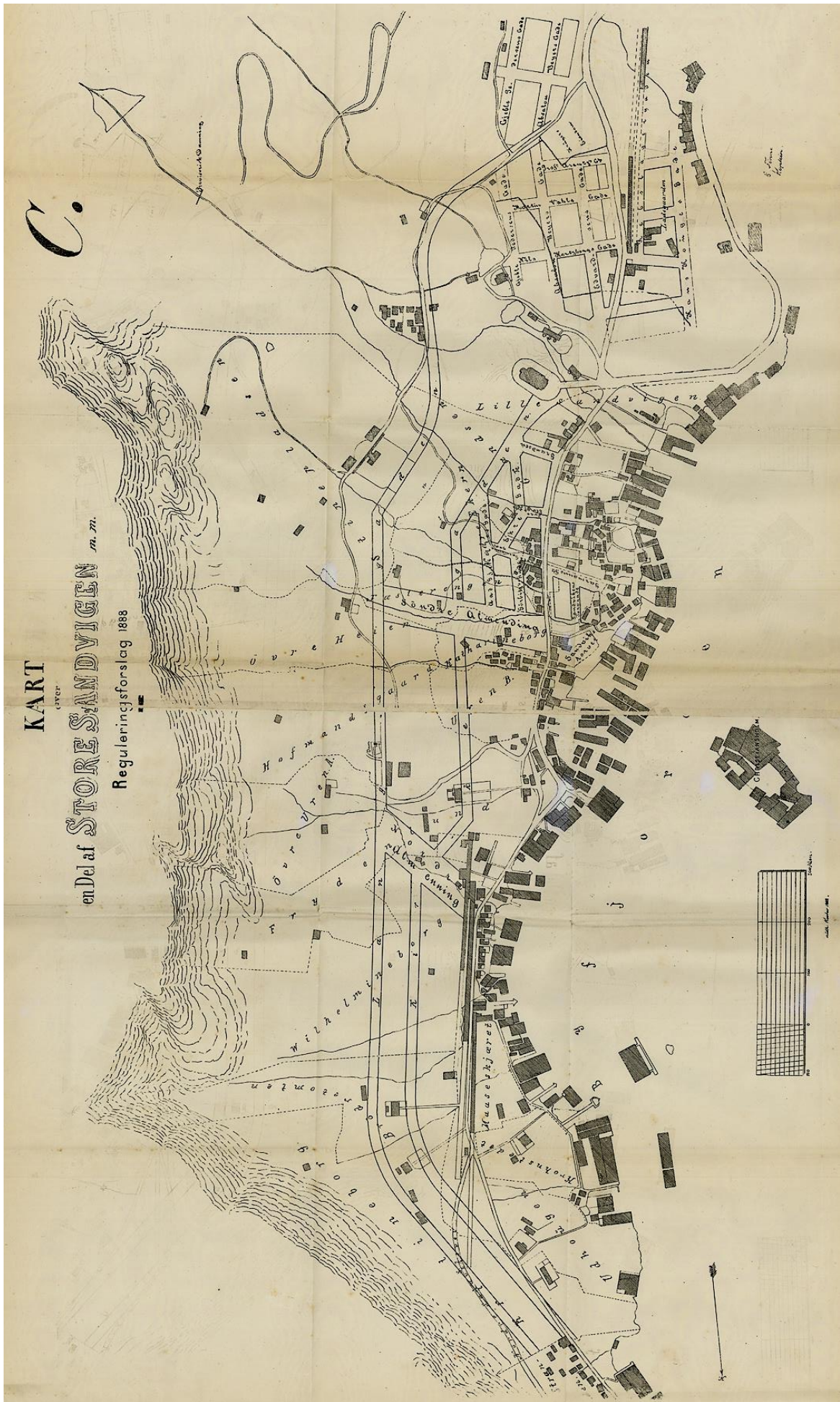
- Schiøtz, Aina. *Det offentlige helsevesen i Norge. Bind 2: Folkets helse – landets styrke 1850-2003*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Seip, Elisabeth. *Brødre og søstre i arkitekturen: Ingeniøroffiserer og sivilarkitekter i Norge rundt 1800*. Dr.ing-avhandling. Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo. 2008.
- Sinding-Larsen, «Norsk Stil». *Teknsk Ugeblad* 14, no.49 (3.desember 1896): s.396-397.
- Skogheim, Ragnhild. «Arkitektene». I *Profesjonshistorier*, redigert av Rune Slagstad og Jan Messel, 81-102. Oslo: Pax Forlag, 2014.
- Slagstad, Rune og Jan Messel (red.). *Profesjonshistorier*. Oslo: Pax Forlag, 2014.
- Storthingsforhandlinger 1827-1898/99. Bind 1-8. Oslo: Forvaltningstjenestene.
- Suttcliffe, Anthony. *The Rise of Modern Planning 1800-1914*. London: Mansell, 1980.
- Teknisk Ugeblad*, «Arkitektenes organisation». *Teknisk Ugeblad* 22, no.6 (11.februar 1904): s.61-62.
- Teknisk Ugeblad*, «Arkitekternes lovbefalede indregistrering.» *Teknisk Ugeblad* 22, no.7 (18.februar 1904): s.76-79.
- Teknisk Ugeblad*, «Bygningsloven». *Teknisk Ugeblad* 18, no.7 (14.februar 1901): s.82-83.
- Teknisk Ugeblad*, «Foreningen til norske fortidsminde- og fortidsminde-merkers bevaring: Årsberetning 1905.» *Teknisk Ugeblad* 24, no.13 (29.mars 1906): s.144.
- Teknisk Ugeblad*, «Foreningen til norske fortidsminne-merkers bevaring». *Teknisk Ugeblad* 11, no.2 (12.januar 1893): s.9-10.
- Teknisk Ugeblad*, «Foreningsefterretninger» *Teknisk Ugeblad* 19, no.12 (14.mars 1901): s.166.
- Teknisk Ugeblad*, «Hvad der i Stockholm ofres bl. a. på de gamle bydels regulering», *Teknisk Ugeblad* 10, no.15 (14.april 1892): 64.
- Teknisk Ugeblad*, «Konkurransen om Regulerings- og Utparcelleringsplan for Aarstad, Bergen», no.5, 6, 7 og 8 (29.januar, 5.februar, 12.februar og 19.februar 1915): s.74, s.91, s.102-103 og s.112-113.
- Teknisk Ugeblad*, «Kristianias Regulering». *Teknisk Ugeblad* 24, no. 8, no.10 og no.11. (22.februar, 8.mars og 15.mars 1906): s.82-84, 105-107 og 117-122.
- Teknisk Ugeblad*, «N.I.A.F's arkitektafdeling og Yngre arkitektforening». *Teknisk Ugeblad* 23, no.19 (23.mars 1905): s.152-153.
- Teknisk Ugeblad*, «N.I.A.F's arkitektafdeling». *Teknisk Ugeblad* 21, no.12 (19.mars 1903): s.105.
- Teknisk Ugeblad*, «N.I.A.F's». *Teknisk Ugeblad* 24, no.50 (15.desember 1906): s.496-497.

- Teknisk Ugeblad*, «Om Bygningsloven». *Teknisk Ugeblad* 38, nr.49 og 52 (1892): s.205-208 og s.218-220.
- Teknisk Ugeblad*, «Om regulering af nutidens byer». *Teknisk Ugeblad* 13, no. 33, no 34, no 36 og no 37 (15.august, 22. august, 5.september og 12.september 1895): s.298, 301, 309 og 313.
- Teknisk Ugeblad*, «Regulering af Bygdø allé.» *Teknisk Ugeblad* 22, no. 50. (15.desember 1904): s.563.
- Teknisk Ugeblad*, «Reguleringsforholdene i Kristiania sammenlignet med forholdene i tyske byer.» *Teknisk Ugeblad* 23, no.12. (23.mars 1905): s.148-150.
- Teknisk Ugeblad*, «Reguleringskonkurrence i Bergen» *Teknisk Ugeblad* 26, no.51 (18.desember 1908): s.259.
- Teknisk Ugeblad*, «Reguleringskonkurrence i Trondhjem: Bebyggelse af ”Verftstomten”». *Teknisk Ugeblad* 26, (30.oktober 1908): s.259.
- Teknisk Ugeblad*, «Representation for de norske arkitekter». *Teknisk Ugeblad* 20, no.6 (6.februar 1902): s.55.
- Teknisk Ugeblad*, «Stockholms regulering.» *Teknisk Ugeblad* 16, no. 8. (24.februar 1898): s.113-114.
- Teknisk Ugeblad*, «Vore Byers Regulering: Foredrag ved landsteknikermødet i Bergen av ingeniør Ernst Bjerknæs». *Teknisk Ugeblad* 27, no.9, no.13 og no.14 (26.februar, 26.mars og 2.april 1909): s.89-90, 137-138 og 152-153.
- Teknisk Ugeblad*, «Vore fortidsmindemerkens bevaring». *Teknisk Ugeblad* 16, no.2 (13.januar 1898): s.13.
- Teknisk Ugeblad*, «Vælg teknikere», *Teknisk Ugeblad* 12, no.40 (4.oktober 1894): s.299.
- Teknisk Ugeblad*, «Årberetning for N.I.A.F.s arkitektafdeling 1905-1906». *Teknisk Ugeblad* 24, no.13 (29.mars 1906): s.141-142.
- Thaulow, Fr. *Register til Norsk Magazin for Lægevidenskaben: 2den Række, Aargangene 1847-1870*. Christiania: Det Steenske Bogtrykkeri. 1876.
- Weisser, H.H. «Bygningers isolering fra uddunstninger og fugtighed fra grunden», *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 9 (1890): s.97-103, 145-155 og 193-200.
- Aavitsland, Kristian Bliksrud. *Harry Fett: historien er lengst*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2014.

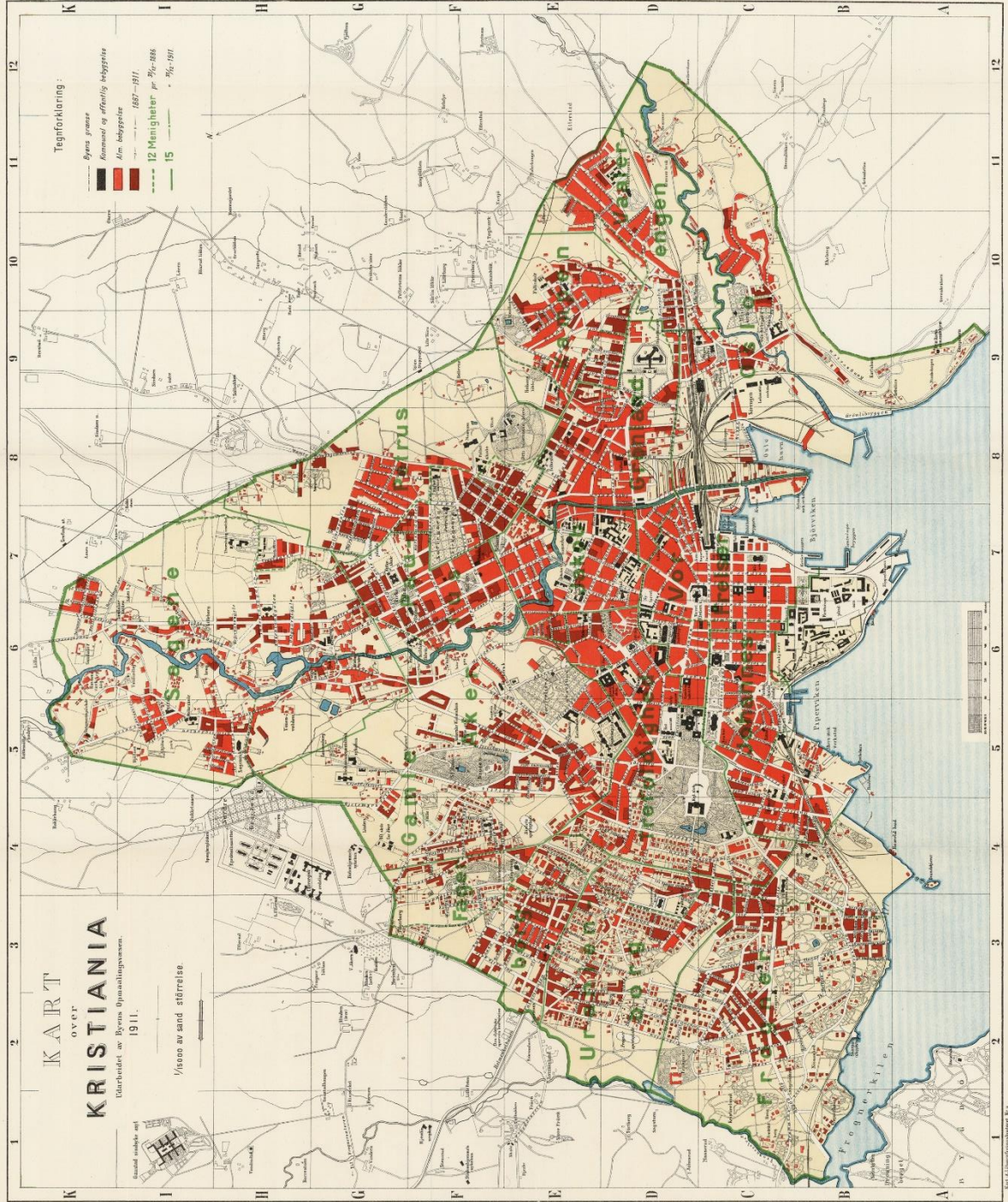
Vedlegg

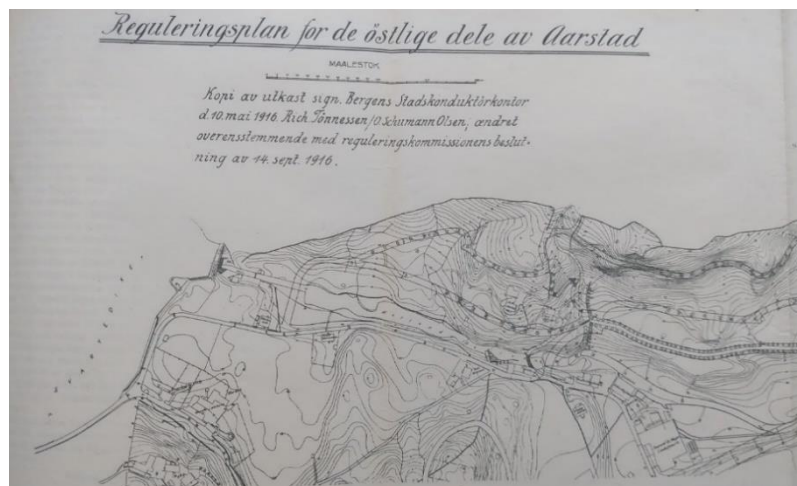
Figur 1: Reguleringsplan for Ladegaardsmarken, 1883. (BKF, 1883, sak 53)

Figur 2: Kaptein Fimmes reguleringsplan for Sandviken, 1888. (BKF, 1888, sak 43)

Figur 3: Kristiania 1911 (Oslo Byarkiv)

Figur 4: Reguleringsplan for de Østlige dele av Aarstad, 1917. (BKF, 1916/17 bind 1, sak 113)